

ARCHIVNÍ ČASOPIS

3

ROČNÍK 69

ROK 2019

OBSAH

ČLÁNKY

- Pavel Holub:** Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století.
Příspěvek k problematice novověké diplomatiky 229

ZPRÁVY

- Mikuláš Čtvrtník:** „Spolehlivé, správné, pravé – demokracie potřebuje archivy!“
88. německý archivní sjezd v Rostocku 2018 295
- Jiří Plachý:** Kořistní fond československého pěšího pluku 36
ve vojenském archivu v Budapešti 314

OSOBNÍ ZPRÁVY

- Laděna Plucarová – Daniel Kovář:** Vlastimil Kolda šedesátníkem a medailistou 316
- Jan Schwaller:** Zemřel Jindřich Schwippel (*10. 2. 1935 – †28. 3. 2019) 321

LITERATURA

- Pavla Karásková:** Autorský kolektiv, *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918.* 325
- Gabriela Krejčová Zavadilová:** *Vlastivědný sborník Pelhřimovska. Svazek 22–24.*
Vlastivědná ročenka. 2016–2018. 326
- Petr Kreuz:** Michael Stolleis, *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Materialien, Methodik, Fragestellungen [methodica – Einführungen in die rechtshistorische Forschung. Herausgegeben vom Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Band 4].* 328
- Michal Wanner:** *Miscellanea Historico-Archivistica, Tom XXV.* 2018. 331
- Václav Bartůšek:** *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 52, 2018, 1–2.* 332
- Martin Dolejský:** Ivan Jakubec – Jan Šternberk, *Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše.* 335

- AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA** 336

ARCHIVNÍ ČASOPIS ISSN 0004-0398

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakémkoliv formě či jakýmkoliv způsobem, ať již mechanickým nebo elektronickým, včetně pořizování fotokopíí, nahrávek, informačních databází na mechanických nosičích, bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv a vydavatelského oprávnění.

INHALT

ARTICLES

Pavel Holub: Die Amtsbücher in den Kreishauptmannschaften an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. Beitrag zum Problemkreis der neuzeitlichen Diplomatie 229

NACHRICHTEN

Mikuláš Čtvrtník: „*Verlässlich, richtig, echt – Demokratie braucht Archive!*“
88. Deutscher Archivtag in Rostock 2018 295

Jiří Plachý: Der Beutebestand des tschechoslowakischen Infanterieregiments 36
im Militärarchiv in Budapest 314

PERSÖNLICHE NACHRICHTEN

Laděna Plucarová – Daniel Kovář: Vlastimil Kolda,
Sechzig Jahre und Medaillengewinner 316

Jan Schwaller: Es verstarb Jindřich Schwippel (*10. 2. 1935 – †28. 3. 2019) 321

LITERATUR

Pavla Karásková: Autorenkollektiv, *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918*
[*Die Geschichte der Stadt Pilsen 2. 1788–1918*]. 325

Gabriela Krejčová Zavadilová: *Heimatkundlicher Sammelband von Pelhřimov.*
Band 22–24. Heimatkundliches Jahrbuch. 2016–2018. 326

Petr Kreuz: Michael Stolleis, *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Materialien, Methodik, Fragestellungen [methodica – Einführungen in die rechtshistorische Forschung. Herausgegeben vom Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Band 4]*. 328

Michal Wanner: *Miscellanea Historico-Archivistica, Tom XXV. 2018.* 331

Václav Bartůšek: *Sammelband der heimatkundlichen Arbeiten aus der Region Podblanicko.*
52, 2018, 1–2, 360 S. 332

Martin Dolejský: Ivan Jakubec – Jan Šternberk, *Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše.*
[Tourismus unter der Aufsicht des dritten Reiches.] 335

AUTOREN DIESER NUMMER 336

CONTENTS

ARTICLES

- Pavel Holub:** Official Records at District Offices at the Turn of the 19th and 20th Centuries.
Contribution on the Issue of Modern Diplomacy 229

REPORTS

- Mikuláš Čtvrtník:** *Reliable, Accurate, Authentic – Democracy Needs Archives!*
88th Annual German Archival Congress, Rostock, 2018 295
- Jiří Plachý:** Pillaging Fund of the 36th Czechoslovak Infantry
at the Military Archive in Budapest 314

INDIVIDUAL REPORTS

- Laděna Plucarová – Daniel Kovář:** Vlastimil Kolda – Sixty-Something
and Medal Winner 316
- Jan Schwaller:** Jindřich Schwippel Passes Away (*10 February 1935 – †28 March 2019) 321

BOOK REVIEW

- Pavla Karásková:** Collection of Authors, *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918*
[*History of the City of Pilsen 2. 1788–1918*]. 325
- Gabriela Krejčová Zavadilová:** *Vlastivědný sborník Pelhřimovska. Svazek 22–24. [National History Anthology of the Pelhřimov Region. Volume 22–24] Vlastivědná ročenka [National History Yearbook]. 2016–2018.* 326
- Petr Kreuz:** Michael Stolleis, *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Materialien, Methodik, Fragestellungen [methodica – Einführungen in die rechtshistorische Forschung. Herausgegeben vom Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Band 4]*. 328
- Michal Wanner:** *Miscellanea Historico-Archivistica, Tom XXV. 2018.* 331
- Václav Bartůšek:** *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka [Anthology of National History Works from the Podblanicko Region]. 52, 2018, 1–2, 360 pp.* 332
- Martin Dolejský:** Ivan Jakubec – Jan Šternberk, *Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše. [Tourism under the Supervision of the Third Reich.]* 335

- THIS ISSUE'S WRITERS** 336

Pavel Holub

ÚŘEDNÍ KNIHY U OKRESNÍCH HEJTMANSTVÍ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ. PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE NOVOVĚKÉ DIPLOMATIKY¹⁾

1. ÚVOD A VYMEZENÍ OBSAHU STUDIE

Úřední kniha – pojem, který patří k jednomu z nejčastěji užívaných termínů spolu s listinou a spisem nejen v rámci diplomatiky, ale i v archivnictví. Co je ovšem kniha v produkci správních institucí konce 19. a počátku 20. století? Existuje jeden typ, nebo širší druhové spektrum? Aby bylo možné otázku zodpovědět, je třeba navázat na předchozí studie. V roce 2011 jsem připravil studii o Oberhollabrunnském systému. Recenzentkou příspěvku byla paní doktorka Eva Šmilauerová, která v rámci svého posudku polemizovala s předloženým tvrzením o úředních knihách, které jsem zastával na příkladu knih evidence vydaných cestovních pasů.²⁾ Protože jsem nedisponoval dostatečnými prameny pro vytknutá tvrzení, pasáž jsem z připravované studie odstranil. Téma jsem ovšem neopustil z badatelského zřetele. Naopak, při přípravě mnohých svazků úředních knih pro badatele jsem neodolal pokušení klást si otázku zaměřenou na výpovědní možnosti, ale i limity těchto archiválií. K těmto vnitřním otázkám se přidala diskuse s PhDr. Zdeňkem Martínkem, CSc., stejně jako s doc. PhDr. Jiřím Šoušou, CSc., při zpracování studie naplňující požadavky metodologického semináře v rámci doktorského studia. Nález soupisu knih vedených u okresních hejtmanství na počátku 20. století, který je uložen v písemnostech prezidia vídeňského ministerstva vnitra v rakouském státním archivu a ve fondu Pražského místodržitelství v Národním archivu v Praze, plně podnítl záměr zpracovat předloženou studii.³⁾

¹⁾ Podkladem pro studii byla závěrečná práce předložená v rámci teoreticko-metodologického semináře při absolvování doktorského studia na Katedře PVH a AS FF UK, vedeného doc. PhDr. J. Šoušou.

²⁾ Za upozornění na další roviny pohledu na pojem úřední knihy (který jsem v dané době nedohlédl) proto patří můj dík paní PhDr. Evě Šmilauerové, CSc.

Druhou inspirací ke zpracování předložené stati byl sborník *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, který vyšel v roce 2012 jako jeden ze svazků řady *Westfälische Quellen und Archivpublikationen*. Řadu vydává LWL-Archivamt für Westfalen (*Landschaftsverbandes Westfalen-Lippe*) v Münsteru,⁴⁾ přičemž tento sborník byl připraven z příspěvků, které zazněly na workshopu Úřední knihy jako pramen výzkumu zemských dějin.

Inspirace je věcí jednou, otázkou ovšem zůstávalo, jakým metodickým přístupem téma uchopit. Stav české novověké diplomatiky 18. až 20. století je z dlouhodobého hlediska a v rovině dílčích analýz poněkud tristní. O jistém nezájmu o novověkou diplomatiku svědčí i fakt, že podobné obsahové zaměření není ani příliš vyhledávaným tématem závěrečných absolventských prací.⁵⁾ Přesto se v uplynulých pěti letech zabýskalo na lepší časy, když Zbyněk Sviták připravil monografii pojednávající o nejvyšším zeměpanském úřadu na Moravě v 18. století⁶⁾ a následně Lenka Martínková zpracovala studii o českobudějovickém biskupství na přelomu 18. a 19. století.⁷⁾ Ovšem přímo vývoj knih u určité instituce z (raně)novověkého období žádná ze studií neřeší. Jiná je situace analýzy knih z období středověku s přesahy do raného novověku, kde již lze odhalit jisté syntetizující práce.

Jistou metodologickou inspiraci nabídly zahraniční přístupy. Velkou pomocí byl v tomto směru pobyt na cášské vysoké škole, odkud jsem mohl podniknout cesty do knihovny marburské archivní školy. Následující příspěvek proto bude v mnohém ovlivněn německým přístupem, byť jsem se pokusil reflektovat i prostředí Rakouska⁸⁾ a Slovenska⁹⁾. Jak bude ukázáno v části věnované metodologickému

³⁾ Na tomto místě bych rád poděkoval paní PhDr. Vlastě Měšťánkové a jejím kolegyním z badatelný Národního archivu.

⁴⁾ Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*. (řada *Westfälische Quellen und Archivpublikationen*, svazek 27). Münster 2012.

⁵⁾ Tento stav lze zdůvodnit současnou strukturou vzdělávacího vysokoškolského systému, kde je novověká diplomatika (či přímo diplomatika 19. a 20. století) zařazena až na závěr bakalářského, resp. magisterského studia, přičemž studenti mají povinnost zadat téma závěrečné práce o dva semestry dříve.

⁶⁾ Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011.

⁷⁾ Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*. České Budějovice 2011, nejnověji *Táž, Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*. Praha 2018.

⁸⁾ Přehled studií v Rakousku v rámci úředních knih – blíže Michael Hochedlinger, *Aktenkunde, Urkunden und Aktenlehre der Neuzeit*. Wien–Köln–Weimar 2009, s. 240–241.

⁹⁾ Zde bych rád poděkoval za konzultaci dané problematiky z prostředí Slovenska Mgr. Jánú Válo, Ph.D.

přístupu, liší se vývoj v českém prostředí od vývoje na území současného Německa v několika ohledech. Nejpodstatnější je ovšem odštěpení *Aktenkunde* a *Amtsbuchkunde* od diplomatiky. České prostředí tuto záležitost reflektovalo v jisté míře v diskusi uveřejněné v šedesátých letech 20. století na stránkách Archivního časopisu.¹⁰⁾ Teoretické úvahy dospěly k závěru, že novověká diplomatika náleží k jedné diplomacie se stejnými cíli. Bohužel, mnohé teoretické postuláty nebyly doposud hlouběji rozpracovány, resp. absence studií věnovaných produkci novověkých institucí nedovolila sledovat hlouběji vývojové proměny různých typů písemností a aplikovat tak nastíněné názory.¹¹⁾ Předložená studie nemá programově „lobbovat“ za etablování nového směru pro výzkum písemností knižní formy (myšleno v diplomatickém slova smyslu, nikoli kodikologickém či archivním), jako je tomu v Německu. O všech písemnostech konkrétních úřadů má být vždy pojednáno v kontextu komplexního rozboru dané instituce. V tomto směru chce pokračovat i tato studie, která má být chápána jako segment komplexněji pojatého výzkumu písemností okresních hejtmanství. Jejich typologická šíře a kvantita dochovaných archiválií vyžaduje dílčí analytické studie, které případně dovolí následný syntetizující pohled.

Předložená stať si tedy klade následující cíle a chce hledat odpovědi na otázky:

1. Jaké metodické postupy lze aplikovat na studium knih? Lze využít závěry, ke kterým dospěly studie analyzující především písemnosti středověké a raně novověké v Čechách a v Německu pro obdobný diplomatický typ písemností ovšem z období počátku 20. století?
2. S jakými obsahovými typy knih se lze setkat v prostředí okresních hejtmanství na počátku 20. století?
3. Jak lze knihy klasifikovat?

Studie je rozčleněna do tří základních celků. První reflektuje výzkumy novověké diplomatiky se zaměřením na studium úředních knih. Druhá část vychází ze souboru dochovaných dotazníků o vedených úředních knihách z let 1896, 1905 (1906) a 1908. Hlavním cílem této části je analýza soupisů knih vedených u okresních hejtmanství v kontextu jednotlivých správních oblastí. Aby bylo možné daný materiál uchopit v přiměřeném časovém horizontu, byla zvolena metoda sondy. Jako vzorek bylo analyzováno pět okresních hejtmanství, totiž Benešov, Milevsko, Pel-

¹⁰⁾ Zdeněk Fiala, *Diplomatika jedna nebo dvě? (Několik úvah)*. Archivní časopis (dále AČ), 10, 1960, s. 1–18; Kolektiv autorů, *Diplomatika jedna nebo dvě? K stati Zdeňka Fialy z AČ 1960, č. 1*. AČ, 11, 1961, s. 231–234; Zdeněk Fiala, *Na závěr diskuse o novodobé diplomatice*. AČ, 12, 1962, č. 2, s. 113–118.

¹¹⁾ K aplikaci postulátů na příkladu digitálních dokumentů – viz Tomáš Dvořák, *Proč se u nás nevyučuje digitální archivnictví?* AČ, suppl. roč. 64, 2014, především s. 204–205. Nejnověji k otázce vazby mezi středověkými a novověkými písemnostmi Zbyněk Sviták, *Diplomatika jedna, ne dvě!* In: Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová (edd.), *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. Praha 2017, s. 103–118.

hřimov, Sedlčany a Tábor, která náležela v devadesátých letech 19. století pod dohlédací okresní úřad v Táboře.¹²⁾ Jednou z funkcí dohlédacích úřadů byla inspekční činnost. Tento fakt byl vzat jako teoretická premisa, která mohla mít zásadní vliv na podobu knih. Předložená sonda v původním záměru měla být komparována s dalšími oblastmi, totiž s hejtmanstvími, která náležela pod dohled hejtmana v Čáslavi a v Českých Budějovicích. Vzhledem k šíři materiálu bylo od tohoto záměru prozatímne upuštěno s tím, že na základě studia pěti výše uvedených úřadů bude vytvořena základní typologie, která bude v budoucnu doplňována, upřesňována.

Třetí část studie je věnována dvěma typickým sériím úředních knih, totiž vodním knihám a knihám evidence spolků, které byly vedené u všech hejtmanství, jak bylo stanoveno v soupise z roku 1906. Cílem tohoto rozboru bylo nastínit vývoj vedení knih v delším časovém horizontu a poukázat na postavení knihy v celém úředním systému a přispět tak ke kritickému zhodnocení jejich výpovědních možností. Závěry budou reflektovat zjištění, ke kterým bylo možné dospět na základě studia písemností fondů Okresního úřadu Pelhřimov, Kamenice nad Lipou a Humpolec. Vybrané fondy jsou uloženy ve Státním okresním archivu Pelhřimov a k jejich specifičnosti patří i jistá míra filiace, když kamenické hejtmanství vzniklo roku 1905 odštěpením od pelhřimovského a humpolecké bylo oddělené roku 1910 od německobrodského, dnes havlíčkobrodského úřadu.¹³⁾

2. ÚŘEDNÍ KNIHY Z POHLEDU (NOVOVĚKÉ) DIPLOMATIKY

2.1. Úřední knihy jako předmět zájmu diplomatiky (nástin problematiky)

Úřední knihy představují v rámci typologie písemností jednotlivých kanceláří svébytný typ. České prostředí vychází při charakteristice této diplomatické kategorie z definic uvedených ve skriptech České diplomatiky do roku 1848 a ve Vademecu pomocných věd historických. Jindřich Šebánek se Sášou Duškovou charakterizovali úřední knihy jako písemnosti, které vznikají zásadně buď ze zvýšené péče o písemnosti listinné povahy, nebo aby nahradily vyhotovování jednotlivých listin, či aby poskytlý zápisům listinné povahy plnou důvěryhodnost. Podle jejich funkce se rozlišují úřední knihy, které slouží vnitřní a vnější úřední potřebě. Mezi nejdůležitější skupiny knih autoři výčtově uvádí kopiáře, registra, pomocné kancelářské knihy, urbáře, knihy veřejných notářů, městské a gruntovní knihy, desky

¹²⁾ Obecně pojaté statistické informace o uvedených úřadech – viz *Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císařského královského místodržitelství českého na základě úředních udání sestaven.* Praha 1893.

¹³⁾ Zde je třeba upozornit na stav velmi torzovitého dochování havlíčkobrodského hejtmanství, které neumožňuje komplexní sledování vybraných jevů.

zemské a formulářové sbírky.¹⁴⁾ Ivan Hlaváček v kapitole o diplomatice (ve *Vademecu*) zmiňuje nejprve obecnější pojem „úřední kniha“, pod nímž chápe: „*obecně kancelářské pomůcky sloužící evidenci úřední agendy projednávané úřadem*.“ Přitom je rozděluje na vnitřní pomůcky (kopiáře, registra) a na veřejné knihy, které byly vedené proto, aby svými zápisy, které měly obecnou právní závaznost, zajišťovaly právní porřízení v příslušném právním okruhu, nahrazujíc tak listiny (desky zemské, dvorské, městské knihy).¹⁵⁾ Jiné teoretické práce diplomatického charakteru v českém prostředí nevznikly, a proto není možné pracovat ani s jinou tezí charakterizující knihy.

Přesto ovšem můžeme najít v průběhu 19. a 20. století studie, které reflektují konkrétní typy úředních knih nebo jejich systémy u příslušných úřadů. Tyto práce jsou často zaměřené spíše na archivní popis, některé tento horizont překračují a věnují se i obecnějším souvislostem jejich vedení.¹⁶⁾

Analýza knih z období středověku u nás, obdobně jako v Německu či Rakousku náleží mezi více metodologicky propracované než období raného novověku a novověku vůbec. S posunem zájmu historiků do mladšího období, se museli archiváři, ale i badatelé vypořádat s otázkami různých podob knih, jako zvláštního typu archiválií.¹⁷⁾ Úřední knihy se stejně jako jiný písemný materiál od středověku po současnost proměnily. Některé řady (série) přestaly být vedeny (erekční a konfirmační knihy), jiné se v průběhu staletí rozvíjí a vytváří velmi pestrou škálu. Mezi velmi dynamické patří již zmíněné zemské desky (které následně ovlivnily podobu pozemkových knih v období poslední čtvrtiny 18. století), stejně jako knihy vzniklé v prostředí městské správy, obecně označované jako městské knihy. Městské knihy přitom náleží vedle zemských desek k nejdéle existujícím typům v Čechách.¹⁸⁾ Systému jejich různých podob se soustavněji věnovala především Ludmila Sulitková.¹⁹⁾ Její práce o souboru městských knih nejen v Brně, ale i obecně v Čechách, může posloužit jako ukázka pokusu o syntetizující práci typologie knih určité správní oblasti. Klasifikace přitom navazuje na předchozí zájem badatelské veřejnosti, který

¹⁴⁾ Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1984, s. 22–23.

¹⁵⁾ Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 205.

¹⁶⁾ Níže nebudou zmiňovány studie, kde jsou úřední knihy zmíněny pouze jako jeden z typů vědných písemností, nýbrž ty, kde je o daném problému pojednáno konkrétněji.

¹⁷⁾ V českém prostředí byly archiválie knižní podoby charakterizovány již v základních pravidlech z roku 1960. Nová pravidla pak definici upřesnily a hlouběji propracovala. Michal Wanner a kol., *Základní pravidla pro zpracování archiválií*. Praha 2015, s. 26–27.

¹⁸⁾ Za předpokládanou dobu vzniku Desk zemských se uvádí třetí čtvrtina 13. století, nejstarší dochovaná městská kniha *Liber Vetustissimus* pochází z počátku 14. století.

¹⁹⁾ Ludmila Sulitková, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*. Praha – Brno 2004.

trvá již více jak sto let.²⁰⁾ Nadějným se jeví i projekt nesoucí označení Libri civitatis. Jedním z jeho výstupů (kromě edic nejvýznamnějších či obsahově významných knih) má být katalog městských knih navazující na soupis Rostislava Nového z šedesátých let 20. století. Současný zájem má posunutou časovou hranici svého záběru až k roku 1620.²¹⁾ V podstatě se dnes jedná o jediný soustavný a širě pojatý badatelský zájem odborné veřejnosti o problematiku úředních knih, byť speciálně zaměřených na prostředí měst.

Z období novověku se komplexnější zájem některým typům knih věnoval v dílčích studiích. Ty ovšem neumožňují syntetizující pohled na vývoj této diplomatické kategorie v rámci českého prostředí, byť jisté, dílčí, závěry by bylo možné vyvozovat. Mezi komplexněji analyzované typy (formou dílčích sond) patří knihy zápisů z jednání správních institucí označené jako radní protokoly (manuály), které se staly hlavním předmětem zájmu Vladimíra Vašků u institucí zeměpanské povahy.²²⁾ Jiří Šouša s Jiřím Novotným analyzovali protokoly ze zasedání správní rady Agrární banky.²³⁾

Velká pozornost byla věnována knihám evidujícím majetkoprávní vztahy obyvatel jednotlivých panství a měst, tedy tzv. pozemkovým knihám.²⁴⁾ Povinnosti

²⁰⁾ Z nejvýznamnějších prací je třeba zmínit Václav Vojtíšek, *O studiu městských knih českých*. Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 24, 1915, s. 389–417; Jiří Čarek, *Městské a jiné úřední knihy archivu hlavního města Prahy*. Praha 1956; Jiří Čarek – Bořivoj Lůžek, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*. Sborník archivních prací (dále SAP), 18, 1968, s. 452–477; Rostislav Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Katalog. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 4, Praha 1963.

²¹⁾ O projektu blíže ve sborníku Ludmila Sulitková (ed.), *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*. Ústí nad Labem 2010. Nověji Ivana Ebelová, *Libri civitatis – projekt katalogizace a edičního zpřístupňování městských knih v České republice*. AČ, 66, 2016, s. 170–177. O obdobných snahách v Německu blíže Peter Johaneček, *Historie a perspektivy výzkumu městských knih ve Spolkové republice Německo. Václavu Bokovi k sedmdesátým narozeninám*. In: Ludmila Sulitková, *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústí nad Labem 2010, s. 39–55.

²²⁾ Vladimír Vašků, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749*. Brno 1969.

²³⁾ Jiří Novotný – Jiří Šouša, *Jednané a zapsané. K reflexi jednání statutárních orgánů českých bank v jejich písemnostech*. In: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Praha 2008 (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis 6).

²⁴⁾ Miloslav Volf, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*. Zprávy českého zemského archivu, 8, 1939, s. 41–108; Miroslav Trantírek, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*. SAP, 10, 1960, s. 105–181; Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963; Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*. SAP, 14, 1964, s. 39–56; Bronislav Chocholáč, *Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen*. In: Petr Průcha – Karel Schelle (edd.), *Historie a současnost veřejné správy. Sborník příspěvků z vědecké konference*. Brno 1993, s. 8–11. Nejnověji pak

obyvatel panství (ale i farnosti) byly naopak podchyceny v urbářích, které byly předmětem zájmů archivářů, podobně jako pozemkové knihy, v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, kdy zájem o problematiku hospodářských a sociálních dějin byl dán obecným směřováním české historické vědy.²⁵⁾

Matriky, jako písemnosti evidující nejprve náboženské obřady, následně narození, sňatek a úmrtí byly analyzovány především z hlediska historické demografie,²⁶⁾ zatímco archiváři je reflektovali převážně při soupisových akcích.²⁷⁾ Matriky ovšem byly vedené i u jiných institucí, jakými byly např. univerzity,²⁸⁾ školy²⁹⁾ či náboženská bratrstva³⁰⁾ a evidovaly jednotlivce spjaté s konkrétní institucí. Mezi pomocné úřední knihy v církevním prostředí je možné zahrnout knihy z agendy *pravitatis haereticorum*,³¹⁾ které se dochovaly ve fondech farních úřadů.

Markéta Skořepová, *Gruntovní knihy 19. století na příkladu panství Nový Rychnov*. AČ, 60, 2010, č. 4, s. 344–360; Markéta Skořepová, *Gruntovní knihy 19. století a možnosti jejich využití (na příkladu panství Nový Rychnov)*. Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských, 17, 2010, s. 48–72.

²⁵⁾ Josef Hanzal, *K diplomacie předbělohorských urbářů*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 5, 1963, s. 79–93; Jiří Jirásek, *Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice*. Časopis Matice moravské, 79, 1960, s. 112–128; Adolf Kalný a kol., *Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773 (I–II)*. České Budějovice 1976; nejnověji k urbářům s přehledem literatury Vladimír Jakub Mrvík, *Nejstarší urbář černokosteleckého panství z roku 1564. Kritická edice*. SAP, 60, 2010, s. 465–560.

²⁶⁾ Zde i přehled jejich vedení Eduard Maur, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*. Historická demografie, 3, 1969, s. 4–19.

²⁷⁾ Josef Nuhlíček, *Matriční listinné doklady a jejich hodnota*. AČ, 19, 1969, s. 91–97; Jaroslav Macek, *Katalogisace matrik*. AČ, 5, 1955, s. 150–153. Zdeňka Kokošková, *Konstituování autonomní vojenské duchovní správy v habsburské armádě a vedení vojenských matrik polním klérem (Od třicetileté války k josefským matričním reformám)*. SAP, 45, 1995, s. 41–72. Ze soupisů nekatolických matrik např. Zlataše Kukánová – Lenka Matušíková, *Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách* – vydávané na díly v rámci *Paginae historiae*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze od č. 1, 1993.

²⁸⁾ Karel Beránek, *Univerzitní matrika jako pramen nobilitací*. Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků, 13, 1997, s. 62–71.

²⁹⁾ Kateřina Valentová, *Matriky chomutovského gymnázia a semináře. Mimořádný pramen k dějinám jezuitského školství*. In: Petr Rak (ed.), Comotovia 2005. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 400 let vykoupení Chomutova z poddanství (1605–2005). Chomutov 2006, s. 133–141.

³⁰⁾ Marie Tošnerová, *Matrika literátského kůru v Jaroměři, Stopami dějin Náchodska*. Sborník Státního okres. archivu Náchod, 9, 2003, s. 155–166. Karel Müller, *Matriky barokních náboženských bratrstev jako pozoruhodný heraldický pramen*. In: Vladimír Maňas – Zdeněk Orlita – Martina Potůčková (edd.), *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*. Olomouc 2010, s. 39–43

³¹⁾ Pavel Holub, *Liber pravitatis haereticorum z humpolecké farnosti z 50. až 80. let 18. století*. In: Sixtus Bolom-Kotari – Martina Bolom-Kotari – Věra Němečková (edd.), *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*. Hradec Králové 2011, s. 71–77.

Registrům evidujícím dokumenty expedované českou kanceláří byla věnována pozornost především ve dvacátých a třicátých letech 20. století.³²⁾ Na pomezí mezi úředním produktem a obecným zájmem o zachování paměti jsou kroniky. Jejich vedení je v průběhu 19. a 20. století více a více ovlivňováno a předepisováno normami, a proto je možné je plně považovat za písemnosti náležící do zájmu diplomatiky.³³⁾

2.2. Metody studia úředních knih³⁴⁾

Jednou z klíčových otázek studia úředních knih je metoda jejich poznání. Původním cílem diplomatiky bylo odlišit pravé od falešného, tedy ověřovat *veri et falsi* u listinného materiálu. Za jeden ze základních přístupů je přitom považována Sickelova metoda srovnání písma a stylu diplomatického materiálu. Jaké možnosti má diplomatik, pokud chce studovat úřední knihy? Jak bude ukázáno níže, lze uplatnit určité poznatky mnohých dosavadních zjištění i pro diplomatickou kategorii knih.

Jinou otázkou ovšem zůstává cíl takových rozborů. Při pohledu do „standardně“ vedené knihy – například knihy evidence vydaných pasů z přelomu 19. a 20. století se v badateli evokuje otázka, co může být nejasného na jejím vzniku a obsahu. Jak je zde badatel daleko od původního záměru odlišit pravé od falešného? Nález falešného pasu, jehož obsah se neshoduje se záznamem v úřední knize, může napomoci při hledání odpovědi. Knihy vztahující se k vydaným listinám ovšem nebyly jediným typem této diplomatické kategorie. Jaké postavení tedy tyto knihy

³²⁾ Jaromír Čelakovský, *O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kanceláří*. Praha 1890; Zdeněk Kristen, *Listy poselací a jejich registra v královské kanceláři české až do Bílé hory. Příspěvek k novější české diplomacie*. Časopis archivní školy, 5, 1927, s. 1–109; Týž: *K otázce register a registrování listů poselacích v české kanceláři dvorské na počátku XVII. století*. Časopis archivní školy, 9–10, 1933, s. 218–234; Václav Letošník, *Registra otevřených listů české kanceláře*. Časopis archivní školy, 3, 1926, s. 36–63 a *tamtéž* 4, 1926–1927, s. 49–102; Václav Pešák, *Protokoly české dvorské kanceláře od polovice XVI. století do Bílé hory*. Sborník archivu ministerstva vnitra, 2, 1929, s. 91–113.

³³⁾ Hana Pátková (ed.), *Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pramenech. Příspěvky z konference pořádané 9. listopadu 2001 v Ústí nad Labem katedrou historie Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze za řízení Eduarda Mikuška*. Dolní Břežany 2006 a přehled vývoje kronikářství též Jiří Cukr, *Vývoj obecního kronikářství v Ledenicích*. Bakalářská práce, České Budějovice 2008.

³⁴⁾ Níže uvedený popis je vztažen na problematiku knih u okresních hejtmanství. Pro absenci dílčích studií nelze závěry generalizovat na písemnou produkci dalších správních institucí různých instancčních úrovní.

mají v kontextu výpovědních možností všech písemností? Spolkový katastr s informacemi zásadní povahy pro poznání kulturního života společnosti 19. a 20. století může ovšem svést na scestí svým obsahem, pokud mu nebude věnována dostatečná pozornost objasňující souvislosti jeho vzniku a vedení. Jako v jiném období, i zde proto první úkol zní, zda kniha náleží vnitřními a vnějšími znaky do doby, do níž se hlásí? Jak se ukázalo v praxi (viz rozbor níže), je nutné stále ověřovat, zda kniha vznikla v době, kdy měla být vedena, nebo se jedná o její mladší opis, případně její část je výsledkem „opisovačské“ činnosti, na níž navazuje geneticky odlišně vedená část.

V průběhu 20. století se studie o písemnostech novověkých institucí (tedy i úředních knih) zaměřily na využití tří metodologických směrů. Karel Stloukal ve své práci o České dvorské kanceláři využil induktivní metodu. Ta je přitom aplikovatelná na písemnou produkci úřadu, po jehož činnosti se dochovalo dostatečné množství písemností, na jejichž základě lze dospět k obecnějším závěrům. Na straně druhé přemíra a nárůst dokumentů v 19. a 20. století by takový postup neumožňovaly. Přesto lze induktivní metodu využít i pro toto období, především u institucí, kde se nedochovala norma určující proces úředního jednání. Induktivní metody bylo užito autorem této studie při analýze písemností Komitétu pro zachování zřícenin hradu Orlicka.³⁵⁾ Absence jakékoli normy na chod komitétu neumožňovala jiné uchopení dané problematiky.

Druhým metodologickým východiskem je normativně-komparativní přístup. Zakládá se především na studiu normy, jejíž obsah se následně komparuje s dochovaným písemným materiálem. Výsledkem takového šetření je zjištění, do jaké míry byla naplňována norma a jaká byla reálná skutečnost v rámci úředního procesu. Nejvýraznějším představitelem tohoto směru je Vladimír Vašků.³⁶⁾

V průběhu 20. století vznikla řada studií, které se věnují písemnostem konkrétních institucí. Jedná se přitom o deskriptivní popis jednotlivých písemných celků v kontextu správních dějin dané instituce, resp. vývoje úřadu. Mezi nejnovější práce je možné jmenovat již zmíněnou studii o moravském zeměpanském úřadu³⁷⁾ a českobudějovické diecézi.³⁸⁾ Některé práce souvisí velmi úzce s rozbohem registratury

³⁵⁾ Pavel Holub, „...Vše konal jsem z lásky k věci a šel za hlasem svého srdce...“ *Opravy hradu Orlicka a jejich úřední pojetí*. In: Hana Jordánková (ed.), *Alis volat propriis*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové, Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 549–561.

³⁶⁾ Vladimír Vašků, *Panovnícké konfirmace pro moravské kláštery v 18. století. Novověké úřední revize středověkých a raně novověkých listin*. Brno 1981; *Týž, Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu za let 1636–1749*. Brno 1969.

³⁷⁾ Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011.

³⁸⁾ Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*. České Budějovice 2011.

dané instituce a příslušná studie následně přesahuje od diplomatiky k problematice archivnictví. Tento přístup ovšem není vlastní metodologicky přínosné práci Evy Šmilauerové o písemnostech okresních národních výborů. Autorka se v teoretické části své práce přímo odvolává na inspiraci prací Heinricha Otto Meisnera a jeho členěním diplomatiky na genetickou, analytickou a systematickou.

Práci Heinricha Otto Meisnera je třeba chápat v širších souvislostech zájmu o novověkou diplomatiku. V německém prostředí můžeme v průběhu 20. století pozorovat značnou tematickou, resp. metodologickou „atomizaci“ výzkumu novověkých písemností. Zcela zásadním je oddělení studia středověkého materiálu, který zůstává vyhraněn pro diplomatiku. Pozdně středověké, resp. raně novověké a novověké období je naopak ovládáno „*Aktenkunde*“, kde převládá písemný materiál ve formě spisů. Metodologicky přitom německá „*Aktenkunde*“ vychází z diplomatiky, kterou rozšiřuje a prohlubuje o své přístupy, jež vyžaduje jiný typ pramenného materiálu. Německá odborná veřejnost toto rozdělení uznává doposud³⁹⁾ ve srovnání s českým prostředím, kde již od šedesátých let 20. století panuje názor o existenci jedné diplomatiky pro výzkum písemností úřední provenience z jakéhokoli období.

V padesátých letech 20. století navíc v německém prostředí dochází k ještě dalšímu odštěpení a jisté specializaci.⁴⁰⁾ Konceptualizuje se tzv. „*Amtsbuchkunde*“. Za jistého průkopníka tohoto směru lze označit archiváře wolfenbüttelského archivu Ernsta Pitze, který předložil v padesátých letech 20. století práci *Schrift- und Aktenwesen der städtischen Verwaltung im Spätmittelalter: Köln, Nürnberg, Lübeck. Beitrag zur vergleichenden Städteforschung und zur spätmittelalterlichen Aktenkunde*. V ní poukázal na výzkum úředních knih městské provenience. V rámci metodologického přístupu přitom upozornil na výzkum úředních knih v kontextu využití poznatků kodikologie. Tento pohled výrazněji rozvinul v devadesátých letech 20. století Heinz Quirin v práci *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*.⁴¹⁾ V průběhu posledního desetiletí 20. století a na počátku 21. století vznikly dvě významné studie věnované analýze úředních knih. První reprezentuje Stefan Pätzold (v současné době archivář *Stadtarchiv Bochum*)⁴²⁾ s příspěvkem za-

³⁹⁾ Např. ze starších prací Walther Eckermann – Hubert Mohr, *Einführung in das Studium der Geschichte*. Berlin 1966, s. 447–465, Norbert Reimann (ed.), *Praktische Archivkunde. Ein Leitfadens für Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste. Fachrichtung Archiv*, Münster 2014, s. 284–290; Eckart Henning, *Wie die „Aktenkunde“ entstand. Zur Disziplingenese der Aktenkunde als Historischer Hilfswissenschaft*. In: Friedrich Beck – Wolfgang Hempel – Eckart Henning (edd.), *Archivistica docet. Beiträge zur Archivwissenschaft und ihres interdisziplinären Umfelds*. Potsdam 1999, s. 439–461.

⁴⁰⁾ Za upřesnění na současný stav německého výzkumu děkuji dr. Stefanu Pätzoldovi (Bochum) a prof. dr. Jürgenmu Kloosterhuisovi (Berlín).

⁴¹⁾ Heinz Quirin, *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*. Stuttgart 1991, s. 83–103.

měřeným na úřední knihy z období středověku. Studie byla otištěna v roce 1998, když Pätzold složil státní zkoušku na marburské archivní škole.⁴³⁾ Na jeho příspěvku (byť je zaměřený na středověké období) je inspirativních několik myšlenek, které se staly v jistém smyslu i východiskem pro předloženou analýzu knih u okresních úřadů v Čechách. Nejedná se přímo o obsahovou inspiraci, nýbrž o metodologické instrumentarium, které se v Čechách často předpokládá, ale blíže se s ním nepracuje. O jisté atraktivnosti výzkumu úředních knih v Německu (byť stále zaměřeném na středověké období) může svědčit sborník vydaný v Münsteru v roce 2012 *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, kde právě Stefan Pätzold v úvodní kapitole popisuje různé formy pojetí studia těchto písemností.

Stefan Pätzold již na počátku své studie jasně vymezuje různé způsoby přístupu k problematice úředních knih ze strany archiváře, historika a diplomatika. Archivář se zaměřuje především na podstatu své práce, totiž uložit, zpřístupnit a ochránit tyto archiválie mající podobu knih. Autor upozorňuje, že z hlediska archivnictví je pojem úřední kniha, nebo spíše „knižní forma archiválie“ označením, které odráží povahu písemnosti vyžadující jiný způsob uložení a manipulace, a dotýká se přitom otázky tzv. tektoniky archivu. Úkolem diplomatika je ovšem jiný cíl. Stefan Pätzold jej vidí v podchycení informací sloužících edičnímu zpracování úředních knih (v novější době přistupuje jejich digitalizace), kde se diplomatik zajímá o knihy jako o svébytný produkt dané kanceláře (vedle listin a spisů). Historik, jako zvláštní uživatel, v knihách nachází zdroj informací v rámci všeobecné pramenovědy.⁴⁴⁾

Autor příspěvku si přitom položil čtyři základní otázky: 1. Co je to úřední kniha? 2. Lze je systematicky řadit? 3. Jak lze popsat a rozumět genezi úředních knih? 4. Jaký účel a hlavní úkol má plnit nauka o úředních knihách? Aby bylo možné zodpovědět, zda je možné aplikovat tyto závěry na produkci mladších institucí, je třeba si představit jeho zjištění.

Zajímavé a pro české prostředí jistě podnětné je již zamyšlení nad terminologickým pojmem, který by zahrnoval všechny typy knih. Jako nejstarší užívané označení byl v Německu reflektován pojem „*Handschriften*“ nebo „*Literalien*.“ Proti

⁴²⁾ K jeho osobě blíže na <http://www.clio-online.de/forscherinnen=1942> – studováno 31. ledna 2017.

⁴³⁾ Stefan Pätzold, *Amtsbücher des Mittelalters. Überlegungen zum Stand ihrer Erforschung*. Archivische Zeitschrift, 81, 1998, s. 87–111; nověji Stefan Pätzold, *Zwischen archivarischer Praxis und kulturgeschichtlichem Paradigma. Jüngere Ansätze der Amtsbuchforschung*. In: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung* (řada Westfälische Quellen und Archivpublikationen, svazek 27). Münster 2012, s. 9–40.

⁴⁴⁾ Nejnovější pohled na úřední knihy jako prameny výzkumu dějin Stefan Pätzold, *Zwischen archivarischer Praxis*. In: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*. Münster 2012. s. 9–39.

tomuto označení se ohradil Heinrich Otto Meisner a užil pojem „*Geschäftsbuch*“, který užíval již v padesátých letech 20. století Ahasver von Brandt. Johannes Papritz v roce 1976 navrhl pojem „*Kanzleibuch*“, resp. „*Amtsbuch*“. Tento pojem nebyl zcela nový (užil jej již Adolf Brenneke), posléze se ujal a byl užíván i dalšími diplomatiky 20. století, byť by bylo možné vznést připomínky k jeho obsahu při pojetí „úřadů“ v období středověku.

Stefan Pätzold upozorňuje i na fakt, zda lze vůbec knihy chápat jako samostatnou kategorii vedle listin a spisů. Naráží tak na tvrzení trojice H. O. Meisnera, Ahasvera von Brandt a Kurta Dülfera, kteří se přiklonili k variantě, že knihy netvoří vlastní kategorii. Tato myšlenka ovšem byla opuštěna a knihy byly a jsou nadále chápány jako plnohodnotná diplomatická skupina. Od spisů a listin je odlišuje struktura a geneze, coby hlavní kritéria pro jasné vyhranění.⁴⁵⁾

Neméně zajímavé je Pätzoldovo metodologické zakotvení studia úředních knih, které mu tak dovoluje odpovědět na třetí položenou otázku týkající se jejich geneze. Kde tedy lze hledat metodologické podněty? Mezi nejvýznamnější zdroje řadí aktenkunde, archivnictví (zde pojetí ve strukturálním duchu J. Papritze), paleografii, kodikologii, diplomatiku a dějiny správy. Již Ernst Pitz poukazuje na metodologické postupy aplikované při analýze úředních knih, které lze obdobně využít jako při studiu rukopisů náležejících do sféry kodikologie. V českém prostředí bylo na tento přístup upozorněno v souvislosti s vymezením kodikologie, jejího postavení a metody. Již Jiří Pražák poukázal na fakt, že analogie u obou výzkumů se projevuje při studiu vnějších znaků, hlavně písma a grafické podoby úředních knih. Pro diplomatiku je naopak typická analýza stylu, která nemá v kodikologickém rozboru adekvátní obdobu.⁴⁶⁾ Blízkost metodologických přístupů kodikologie a diplomatiky rovněž popsal Ivan Hlaváček ve svém *Úvodu do latinské kodikologie*.⁴⁷⁾ Bohužel, obě práce jsou věnovány kodikologii a úředním knihám se v této rovině hlouběji žádný z autorů ani později nevěnoval.

Jedním z nejvýznamnějších přístupů je podle Stefana Pätzolda převzetí přístupů H. O. Meisnera, totiž systematického, analytického a genetického aspektu. Jeho aplikace je skutečně možná (po jisté modifikaci), jak ukázal ve svých pracích již Gregor Richter.⁴⁸⁾ Systematický přístup totiž klasifikuje písemnosti podle určitých kritérií, analytický zjišťuje vnitřní a vnější znaky a genetický popisuje vznik písemnosti. Je samozřejmé, že u knih se nerozlišuje příjemce a vydavatel. V analytické

⁴⁵⁾ S. Pätzold, *Amtsbücher*, s. 94 nověji pak též, *Zwischen archivarischer Praxis*, s. 14–15.

⁴⁶⁾ Jiří Pražák, *Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly*. In: Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií, Praha 2006, s. 271.

⁴⁷⁾ Ivan Hlaváček, *Úvod do latinské kodikologie*. Praha 1978, s. 10–12.

⁴⁸⁾ Gregor Richter, *Lagerbücher- oder Urbarlehre, Hilfswissenschaftliche Grundzüge nach Württembergischen Quellen (Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg 36)*. Stuttgart 1979.

části je třeba pozornost věnovat formuláři. K tomu je nutné objasnit podobu jednotlivých zápisů a jejich strukturu v rámci celé knihy. V genetickém rozboru se musí diplomatik vyrovnat s otázkou vzniku, resp. míry tradičních (zvykových) postupů v dané kanceláři, tedy objasnění, v jakém postavení je kniha v kontextu konceptu, čistopisu, či originálu, opisu a výtahu. Proto je bezpodmínečně nutné zasadit užívání knihy do kontextu vývoje úřadu. Klasifikace zápisů z hlediska obsahu, právního charakteru a k podobě provedení ve smyslu plnotextového, či částečného přepisu, regestu či pouhé poznámky a vztah knihy k vyhotoveným listinám pak představují poznatky, které přispívají ke zhodnocení účelu vedené knihy.

Neméně významné poznatky přináší rozbor knihy s uplatněním archivní, strukturálně pojaté analýzy. Z nejvýznamnějších poznatků Johannese Papritzze, které přitom vychází z požadavků kladených na katalogizaci knih, lze využít především popis fyzické struktury. V popředí zájmu tak stojí zohlednění psací látky, formátu, velikosti, foliace či paginace, popis desek a samotné provedení vazby (když rozlišuje, zda dochází ke spojení jednotlivých písemností nebo ke vkladům do předem svázané knihy). Stranou neponechává ani strukturu samotných zápisů, popis jejich umístění v knize, tzv. „*Kompositionsprinzip*.“ V této souvislosti je třeba zohlednit i vztah k dalším písemnostem, především spisům. Zde autor upozorňuje na vývojovou fázi, kterou lze pozorovat u mnohých písemností, když původně přílohy k obsahově vymezené knize se ukládají souběžně s ní, až následně převládne snaha po spojení takovýchto příloh či podkladů a vnikají tak fascikly blížící se svou podobou knižnímu provedení. Podle Papritzova hlediska je třeba si rovněž všimnout jazyka knihy a snahám po vyhotovení rejstříků. Ty mohou rovněž svědčit o charakteru knihy a jejím užívání. Z ohledu paleografie je dále třeba objasnit počet písařských rukou a písařů podílejících se na vedené knize. Zde mnohé poznatky pro středověké období navazují na zjištění kodikologie a paleografie. Z ní také čerpají metody při rozboru písma, kustod, reklamantů, filigránů, linkování a případné iluminace.

Podobně jako listiny a spisy, vznikaly i knihy v prostředí úřadu, který byl personálně obsazen různými jednotlivci. Kompetence jednotlivých osob na vedení knihy (nebo naopak omezení přístupu ke knize) vypovídá mnohé o vztahu úřadu k dané písemnosti. Proto poznání dějin správy přináší neméně zásadní informace k její povaze.

Vedle těchto přístupů existují rovněž specifickosti výzkumu úředních knih, které nemohou být převzaty z jiného oboru a které jsou pro nauku o úředních knihách výjimečné. Pro knihy je specifické jejich období „vznikání“ a dlouhé využívání daným úřadem. Úřední knihy jsou často dochovány v sériích, přičemž je třeba zohledňovat vzájemné vztahy mezi nimi. Na straně jedné může existovat jistá vyhraněnost a vymezenost obsahu a s ní spjaté vymezování sérií, na straně druhé lze vidět přesahy a jistou konkurenčnost v určitých oblastech.

Výše nastíněný pohled Stefana Petzolda na úřední knihy není v Německu jediný. V devadesátých letech 20. století a na počátku 21. století publikoval studie zaměřené na úřední knihy někdejší ředitel *Geheimen Staatsarchivs Preußischer Kultur-*

besitz v Berlíně Jürgen Kloosterhuis.⁴⁹⁾ Opět ani on neposunul předmět svého zájmu dál než za středověk, resp. raný novověk (což do současné chvíle v Německu, Rakousku a Slovensku neučinil žádný z badatelů). Přesto stať uveřejněnou v souhrnném kompendiu Friedricha Becka a Eckarta Henninga o středověkých úředních knihách lze považovat za jistý návrh nad strukturalizací prací zaměřených na tento diplomatický typ písemností i v obecné rovině. Některé body vychází z Petzoldovy studie, jiné naopak šířeji rozpracovává.

Hlavní část Kloosterhuisova příspěvku je rozdělena na části věnované: analytickým, genetickým, klasifikačním aspektům, závěrečnou část tvoří otázky spjaté s členěním a vznikem souborů knih. V analytické části se Kloosterhuisova pozornost zaměřila na strukturu knihy, na papír, písmo, jazyk, číslice a provedení knižní grafiky, tedy na vnější znaky knihy.⁵⁰⁾ Struktura knihy je dána skladbou psací látky (ve středověku jím může být pergamen, později papír). Ta přitom může charakterizovat knihu, přičemž již dobově zvýšený zájem o určité prvky hodnověrnosti (provedení vazby před užíváním, pročíslování listů, stran) může svědčit o „právní kvalitě“ knihy a jejích zápisů. Užívání papíru ve středověku výrazným způsobem zasáhlo do možnosti pořídit si knihy, a proto se zjednodušila i cesta pro vložení zápisů širšímu okruhu uživatelů. S tím úzce souvisela změna podoby písma, užívání jazyka, které reflektovaly zvýšenou poptávku a musely umožnit „zrychlení“ úředního procesu. Mimo pozornost nelze ponechat samotné vložení textu do knihy, stejně jako provedení zápisu, který je buď plnotextový (opatřený rubrem) nebo zkrácený, případně s předem připraveným formulářem. Zápisy jsou formulovány buď objektivně, nebo subjektivně. Autor si dále klade otázku, zda je zápis schopen informovat uživatele sám o sobě nebo ve spojení s dalšími? Jak se projevuje vazba jednotlivých zápisů? Jsou tyto členěny podle chronologického nebo systematického (např. místního) kritéria? Jsou knihy opatřeny indexy či obsahovými seznamy?

Genetický aspekt se zaměřuje na otázku vztahu vzniku listiny a knihy a jejich proměny. Kniha a listina jsou přitom hlavními pragmatickými písemnostmi středověku. Jak Kloosterhuis konstatuje, hlavní rozdíl mezi nimi spočívá v podstatě, že listina je vydávána a kniha vedena. Zatímco listina obsahuje výsledek jednání,

⁴⁹⁾ Jürgen Kloosterhuis, *Amtliche Aktenkunde der Neuzeit. Ein hilfswissenschaftliches Kompendium*. In: Archiv für Diplomatik, 45, 1999, s. 465–563 (přístupné v upravené verzi na https://www.gsta.spk-berlin.de/amtliche_aktenkunde_552.html – studováno 31. 1. 2017). Josef Hartmann – Jürgen Kloosterhuis, *Amtsbücher*. In: Friedrich Beck – Eckart Henning (edd.), *Die archivalischen Quellen. Mit einer Einführung in die Histor. Hilfswissenschaften*, Köln 2012, s. 68–88; obdobně jako v: Jürgen Kloosterhuis, *Strukturen und Materien spätmittelalterlicher Amtsbücher im Spiegel von Ordensfolianten*. In: Bernhard Jähmig – Jürgen Kloosterhuis (edd.), *Preußens erstes Provinzialarchiv. Zur Erinnerung an die Gründung des Staatsarchivs Königsberg vor 200 Jahren. Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung*, 20, Marburg 2006, s. 85–122.

⁵⁰⁾ Níže jsou charakterizovány obecnější zjištění z Kloosterhuisových závěrů.

knihy může obsahovat jak předstupu jednání, tak i jeho závěr. Zde je třeba studovat vztah zápisu v knize k jeho předloze, jenž může nabývat podoby konceptu, čistopisu nebo opisu, nebo může vznikat přímo v rámci úředního jednání. Toto zjištění je ovšem podstatné, neboť zápis může fixovat právní jednání bez přímého vztahu k listině. Pro postavení knihy je také významná otázka autenticity, totiž zda má charakter jen právní paměti, právního ujištění anebo z ní právo přímo vyplývá. Ve vztahu ke středověké knize jsou významné iluminace či slavnostní provedení.

V klasifikačním aspektu je podle Kloosterhuisa podstatné členění knih podle správní oblasti, v rámci které byly vedeny spolu s připojeným členěním podle následujících hledisek. Pro knihy z období středověku proto navrhuje členění:

správní oblasti: 1. církev (farnost, klášter, nadace); 2. města; 3. vláda (zeměpán), a pro každou z nich věcné členění:

- A. a) právo vytvářející b) právo fixující c) právo kodifikující
- B. a) vnitřní správa, každodenní úřední činnost a vedení kanceláře
- C. a) správa hospodářství, b) správa finanční
- D. a) výkon soudnictví

V rámci každé skupiny má být k výše naznačené charakteristice připojen dobový název knihy, aby tak byla zcela konkrétně zařazena.

Pro období středověku, jemuž se Kloosterhuisova práce věnuje primárně, je zásadní laicizace pronikající do úředního prostředí. V rámci potřeb se knihy následně proměňují, často z jedné smíšené se oddělují zvláštní obsahové typy, které následně vytváří příslušné série. Vývoj úředních knih, jejich obsahové členění a vytváření zvláštních řad spolu s analýzou úřední organizace jsou zásadní otázky mající vliv na jejich výslednou podobu.

Shrneme-li výše uvedené v kontextu novověké diplomatiky, lze konstatovat následující. Hlavním cílem diplomatiky 19. a 20. století je usilovat o objasnění příčin vzniku úřední knihy a jejího zasazení do hierarchie písemností dané instituce, jak to ostatně platí i pro předchozí období. Pro úřední knihu je typické její dlouhodobé vedení (výjimkou může být jednorázově pořízený soupis, jehož obsah byl natolik zásadní, že bylo třeba zajistit jeho neměnnost – viz inventář majetku), které ji odlišuje od rukopisu, listiny a spisu. Zatímco rukopis (v kodikologickém smyslu slova) mohl být doplňován různými přípisy, jeho podstata se již neměnila.⁵¹⁾ Kniha jako jedna z forem úřední produkce nebyla jediným typem písemnosti dané kanceláře (úřadu), a proto je třeba na ni pohlížet v kontextu analyticko-systematického přístupu, jak jej navrhl pro aktový materiál H. O. Meisner. Metodologické postupy je také nutné uzpůsobit charakteru novověkých písemností. U některých sice přetrvávají (i když po určité modifikaci) podstaty ze staršího období, jiné knihy plní nové funkce, které přináší vývoj společnosti, proměny práva, jehož jsou odrazem. Právě zde se otevírá prostor pro hlubokou analýzu jednotlivých řad. Otázka

⁵¹⁾ Zde je třeba rozlišit od funkce primární a sekundární, kterou mohl rukopis plnit.

proměny práva a jeho vlivu na postavení knihy je v období občanské společnosti jednou z nejzásadnějších reflexí. V průběhu 19. a 20. století dochází pod vlivem vzrůstající úřední produkce také k výraznému prolínání mezi kategorií knihy a registraturní pomůcky. Snaha po urychlení a zjednodušení manipulace se projevuje právě v podobě knihy, která má často zachycovat celý proces jednání a stojí tak svým pojetím na pomezí mezi knihou evidenční a registraturní pomůckou. Její pořadová čísla jsou užívána jako zvláštní řada jednacích čísel. Tento jev následně vrcholil ve dvacátých, resp. třicátých letech 20. století v zavádění tzv. rejstříků.⁵²⁾ Jejich realizace posléze naráží na praktické otázky a u některých sérií se úřady opět navrací k předchozímu pojetí knihy. Jiné rejstříky naopak pokračují dál i po společenských změnách ve čtyřicátých letech 20. století (trestní rejstřík). Pro nalezení uspokojivých odpovědí na proměnu knihy ve 20. století je vhodné v mnohém využít metody obdobné jako u písemné produkce středověké či raně novověké.

2.3. Vnitřní a vnější znaky úředních knih u okresních úřadů 19. a 20. století

Analyzovat vnitřní a vnější znaky je zásadní činností napomáhající při objasňování geneze té které knihy. Dochovanost velkého množství písemné materie (často v sériích) již nyní umožňuje vyslovit obecnější závěry, jako obecná východiska pro další rozbor. Neznamená to ovšem, že nemohly existovat regionální a časové odchylky, které bude nutné podchytit v dílčích studiích. Velké množství vnějších znaků je přitom možné identifikovat u mnoha knih rychle. Jak bude ukázáno níže, neplatí toto tvrzení zcela vždy. Naznačené rozborů nejsou u analýzy knih samoúčelné, jak by se mohlo na první pohled zdát, a proto je třeba jim věnovat náležitou pozornost.

Vnější znaky

Jedním z typických vnějších znaků je psací látka. Její určení je u knih z 19. a 1. poloviny 20. století poněkud snadné. Jednalo se totiž o papír, který byl různého (místního) původu. Ten ovšem nelze dnes pro absenci filigránu určit. Převážně se uplatňoval již strojově vyráběný papír. Některé knihy byly zakupovány v podobě jednotlivých, předem tištěných formulářů (u místodržitelství tiskárny v Praze) a poté svazovány místními knihvazači. Jiné knihy byly naopak zakoupeny již jako celek. V období zavádění tzv. oberhollabrunnského systému se můžeme setkat i se skutečností, že úřady si objednávaly hotové knihy u oberhollabrunnského knihtiskaře Maxmiliána Jordána. Jednalo se především o podací protokoly a k nim příslušné registraturní knihy, jejichž podobu určovala nová pravidla způsobu úřadování.⁵³⁾ Mnohé knihy byly ovšem zakoupeny u tuzemských prodejců papírových

⁵²⁾ Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*. SAP, 32, 1982, s. 43–169 a Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a Okresní úřad v Humpolci v první polovině 20. století*. AČ, 61, 2011, s. 67–74.

potřeb či místních tiskařů, jak svědčí četné přípisy na stranách listů.⁵⁴⁾ Tvary a formáty knih byly velmi různorodé. Některé knihy za svůj „dlouhý život“ nabyly na objemnosti a dnes obsahují několik desítek až set folií. Jiné, především ony drobné záznamníky, žurnály, jejichž délka užívání byla krátká, mají jen několik listů, z nichž je obsahem zaplněno někdy jen jediné folio. Pravidlo o krátkém časovém rozmezí a mocnosti knihy ovšem neplatí vždy. Tvarově menší knihy byly často používány jako knihy pro dílčí úřední „poznámky“ (např. statistického charakteru). Na počátku 20. století při naplňování požadavku o zavedení nových knih je zřejmé, že si úřady zakoupily pouhé sešity a ty posléze užívaly, resp. zavedly a často užily jen krátkodobě (případně se k jejich vedení navrátily o mnoho let později).⁵⁵⁾ Někde zavedli pouze v půli složený list, který vložily do desek a takový výstup prohlásily za knihu.⁵⁶⁾ U některých byly zápisy provedeny jediným písařem a knihy svou podobou dnes mohou svádet k prohlášení za jednorázově provedený soupis.

Na deskách knihy byly umístěny štítky, které měly upomínat na malý státní znak – korunovaný orel se zbrojí. Podoba štítku se velmi často proměňovala, až nabývala charakteru podoby srdce či neurčitelný tvar. Na štítku byl uveden název knihy, resp. popis jejího obsahu a často odkaz na normu, na jejímž základě byla vedena. Samotné desky byly potaženy plátnem zeleno-černé barvy. Vazba má charakter tzv. obchodní knihy.⁵⁷⁾

S obsahem souvisela i podoba linkování knihy. Pokud byl pro knihu určen formulář distribuovaný místodržitelkou tiskárnou, v období první republiky tiskárnou ministerstva vnitra, byly folianty četně opatřené v tiskárně svislým linkováním, zatímco řádky si doplňovali úředníci podle potřeby pro ten který zápis. V případě knih pořizovaných u místních obchodníků si museli často úředníci zpracovat úpravu podle své tvůrčí představy.

Psací látkou byl inkoust, který byl opatřován z úředního paušálu podle potřeby. U zápisů se lze setkat i s tužkou, která je typická spíše pro poznámky či přípisky. Pokud byly zápisy do knihy provedeny touto formou, lze předpokládat obsah sloužící spíše pro vnitřní potřebu instituce (např. pro statistiku) než pro zajištění právního porřízení.

⁵³⁾ U takových knih jsou často dochovány štítky vlepené na přideštiny – viz např. Okresní úřad Humpolec, viz blíže Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v polovině 20. století*. AČ, 61, 2011, s. 38.

⁵⁴⁾ Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov (dále MZA Brno – SOKA Pelhřimov), Okresní úřad (dále OÚ) Pelhřimov, inv. č. 134, kniha č. 134 – rychlotisk J. K. Franka v Táboře.

⁵⁵⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 144, kniha č. 124 či *tamtéž*, inv. č. 146, kniha č. 126.

⁵⁶⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 147, kniha č. 127.

⁵⁷⁾ Alois Vokrčka, *Kniharství. Technologie ruční výroby*. Praha 1989, s. 111–134.

Mezi vnějšími znaky, které bychom u listin či spisů hledali marně, je třeba upozornit na tzv. francouzské záhlaví.⁵⁸⁾ To umožňovalo, aby stále se opakující záhlaví každého listu bylo přilepeno pouze jednou na desky a při užívání knihy se jen vykloupilo a obsah každého listu byl vždy rychle „nadepsán.“ K rychlé orientaci v obsahu knihy byly užívány řezané indexy,⁵⁹⁾ „vystřihané“ okraje listů s naznačenou příslušnou literou pro abecední řazení. Druhou možností byl naopak přilepený štítek s vrocením (či písmenem u abecedně řazených indexů) upozorňující uživatele na počátek zápisů daného roku.

Určení písma u knih není možné chápat ve smyslu určení písařského prostředí, případně písařské školy jako ve středověku (což pro období 19. a 20. století již ani není možné), kdy má tato analýza napomoci odhalit širší souvislosti vzniku knihy. U knih okresního hejtmanství se jedná spíše o obecné zařazení k některému z typů běžně užívaných písem, resp. k německému novogotickému písmu (nejčastěji kurentu), nebo humanistické polokurzivě či kurzivě 19. resp. 20. století. Právě v období druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století dochází k vyhraňování, odklonu od německého (polo)kurzivního písma k humanistické polokurzivě či kurzivě, která má u mnohých písařů prvky kurentu případně může být písmem kříženým. Podoba písma často úzce souvisí s jazykově – národnostním charakterem prostředí, v němž kniha vznikala. Stranou nelze ponechat i samotné provedení písma. To může být provedeno kaligraficky, ale i velmi zběžně. I písmo může vypovědět mnoho informací o původním pojetí knihy, resp. o původním záměru její funkce. Určení konkrétních písařů lze odvodit z kompetencí jednotlivých úředníků. I zde se odráží vztah úřadu k dané knize (např. přístup k podacímu protokolu prezidiální agendy měl být vymezen jen vedení úřadu), pokud je omezen nebo naopak umožněn přístup širšímu okruhu osob kancelářského oddělení.

Vnitřní znaky

Z vnitřních znaků je třeba se nejprve zmínit o jazyku. Jazyk úředních písemností státních institucí 19. století, především z jeho konce, představoval výraznou otázku politických sporů. Do roku 1897 platila pro všechny státní úřady v resortu ministerstva vnitra a spravedlnosti Stremayrova jazyková nařízení (nařízení z 19. dubna 1880 č. 14 z. z.). Obsahovala pravidla pro užívání zemských jazyků při komunikaci úřadů navenek, jejichž podstatou bylo zrovnoprávnění němčiny a češtiny ve vnějším úřadování. Na české písemné nebo ústní podání musely úřady reagovat česky a na německé německy (jazyk podání byl i jazykem vnějšího úřadování, přičemž byla ponechána němčina jako vnitřní jazyk). Také vyhlášky adresované obyvatelstvu musely být uveřejňovány v obou zemských jazycích. Kazimír Badeni se pokusil

⁵⁸⁾ Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*. SAP, 32, 1982, s. 142.

⁵⁹⁾ Alois Vokrčka, *Kniharství. Technologie ruční výroby*. Praha 1989, s. 134–135.

stav upravit (Badeniho jazyková nařízení ze 7. dubna 1897 č. 12 a 13 z. z.) tak, aby došlo k částečnému zrovnoprávnění obou jazyků i v oblasti vnitřního úřadování. Místo dosavadního českého podání a úřední odpovědi měli nyní celý vyřizovací proces zajišťovat úředníci znalí obou jazyků. V říjnu 1899 byla vydána tzv. Gautschova nařízení, jimiž se stav vrátil před rok 1897 a v platnosti zůstala v podstatě jen Stremayrova nařízení.⁶⁰⁾

Nejvýznamnějším vnitřním znakem u listin je styl. Styl umožňuje objasnit vznik listiny, popsat souvislosti s dalšími faktory, které měly nebo mohly mít podíl na výsledné podobě písemnosti. Styl knih je třeba chápat v jiné podobě, než styl listin. Obdobně jako se proměňoval styl pod vlivem různých vlivů, proměňoval se rovněž styl zápisů knižní provenience. V období 19. a 20. století plnotextových forem zápisů ubývá, resp. výskyt této plnotextové podoby je velmi sporadický. Nejrozšířenějším typem je tabulkový formulář, kde se od úředníka vyžaduje pouhé vyplnění daných polí a jeho projev kopírující stereotypní formule je zatlačen zcela do pozadí. Přechod od plnotextového zápisu k formulářové tabulce velmi dobře ukazuje vývoj matričního zápisu, kdy větný zápis je nahrazen tabulkou již v 18. století.

V případě knih užívaných u okresních hejtmanství je třeba mluvit o několika skupinách jejich stylů provedení, které často vychází z normy. Jak bude ukázáno níže, vazba na normu⁶¹⁾ má několik variant. V normě může být formulář přímo definován – předložen (nejčastěji v příloze jako vzor), nebo může být popsána pouze obsahová náplň knihy. Nejvolnějším je pak varianta obecné zmínky o povinnosti zaznamenávat určitý jev, z čehož následně vyplývá variabilita a volnost v provedení formuláře. Jak vyplynulo z rozboru knih vedených na konci 19. století,

⁶⁰⁾ K jazykovým záležitostem především Aleš Vyskočil, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha 2009, s. 167–169, (kde uvedeny i dobové studie o jazyce (zde i odkaz na dobovou literaturu z 19. a především pak z 20. století na s. 168 pozn. 301 a 303) a Milan Hlavačka, *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I.*, Praha, s. 73–79. Vývoj jazykové otázky u samosprávy reflektuje Milan Hlavačka, *Užívání jazyka v byrokratické komunikaci a samospráva v Čechách 1792–1914*. Český časopis historický, 103, 2005, č. 4, s. 800–827. Nejnověji ve vztahu státní správy a jazykových otázek Martin Klečáček, *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*. České moderní dějiny, sv. 3, Praha 2017.

⁶¹⁾ V 19. a na počátku 20. století lze rozlišit několik typů norem s různou právní silou. Dohledání pak konkrétního předpisu je velmi náročné, přestože byly nejvýznamnější nařízení publikována formou říšského či zemského zákoníku. Podzákonné normy mající podobu místodržitelství výnosů byla zařazována do Sbírky normálí (obecně označené jako Normálky). Mnohé normy sem ovšem zařazeny nebyly a jejich dohledání poté vyžaduje studium ve fondu Českého místodržitelství či Okresního úřadu. Proto souborná šetření o podobě knih z konce devadesátých let 19. století a prvního decennia 20. století s uvedením daných norem představují cenný informační zdroj. U některých knih může být významným vodítkem titulní štítek nebo přípis na předešlý, na kterém je často odkaz na normu, na jejímž základě byla kniha vedena.

nabývala tato posledně zmíněná varianta až megalomanie, když okresní hejtmanství vedlo nepřeborné množství různých „Vormerků“, jejichž obsah se odkazoval na určitou normu, ale ta nespécifikovala konkrétní podobu formuláře. V 19. století dochází u mnohých knih k unifikaci podoby díky rozšiřující se centralizaci vlivu místodržitelství tiskárny. Tak jsou produkovány formuláře, které si musí úřady objednávat u tiskárny podle předem rozesílaných nabídek, kde každý formulář má své přesné číslo. Toto číslo se následně objevuje i na listech knih, která tak odkazuje na místo svého původu. U některých knih se lze setkat se skutečností, že folia odpovídají formulářem místodržitelství předloze, ovšem neodkazují na příslušný formulář. V takovém případě si úřad nechal vyhotovit tiskopis podle místodržitelství vzoru v místní tiskárně.

3. ANALÝZA ÚŘEDNÍCH KNIH DLE DOCHOVANÝCH DOTAZNÍKOVÝCH ŠETŘENÍ

3.1. Vývoj soupisů úředních knih

Psal se březen roku 1908, když se prezidium Českého místodržitelství v Praze obrátilo na okresní hejtmanství, aby zpracovala odpovědi na zasláné dotazníky. Jejich cílem bylo podchytit informace o způsobu úřadování na území Čech.⁶²⁾ Údaje původně žádalo po jednotlivých druhoinstančních úřadech prezidium vídeňského ministerstva vnitra. Tato šetření měla být následně využita při reorganizaci úředního řízení, resp. v realizaci nového systému, jenž se v české odborné literatuře označuje jako tzv. Oberhollabrunnský systém.⁶³⁾ Zajímavé je pozorovat, jakým způsobem přistoupily úřady v jednotlivých zemích Předlitavska ke zmíněnému šetření. Z některých zemí (Salcbursko, Slezsko, Štýrsko, Korutany, Terst, Morava, Horní Rakousy) zaslaly do Vídně přímo odpovědi jednotlivých okresních hejtmanství, z jiných pak sumarizující hlášení s případnými druhopisy rozeslaných dotazníků (Tyrolsko, Čechy).⁶⁴⁾ Pražské místodržitelství nechalo na základě vídeňského požadavku vyhotovit pro účely šetření specializované dotazníky, při-

⁶²⁾ Národní archiv (dále NA), České místodržitelství Praha – prezidium (dále ČM-prezidium, karton 2979, sign. 1/6/10/13 – čj. 2657/1908 z 3. 3. 1908.

⁶³⁾ Jindřich Tomas, *Oberhollabrunnský systém spisové manipulace u městského úřadu v Žatci*. AČ, 7, 1957, s. 76–83 a také Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v polovině 20. století*. AČ, 61, 2011, s. 5–77, v prostředí Rakouska jako tzv. Kielmanseggův systém. Užité označení u Michael Hochedlinger, *Aktenkunde, Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*. Wien–München 2009, s. 111–114.

⁶⁴⁾ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. č. 1273–1277 – Landesfürstliche Behörden, in genere, Zahl 4042 (dříve sign. 3).

čemž každému dotazníku odpovídal jeden list s určitým tematickým zaměřením.⁶⁵⁾ Za tímto českým pojetím je třeba vidět aktivitu místodržitelského úředníka Franze Rapricha, který reprezentoval české prostředí v rámci prováděné kancelářské reformy. Pro účely předložené studie je podstatný dotazník č. VIII. V něm měly být uvedeny katastry a záznamy (*Kataster und Vormerk*), které se vedly navíc, než jak úřadům bylo nařízeno vést od 1. ledna 1906.⁶⁶⁾

Jak je zřejmé, existoval zde soupis již před tímto šetřením. Elenchy pražského místodržitelství odkazují na mnohem starší zájem o vypracování soupisu, totiž až k roku 1894.⁶⁷⁾ Český místodržitel František Thun 26. listopadu 1894 v oběžníku nařídil, aby okresní hejtmané vypracovali soupis všech vedených „*Verzeichniss und Vormerkbücher*“. Součástí jejich odpovědí měl být nejen název knihy, ale také norma, podle níž se daná písemnost vede, případně pokud její vedení nebylo dáno normou, bylo požadováno zdůvodnění, proč se užívala. Iniciativa hejtmanů byla také očekávána v případě vyplnění části poznámek, kde mohli připojit návrhy na zlepšení či zjednodušení. V závěru oběžníku bylo připomenuto, že představitelé okresních hejtmanství měli ke zprávě připojit informaci, pokud věděli o knihách, které se měly vést a přitom nebyly vedeny (tento stav pak měli navíc odůvodnit).⁶⁸⁾ Na vypracování tohoto soupisu byla vyměřena lhůta čtyř měsíců, neboť odpovědi měly být do Prahy zaslány do konce března 1895.⁶⁹⁾

O limitech výpovědní hodnoty může svědčit dotaz z Nového Bydžova, v němž se tamější hejtmanství dotazuje, zda má uvádět i knihy okresní školní rady a berního inspektora. Jen jemu odpověděli (nikoli dalším úřadům) negativní sdělení. Prezidium se v červenci 1895 obrátilo s žádostí o soupis knih také na jednotlivé místodržitelské departementy.⁷⁰⁾

Pro další vývoj soupisů je zásadní až jednání z roku 1902. Zpracování odpovědí z roku 1895 do té doby nepostoupilo do syntetizující podoby. Českobudějovický hejtman, stejně jako chebský na počátku 20. století zjišťovali při výkonu inspekcí u podřízených institucí, že neexistuje žádný seznam, který by jasně stanovil vedení povinných úředních knih u prvoinstančních úřadů podobně jako jejich podobu, která byla často velmi variabilní.⁷¹⁾ Dosavadní praxe totiž vycházela z faktu, že existovaly knihy, jejichž podoba vycházela z nařízené podoby, která byla často vydána

⁶⁵⁾ NA, ČM-prezidium, např. karton č. 2989 – např. dotazník sledoval: I. – počet podání, II. – úřední paušál, III. – počet úřednictva apod.

⁶⁶⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 3011 – sign. 1/6/11/25 – Výnos Prezidia Českého místodržitelství v Praze z 26. 9. 1905 č. 21 604 ai 1904.

⁶⁷⁾ NA, ČM-prezidium, elench č. 826 z let 1891–1900 a elench č. 861 z let 1901–1910.

⁶⁸⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 2042 – sign. 1/6/30/3 – č. j. 12727/1894 prez.

⁶⁹⁾ *Tamtéž*.

⁷⁰⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 2023 – sign. 1/6/16/8 – č. j. 11061/1896 prez.

⁷¹⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 3011 – sign. 1/6/11/25.

tiskem, na straně druhé pak byly knihy, jejichž vedení si vyžádala každodenní potřeba. Jak zmiňoval místodržitelství rada z Chebu, takové knihy jsou vedeny, *když [úředníci] chtějí zachovat přehled [v úřadu] a ušetřit si zbytečné hledání spisů*. Jejich počet a podoba nebyla podle jeho zjištění stejná. Chebský hejtman proto ke své žádosti o nápravu přiložil seznam knih, které se vedly u okresních hejtmanství pod jeho dohledem spolu se vzory některých tiskopisů pro konkrétní knihy.

O půl roku později, totiž 23. května 1903 oslovil pražský místodržitel jednotlivé departementy s tím, aby posoudily vypracovaný soupis knih a případně jej doplnili z hlediska dosavadních předpisů a praktické potřeby. Pro ty svazky, které neměly dosud jednotnou podobu, žádal místodržitel přezkoušení a navržení jejich podoby k vysázení v místodržitelství tiskárně. Práce pokračovaly až do roku 1904, když byly na konci roku připraveny koncepty výnosů určených okresním hejtmanům a jednotlivým místodržitelství departementům. Vlastní realizace zavedení knih (podle taxativního soupisu), ale i některých tištěných formulářů byla provedena na základě výnosu z 26. září 1905 s účinností od 1. ledna 1906.⁷²⁾ Pražský místodržitel hrabě Karel Coudenhove jmenovaným zaslal k výnosu přiložené seznamy. Tyto seznamy byly rozděleny do 4 svazků, totiž 1. Knihy pro politickou agendu ve vlastním slova smyslu, 2. Knihy zdravotních 3. Knihy veterinárních a 4. Stavebních agend.⁷³⁾ Každý seznam obsahoval vždy název knihy spolu s právním předpisem, na jehož základě byla vedena. Ke každé knize náležela informace, zda je vydán její formulář tiskem nebo si může hejtmanství užít vlastní. Aby bylo zajištěno naplnění výnosu, místodržitel upozornil, že vedení knih bude prošetřováno při inspekcích. K 26. září 1905 je datován rovněž oběžník pro představitele místodržitelství departementů, kteří měli v případě zavedení nové knihy u všech hejtmanství, zařídit aktualizaci soupisu knih. Ve výnosu se nemluví o možnosti vést jiné knihy. O tom, že takové existovaly, svědčí šetření provedené o tři roky později v souvislosti se snahami při zavedení tzv. oberhollabrunnského systému. Dotazník č. VIII. byl přímo vyhrazen pro tyto informace. Okresní úřady měly při jeho zodpovězení upozornit právě na ty knihy a katastry, které nebyly pojaty do seznamu z roku 1906. Poslední revize soupisu z roku 1906 uskutečněná před první světovou válkou byla provedena v dubnu 1910 v rovině jednotlivých místodržitelství departementů.⁷⁴⁾ O využití soupisu knih z roku 1906 v praxi svědčí zpráva z humpoleckého hejtmanství, které sdělilo těsně po svém ustanovení, že byl u tamějšího úřadu využit soupis předepsaných knih právě při zřízení instituce v červenci 1910.⁷⁵⁾

⁷²⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 3011, sign. 1/6/11/25 – Místodržitelství oběžník čj. 21604 ai 1904 pres. z 26. 9. 1905 (dále bude označován jako „Soupis (či šetření) z roku 1906“).

⁷³⁾ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, karton č. 1273, spis čj. 5259/1908.

⁷⁴⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 3011, sign. 1/6/11/25 – čj. 8376/1910 z 23. 4. 1910.

⁷⁵⁾ MZA Brno–SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 509, karton č. 11, prezidiální spis č. 10/1 1910 z 29. června 1910.

3.2. Dobová terminologie úředních knih

Jak je z výše uvedeného historického nástinu zřejmé, nejčastěji užívaným pojmem zastřešujícím všechny typy knih, byl termín *Vormerk a Verzeichniss*. Vzhledem ke skutečnosti, že písemnosti vnitřního úředního styku a tedy i v záležitosti zavádění nového způsobu úřadování byly vyřizovány převážně v němčině, český ekvivalent lze přeložit díky slovníku Karel Kadlece a Karla Hellera. Tento slovník měl v době svého vzniku poukázat na způsobilost českého jazyka stát se jazykem úředním.⁷⁶⁾ Autoři své termíny čerpali přímo z úředního prostředí. Termín *Vormerk (Vormerkbuch)* přitom překládají jako zápisník, či záznamní kniha. Označení *Verzeichniss* se pojilo spíše s významem seznam či soupis.⁷⁷⁾ Podíváme-li se šířeji do terminologie užívané v devadesátých letech 19. století a v prvním desetiletí 20. století, zjistíme jisté rozdíly. V místodržitelském oběžníku z roku 1894⁷⁸⁾ byly okresní úřady dožádány o soupis vedených *Verzeichnisse und Vormerkbücher*. V odpovědích se pak užívalo obdobných termínů a *Vormerkbücher* byly často uváděny jen jako *Vormerk*, případně pro obojí se užívá pojem *Vormerk*. Obdobná situace převládá i v dalších šetřeních stejně jako v elenších vedených u prezidia českého místodržitelství.⁷⁹⁾ V šetření z roku 1908 se zmiňuje na místo *Verzeichniss* pojem *Kataster*.

V soupise z roku 1906 se 127 položkami se jednotlivé svazky označují různými pojmy. Samotný pojem *Buch – Kniha* byl přitom užíván poněkud sporadicky. Můžeme se s ním setkat pouze v sedmi případech, totiž při označení vodní knihy; lhůtní knihy; loto-doručovací kniha; kniha opisů; peněžní kniha, kniha ohlášek a lhůtní kniha pro písemnosti vyřizované bez konceptu. V hlášení z devadesátých let 19. století byl svazek výjimečně označen jako *Grundbuch* (evidence zdravotního personálu). Obdobně, jako pojem kniha, je zastoupen pojem *Protokol*, který v jisté míře odráží někdejší podstatu, totiž snahu po zachycení mluveného projevu či jednání v kolegiu přenesenou do písemné formy.⁸⁰⁾ Protokol tak byl označením pro knihu přísah; ale také i pro knihu zbrojních pasů; postrků a trestů, resp. přehled soudně trestaných osob s domovským právem v politickém okrese. Posledně zmíněný typ knih mohl být veden ve formě trestních karet abecedně řazených podle jmen trestaných. Četnější je zastoupen pojem *Journal* díky četnější variabilitě

⁷⁶⁾ Aleš Vyskočil, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha 2009, s. 168.

⁷⁷⁾ Karel Kadlec – Karel Heller, *Německo-česká terminologie úřední a právníká. Příruční slovník pro soudy, úřady politické, finanční, poštovní, účetní a vůbec pro úřady státní a samosprávné, jakož i pro soukromou potřebu ve styku s úřady*. Praha 1899, s. 1386 pojem *Verzeichniss* a s. 1406 pojem *Vormerk*.

⁷⁸⁾ NA, ČM-prezidium, karton č. 2042 – sign. 1/6/30/3 – č. j. 12727/1894 prez.

⁷⁹⁾ NA, ČM-prezidium, elench č. 826 z let 1891–1900 a elench č. 861 z let 1901–1910.

⁸⁰⁾ Michael Hochedlinger, *Aktenkunde, Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*. Wien–München 2009, s. 222.

deníků užitých pro různé typy poštovních zásilek (např. *Postaufgabs-Journal*) a úschov (*Depositien-Journal*). Českým ekvivalentem k německé variantě pojmu *Register* je rejtrník, který se užíval pro knihy evidující jednotlivé typy živností (např. rejtrník koncesovaných živností). Jinou variantou užití tohoto pojmu je *Eheregister* v rámci matriční agendy pro oddané osoby před státním úřadem. Pojem *register* byl užít i přímo v zákoně synchronně s pojmem matrika. *Matrikou* byly jinak označeny všechny knihy evidující narozené a zemřelé bez konfesijní příslušnosti.

Ve třech případech se lze setkat s označením knihy pojmem *katastr*. Katastrem se mýnil soupis spolků; soupis lesů a katastr hostinských a výčepních živností. Jako specializovaný typ knih sloužil *inventář* pro soupis hmotného majetku a *katalog* pro evidenci literatury (knihovny).

V následujícím textu bude běžně užíván pro všechny typy pojem *Knih*. Výše nastíněný rozbor dobového označení knih vycházející ze soupisu z roku 1906 a odráží tak terminologii zavedenou pražským místodržitelstvím. Při porovnání této terminologie a označení užitého v dotaznících roku 1895 lze najít jisté rozdílnosti. Proto bude užíván pro popis standardní pojem *knih* a následný doplněk jej může upřesnit formou dobové terminologie tak, jak to navrhuje J. Kloosterhuis ve svém příspěvku o středověkých knihách. Ale i v této rovině je třeba upozornit na jisté úskalí. Při popise bude dána přednost označení nejběžnějšímu, resp. případně bude upozorněno na jiná možná dobová označení. Tento fakt různého dobového označení téže písemnosti také komplikoval samotnou analýzu. Rozdílná dobová označení totiž vyjadřovala tutéž *knih*, případně někdy (např. u policejní agendy) došlo k dobovému přiřazení pod *týž* pojem ovšem obsahově dvou různých knih. Na tyto specifické jevy je níže upozorněno.

3.3. Sonda do dotazníkových šetření z roku 1896.⁸¹⁾

Typologie knih podle obsahu

Za nejstarší knihy vedené u okresních hejtmanství lze považovat ty, které byly uvedeny v Nařízení ministerstva vnitra a spravedlnosti z března 1855 (č. 52/1855 ř. z.).⁸²⁾ Tento předpis je v obecné rovině považován za „předchůdce“ správního řádu, který nebyl v období Rakousko-Uherské monarchie vydán, a proto se prochod úřadu ve správních záležitostech aplikovaly zásady této normy.⁸³⁾ Mezi okresními hejtmany bylo toto nařízení na konci 19. století označováno jako *Amts-*

⁸¹⁾ Nebude-li uvedeno jinak, vychází zjištění z analýzy archiválií NA, ČM–prezidium, karton č. 2042 – sign. 1/6/30/3 – č. j. 12727/1894 prez. a pro sondu byly zvoleny odpovědi z Okresních hejtmanství Pelhřimov, Tábor, Benešov, Sedlčany a Milevsko náležící pod dohlédací úřad v Táboře. Připojená hvězdička označuje ty knihy, které byly uvedeny v seznamu k roku 1906 a zavedeny tak obligatorně u všech okresních hejtmanství.

⁸²⁾ Č. 52/1855 ř. z.

struktion či *Amtsunterricht*. Z něho vycházelo vedení především těch typů knih, které byly nezbytné pro vnitřní potřebu a chod instituce.

Sem náleží především knihy, které mají z hlediska diplomatiky povahu registračních pomůcek, resp. pomocných úředních knih, jako je především podací protokol.⁸⁴⁾ Sami úředníci v hlášení na konci 19. století je přitom přímo neuváděli jako specifický typ knih, vyjma sedlčanského a milevského případu. Přesto je třeba alespoň stručně tento typ písemné produkce představit. Podací protokol byl veden zvlášť pro běžnou agendu (poté označen jako všeobecný),⁸⁵⁾ a podací protokol pro vyhrazenou agendu, prezidiální.⁸⁶⁾ Vedení prezidiálního protokolu upravoval § 75 instrukce z roku 1855, kde bylo výslovně nařízeno, že protokol má mít stejný formulář jako všeobecný, ale je třeba jej uložit „pod zámek“ v kanceláři představeného úřadu, aby jej nemohl kdokoli prohlédnout.⁸⁷⁾ Jeho obsahem měly být takové dokumenty, jejichž obsah neměl být přístupný všem úředníkům, nebo ty, které byly projednávány jako vyhrazené na základě „vyššího rozhodnutí.“ Podoba obou podacích protokolů vycházela z § 65 a 66, resp. z formuláře obsaženého v příloze instrukce. (Obr. 1. Formulář č. 3 nařízení č. 52/1855 říšského zákoníku.)

Politisches Geschäftsprotokoll.

Eröffnungszeit	Monat und Tag des Eingangens	Von wem eingelangt (Datum, Zahl)	Gegenstand der Eingabe	Vorläufige Verfügung	Erledigung? an wen? kurzer Inhalt	Datum der Erledigung	Ob, von wem und wann eine Antwort gewärtigt wird	Zahl, unter welcher die Antwort einlief	Registrations-Bezzeichnung.

Obr. 1.

Ukázka předepsaného formuláře podacího protokolu podle instrukce z roku 1855

⁸³⁾ Kolektiv autorů, *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě v českých zemích (1918–2005)*. Olomouc 2007, s. 75–166.

⁸⁴⁾ Einreichungsprotokolle.

⁸⁵⁾ Einreichungsprotokolle – Allgemeines.

⁸⁶⁾ Einreichungsprotokolle – Präsidial.

⁸⁷⁾ K prezidiálním spisům blíže Marie Macková, *Präsidialní spisy Okresního úřadu v Lanškrouně ve vztahu ke způsobu jeho úřadování a k úředníkům*. In: Marie Macková – Jana Oppeltová (edd.), *Slavme chvíli... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistřického*. Ústí nad Orlicí 1999, s. 122–140.

Tiskopis byl poté rozšiřován jako oficiální produkt tiskárny Českého místodržitelství. Mezi další registraturní pomůcky náležel index k registratuře,⁸⁸⁾ či přehled o písemnostech vydaných k nahlédnutí z registratury,⁸⁹⁾ který byl sedlčanským úřadem považován za zbytečný pro chod okresního hejtmanství.

Knihy sloužící vnitřnímu chodu instituce

V těsné vazbě na registraturní pomůcky byly knihy evidující předání písemností mezi okresním a poštovním úřadem, případně přímo do rukou jednotlivců. Poštovní úřady byly přitom významným zprostředkovatelem přenosu informací.⁹⁰⁾ O předávaných písemnostech k doručení byly u hejtmanství vedeny poštovní deníky.⁹¹⁾ O nich se hovoří již v instrukci z roku 1855 s tím, že bude předepsána jejich podoba. Při šetření v devadesátých letech 19. století se hejtmané odvolávají při popisu jejich obsahu obecně na instrukci, načež v předpise o vedených knihách z roku 1906 se zmiňuje, že dodávání formuláře zajišťuje c. k. poštovní úřad. Mezi poštovními deníky je třeba rozlišovat na jedné straně ty zásilky, které jsou úřadem odesílány jako doporučené (*recommandiert**), na straně druhé jako obyčejné*. V Sedlčanech si navíc vedli přehled o frankované korespondenci do zahraničí.⁹²⁾

Pokud byly písemnosti (případně peníze) doručovány jinak než poštou (především úředními sluhy či osobním převzetím na úřadu), mělo být předání potvrzeno v tzv. předávací knize* či předávacím listu.⁹³⁾ Norma pak přesně rozváděla, jakou část formuláře měl vyplnit úředník, kterou část naopak přijímající strana. Forma doručení byla navíc zaznamenána v expeditním elenchu, který evidoval u každého jednacího čísla podobu doručení s odkazem na příslušnou knihu.

Pro evidenci termínů včasného vyřízení písemností mělo sloužit tzv. *Fristdirectorium**, které evidovalo periodická podání (např. výkazy předkládaná na České místodržitelství v Praze) a *Fristenvormerkung*, který měl upozornit na dodržení lhůty u vyřizovaných záležitostí. Mezi analyzovanými úřady je zřejmé, že vedení tohoto typu knihy bylo realizováno, ovšem bylo přisuzováno praktické potřebě, nikoli normě. Tou přitom byla rovněž instrukce z roku 1855, resp. její § 111. Roku

⁸⁸⁾ Index zur Registratur nach den Abteilungen I bis XIII.

⁸⁹⁾ Verzeichniss über die zur Einsichtabgegebenen Geschäftsstücke.

⁹⁰⁾ K vývoji pošty Alexandra Špiritová, *K dějinám poštovníctví v Čechách 1722–1918 (1930)*. Praha 2007, s. 45–46 – např. v porevolučních změnách v 19. století musí na správní změny reagovat i síť pošt úpravou poštovních spojení i zřízením nových poštovních úřadů v sídlech politické správy.

⁹¹⁾ Postjournal, Postaufgabsjournal, Postabgabsjournal, Expeditionsbuch, Postexpeditionsjournal.

⁹²⁾ Postaufgabsjournal für frankierte Korespondenzen nach Ausland.

⁹³⁾ U úřadů označováno také jako Verzeichniss aller Zustellungen, Zustellungsbuch über zugestellte amtliche Korespondenz in Loco, ale také Zustellungsbuch, Zustellungbögen.

1906 byla navíc zavedena lhůtní kniha pro spisy, které byly vyřizovány bez konceptů^{*94)} a také Kniha opisů.⁹⁵⁾

U pelhřimovského a sedlčanského úřadu byly vedeny Knihy přísah.^{*96)} Z Pelhřimova její vedení zdůvodnili vlastním rozhodnutím, v případě Sedlčan argumentovali § 16 úřední instrukce z roku 1855. Z jeho znění nevyplývá přímá povinnost vést knihu v určité podobě, pouze se hovoří o povinnosti složit přísahu na začátku služebního poměru u úřadu. V obou případech nese kniha označení protokol a odkazuje tak na záznam ústního slibu, který byl písemně vtělen do úředního záznamu v knize. Z popisu pelhřimovské knihy není patrné, či přísahy byly jejím prostřednictvím zaznamenávány. Vzhledem ke skutečnosti, že je svazek dochován v originále, je možné konstatovat, že sloužila k zachycení přísah i osob spjatých s ochranou vod, lesů a polí (viz níže). Podle soupisu z roku 1906 měla být členěna podle přísahajících osob.

Pro úřední potřebu byly vypracovávány přehledy míst v daném okrese, jejich vzdálenosti od úřadu*. Sedlčanský, milevský a tábořský úřad je zavedly z vlastní potřeby (snad pro usnadnění výpočtu poplatku při vykonaných komisích).⁹⁷⁾ Pro informovanost o právních předpisech byl rovněž v Sedlčanech veden abecední přehled předpisů.⁹⁸⁾ Na témže úřadu zřejmě pro všeobecný přehled užívali Knihu personálu četnických stanic v okrese.⁹⁹⁾ V Milevsku vedli Knihu evidence cestovních legitimací pro úředníky (odkazujíc se na výnos českého místodržitelství z roku 1885).¹⁰⁰⁾ Knihu tiskopisů^{*101)} užívali nejen v Milevsku, ale také v Pelhřimově, kde byli přivyklí navíc na Knihu komisí^{*102)} a Knihu vydaných úředních listů.¹⁰³⁾ Ve všech posledně zmíněných případech se jednalo o ojedinělé zprávy, resp. užívání

⁹⁴⁾ Fristenbuch für Geschäftsstücke, die ohne Konzept hinausgehen.

⁹⁵⁾ Abschriftenbuch.

⁹⁶⁾ Protokoll über Beeidigungen (Angelobungen) der politischen und Steuerbeamten; Beeidigungsprotokoll.

⁹⁷⁾ Vormerkung über die Entfernungen (Distanzen) vom Amtsorte und von den eingelenen Orten untereinander (Milevsko); Tabelle über die Entfernungen sämtlicher im politischen Bezirke gelegene Ortschaften und Einschichter vom Sitze der k.k. Bezirkshauptmannschaft a také Verzeichniss der Ortsgemeinden, Flächenmass derselben der zugetheilten Ortschaften, Ortschaftstheile, Einschichten und Haus-Nummer-Angabe (Sedlčany); Distanztabelle (Tábor).

⁹⁸⁾ Normalienvormerk (alphabetisch).

⁹⁹⁾ Nominal Consignation über die Mannschaften sämtlicher im politischen Bezirke bestehenden Gendarmerieposten.

¹⁰⁰⁾ Vormerkung über für Beamte ausgefolgte Reiselegitimationsscheine.

¹⁰¹⁾ Verzeichniss sämtlicher Drucksorten (Milevsko) a Drucksorten Vormerkung über Bestellung (Pelhřimov).

¹⁰²⁾ Commissionsvormerk.

¹⁰³⁾ Vormerkung über die Ausgabe dieser Amtsblätter.

knih zůstalo omezeno vždy na daný úřad, který je využíval pro své ulehčení a někdy se odvolával na předpis, jiný jej zdůvodnil vlastním rozhodnutím.

Dohled nad obcemi

Povinností nově ustanovených představitelů obce a obecních radních bylo po volbách složit slib do rukou představitelů okresního hejtmanství. Ti o takovýchto slibech vedli knihy, jejichž názvy se lišily. V prostředí Tábora a Benešova je označovaly jako Obecní katastr,¹⁰⁴⁾ v Milevsku Kniha záznamů o nově zvolených obecních zastupitelstvech¹⁰⁵⁾ a v Sedlčanech se přiblížili nejbližší předpisu, když knihu nazvaly Protokol přísah obecních (místních) představitelů.¹⁰⁶⁾ Všechny knihy se odkazují na stejnou normu a obdobně popisují svůj obsah. Obecní zřízení pro všechny obce Království českého, totiž zákon o obcích z roku 1864, se o formě zpísemnění daného slibu nezmiňuje. Soupis knih z roku 1906 poté vyžadoval, aby hejtmanství vedla knihy členů obecních a okresních zastupitelstev, které tak geneticky navazovaly na výše uvedené knihy.¹⁰⁷⁾ V Sedlčanech využívali navíc z vlastního zájmu pořízený Přehled o dozoru na obecní volby.¹⁰⁸⁾

V Čechách od šedesátých let 19. století existovala vedle obecní, také okresní samospráva. Okresní zastupitelstva byla volena ze zástupců držitelů velkých statků, průmyslových a obchodních podniků, ze zástupců měst a venkovských obcí.¹⁰⁹⁾ Pro usnadnění zpracování voličských seznamů užívaly v Sedlčanech Knihu evidence velkostatkářů¹¹⁰⁾ a v Milevsku, Výkaz fideikomisních a nefideikomisních velkostatkářů¹¹¹⁾ a Výkaz nejvýše poplatných živností a obchodu.¹¹²⁾

Specifickou knihou spjatou s dohledem na obecní majetek je Kniha o obcích, na které byla uvalena úřední správa majetku.¹¹³⁾ Otázkou je, do jaké míry byla kniha vedená z vlastního podnětu milevského úřadu užívána. Vzhledem k jejímu nedochování, není možné její zhodnocení. Z dohledu nad obcemi byla u Okresního hejtmanství v Sedlčanech užívána Kniha evidující náhrady za říšské zákoníky.¹¹⁴⁾

¹⁰⁴⁾ Gemeindegkataster.

¹⁰⁵⁾ Vormerkung über neugewählte Gemeindevertretungen.

¹⁰⁶⁾ Protokoll über Angelohungen der Gemeinde (Orts- Vorstehungen).

¹⁰⁷⁾ Mitglieder der Bezirksvertretungen*; Mitglieder der Gemeindevertretungen*.

¹⁰⁸⁾ Übersicht zur Überwachung der Gemeindegewahlen.

¹⁰⁹⁾ O okresních zastupitelstvech blíže Milan Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha 2006 – o volbách především na s. 18.

¹¹⁰⁾ Vormerk über die Grossgrundbesitzer im politischen Bezirke.

¹¹¹⁾ Verzeichniss der Fidei und nicht Fideikommissarischen Grossgrundbesitzer.

¹¹²⁾ Verzeichniss der Hochstbestenerten der Industrie und des Handels.

¹¹³⁾ Vormerkung über jene Gemeinden über welche die Sequestration verhängt wurde.

Matriční a náboženské záležitosti

Jedna z agend, do které silně zasáhly společenské změny šedesátých a sedmdesátých let 19. století, je agenda matriční. Zatímco do šedesátých let byly matriky vyhrazeny pouze církevnímu prostředí, na základě jednoho z tzv. květnových patentů začaly do této agendy pronikat i vlivy politické správy. Mezi nejzásadnější normy patřil zákon č. 47/1868 ř. z. a výnos ministra spravedlnosti, kultu a vnitřních věcí z července 1868, který měl provést citovaný zákon. Jeho nejpodstatnější částí bylo uzavírání manželství před světskými úřady. S tím musely být vyřešeny otázky spjaté s evidencí sňatků, ale i zajištění prohlášek, které dosud vykonávali duchovní (byť v přenesené pravomoci od státu). Na základě § 13 a 14 zmíněného výnosu z července 1868 byl zaveden přesný formulář knihy prohlášek.^{*115)} Samotné sňatky pak měly být zaneseny v Knize sňatků,^{*116)} jejíž obsah vymezoval § 17.¹¹⁷⁾ Obě knihy měly jednotný formulář, v roce 1906 zajišťovaný místodržitelkou tiskárnou (pořadové č. 430 a 431).

Společenský vývoj v monarchii umožnil, aby existovaly nejen církve zrovno-právně s katolickou, ale aby stejná práva měly osoby, které se nepřihlásily k žádnému vyznání. U nich bylo nutné rovněž zajistit matriční evidenci. K vedení rejstříků narozených*, oddaných a zemřelých* o osobách, které nenáležely k žádné církvi nebo náboženské společnosti, opravňoval okresní hejtmanství zákon č. 51/1870 ř. z. z 9. dubna 1870. Zde se o knihách nejčastěji mluví jako o rejstřících, ale v § 4 se termín volně zaměňuje za matriky. Úřady je rovněž označovaly smíšeně – benešovský a tábořský jako matriky zemřelých a knihy křtů (!) osob bezkonfesionálních a sedlčanský a milevský jako registr s příslušným označením (*Geburts-, Ehe- a Sterbe-*). Roku 1906 byla navíc zavedena Kniha matričních výtahů o rakouské státní příslušnosti osob v zahraničí.¹¹⁸⁾

Na květnové zákony z roku 1868 se odvolává rovněž nařízení ministerstva kultu a vnitřních věcí z ledna 1869, jehož cílem bylo provedení zákona č. 49/1868 ř. z., umožňující přestup mezi církvemi a náboženskými společnostmi. Občané monarchie, resp. její předlitavské části měli právo změny náboženského vyznání. To mohli naplnit po splnění několika požadavků. Jedním z nich byla povinnost ohlásit záměr změny na příslušném politickém úřadu (odstavec 6, druhé části zákona). Prováděcí norma hovoří přímo o podobě oznámení, nikoli o charakteru dalších písemných dokumentů, jakými byly Knihy vystoupených a přišedších z/do katolické

¹¹⁴⁾ Vormerkung über die von den Gemeinden geleistete Vergütung für die Rechtsgesetzblätter.

¹¹⁵⁾ Aufgebotsbuch; Eheaufgebotsbuch (Sedlčany), Vorerkung über weltliche Eheaufgebote.

¹¹⁶⁾ Eheregister.

¹¹⁷⁾ Terminologie názvu je u analyzovaných úřadů obdobná s výnosem, jedině v Milevsku jej označili jako Vormerkung über Eheschließungen vor weltlichen Behörden (Eheregister).

¹¹⁸⁾ Matrikenauszüge über österr. Staatsangehörige im Auslande.

církve*, které byly vedené u benešovského a táboorského okresního hejtmanství. Tento typ knih byl posléze roku 1906 zaveden jako povinný u všech úřadů, a to včetně formuláře.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha evidence vedení izraelských matrik*¹¹⁹⁾ – Milevsko
- Kniha vykazující židovské obce, rabináty a rabíny¹²⁰⁾ – Milevsko
- Kniha evidující patronátní úřady*¹²¹⁾ – Milevsko
- Kniha evidující kostely, kláštery, vikariáty, farnosti a lokálie¹²²⁾ – Milevsko

Agenda zdravotní

Zásadní změnou v každodenním životě člověka rakouské monarchii byla proměna zdravotní péče, kterou přinesl říšský zákon č. 68/1870. Samotný zákon o organizaci zdravotní služby v obcích pro Čechy byl přijat v únoru 1888 a v roce 1889 byla vydána prováděcí nařízení. Zákon přitom zaváděl principy moderního zdravotnictví, jehož základ tvořili obvodní lékaři placení z prostředků obcí.¹²³⁾ Na jeho základě proto v Sedlčanech založili Knihu přehledu o zdravotnické organizaci v obcích politického okresu.¹²⁴⁾ Podle výnosu Českého místodržitelství z ledna 1894 byly následně zavedeny u všech úřadů (nezachycen v Pelhřimově) Knihy evidence zdravotního personálu (pro její označení užívali pojem *Grundbuch*).¹²⁵⁾ V Táboře a Benešově její obsah spojili i s evidencí neduživých osob.¹²⁶⁾

Další úřední knihy se pojí s evidencí ostatních osob vykonávajících činnost ve zdravotnictví. V této agendě se neaktivnějším úřadem ukazuje hejtmanství v Sedlčanech, které v této záležitosti vedlo několik svazků, které úřad odůvodňoval praktickou potřebou.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha evidence porodních bab¹²⁷⁾ – Sedlčany
- Kniha evidence osob pro službu v případech cholery¹²⁸⁾ – Sedlčany
- Kniha zákazů farmaceutických příprav¹²⁹⁾ – Sedlčany

¹¹⁹⁾ Vormerkung über israel. Matrikenführungen.

¹²⁰⁾ Verzeichniss der israel. Cultusgemeinden, der Rabinnate, der Rabbiner.

¹²¹⁾ Verzeichniss der Patronatsämter.

¹²²⁾ Verzeichniss der Kirchen, Klöster, Vikariate, Pfareien, Pründen, Lokalien etc.

¹²³⁾ Kolektiv autorů, *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století*. Praha 2007, s. 305 a také Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 126–128.

¹²⁴⁾ Übersicht der Sanitätsorganisation in den Gemeinden des polit. Bezirkes.

¹²⁵⁾ Grundbuch über das Sanitätspersonale.

¹²⁶⁾ Grundbuch über der Sanitätspersonale und über die Bresthaftung.

¹²⁷⁾ Vormerk der Diplomverlistigten Hebammen.

¹²⁸⁾ Verzeichniss die in Vormerkung genommenen Personen für den Choleradienst.

- Kniha farmaceutů, jimž se úředně potvrdila pětiletá činnost¹³⁰⁾ – Sedlčany
- Kniha evidence lékárenských oprávnění¹³¹⁾ – Sedlčany
- Kniha potvrzení o uděleném oprávnění k samostatnému vedení lékárny magistrem farmacie¹³²⁾ – Tábor a Benešov
- Kniha materialistických¹³³⁾ obchodů¹³⁴⁾ – Tábor, Benešov

Na druhé straně pomyslného břehu v rámci lékařské činnosti stáli nemocní obyvatelé okresu. Opět kromě pelhřimovského úřadu byla vedena u všech úřadů Kniha nemocných – neduživých (označena rovněž jako *Grundbuch*)¹³⁵⁾ na základě místodržitelského výnosu z roku 1893, jak bylo zmíněno již výše. V Sedlčanech si navíc vedli Knihu notorických simulantů a nemocničních bratrů.¹³⁶⁾

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha zjištěných infekčních onemocnění¹³⁷⁾ – Sedlčany
- Kniha zpráv o příčinách úmrtí¹³⁸⁾ – Sedlčany
- Kniha nemocenských nákladů¹³⁹⁾ – Pelhřimov

Významná váha byla v době konce 19. století přikládána dezinfekci. Na počátku 20. století jsou proto v nemocnicích doloženy dezinfekční aparáty. Pro přehled o jejich užívání vedli v Benešově a Táboře Knihy o parních dezinfekčních aparátech podle místodržitelského výnosu z roku 1890.¹⁴⁰⁾

Se zdravotnictvím těsně souvisí veterinární záležitosti. Hlavním účelem vedených knih bylo podchytit prohlížitele dobytka a masa, a proto (opět kromě Pelhřimova) byly u všech úřadů vedeny Knihy o prohlížitelích dobytka a masa.¹⁴¹⁾ V Milevsku navíc v tomto svazku evidovali i všechny domácí, společenstevní a soukromá jatka.

¹²⁹⁾ Verzeichniss die Verbotenen pharmaceutischen Zubereitungen.

¹³⁰⁾ Verzeichniss der Pharmaceuten denen die 5 jährige Servierzeit ämtlich bestätigt wurde.

¹³¹⁾ Vormerk über die ApothekerBefugnisse.

¹³²⁾ Verzeichniss die Bestätigungen über die erlangten Befugnisse zur selbstständigen Apothekenleitung der Magister der Pharmacie.

¹³³⁾ Obchody s prášky, barvami, kořením a sušenými lékařskými bylinami.

¹³⁴⁾ Verzeichniss der im Bezirke bestehenden Materialwaarenhandlungen.

¹³⁵⁾ Grundbuch über die Bresthaften.

¹³⁶⁾ Vormerk der notorischen Simulanten und Spitalsbrüder.

¹³⁷⁾ Vormerk über angezeigten Infektionskrankheiten.

¹³⁸⁾ Vormerk (vierteljährig) zum Berichte über die Todesarten.

¹³⁹⁾ Krankenhauskosten Vormerkung – až následující studie bude muset určit, zda tato kniha náleží do agendy zdravotní nebo účetních záležitostí, resp. jaké postavení zde plnilo okresní hejtmanství.

¹⁴⁰⁾ Auswaiss über die Dampfdesinfectionsapparate.

¹⁴¹⁾ Vormerk über die Wieh- und Fleischbeschauer.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady

- Kniha evidence všech obecních, společenstevních a soukromých jatek s uvedením jména, stavu povolání, způsobilosti a času ustanovení¹⁴²⁾ – Sedlčany
- Kniha o počtu k prohlídce předložených kusů v jednotlivých obcích (průměrně za rok)¹⁴³⁾ – Sedlčany
- Kniha zdravotních osob, zvláště zvěrolékařů¹⁴⁴⁾ – Sedlčany
- Kniha evidence v okrese existujících: a) zvěrolékařů, b) zkoušených a nezkoušených mistrů podkovářů a pomocníků, c) prohlížečů masa a d) drnomistrů¹⁴⁵⁾ – Sedlčany
- Kniha v okrese existujících rasoven¹⁴⁶⁾ – Milevsko
- Přehled významných výnosů českého místodržitelství ve veterinárních záležitostech¹⁴⁷⁾ – Benešov
- Kniha evidence státních hřebčinců s počtem a uvedením jména jednotlivých hřebců¹⁴⁸⁾ – Sedlčany

Policejní dohled

Agenda policejního dohledu nad obyvatelstvem představuje širokou škálu písemností. Významnou částí jsou dokumenty o dozoru nad pohybem obyvatelstva. Právě pro svou podstatu, kdy stát chce mít přehled o pohybu obyvatelstva, byly některé z knih uvedeny již v instrukci z roku 1855. Jedná se o knihy vydaných a vidovaných pasů*, vandrovních knížek*, knihy evidence vydaných pasů vyhotovených od vyšších úřadů. Knihy vydaných pasů*¹⁴⁹⁾ byly vedeny všemi analyzovanými okresními hejtmanstvími, přičemž formulář knih byl dán i jako vzor z místodržitelské tiskárny (č. 147). Kniha vidovaných pasů¹⁵⁰⁾ je pak doložena v Milevsku.

¹⁴²⁾ Evidenz über sämtliche bestehenden Gemeindengenossenschafts- und Privatschlachthäusern und Schlächtereien, nebst Angabe der Namen, Berufsstand, Befähigungsnachweis und der Zeit der erfolgten Bestellung des Fleischbeschauers.

¹⁴³⁾ Ausweis über die Zahl der in den einzelnen Gemeinden zur Fleischschau (durchschnittlich in einem Jahre) gelangenden Stücke.

¹⁴⁴⁾ Verzeichniss der Sanitätspersonen insbesondere der Thierärzte.

¹⁴⁵⁾ Evidenz über sämtliche bestehenden Gemeindengenossenschafts- und Privatschlachthäusern und Schlächtereien, nebst Angabe der Namen, Berufsstand, Befähigungsnachweis und der Zeit der erfolgten Bestellung des Fleischbeschauers.

¹⁴⁶⁾ Verzeichniss der im Bezirke bestehenden Abdeckereien.

¹⁴⁷⁾ Vormerk über wichtigerer Statthalterei Erlässe in Veterinär angelegenheiten.

¹⁴⁸⁾ Evidenzhaltung der hierbezirkigen k.k. Staatshengften- Stationen mit Angabe der Anzahl und Benennung der einzelnen Staatshempfte.

¹⁴⁹⁾ Vormerk über erteilte Reisepässe, Vormerkung über ausgestellte Reisepässe či Vormerkung über ausgestellte Auslandsässe.

Záležitosti o pohybu obyvatelstva byly následně uzákoněny v roce 1867 (č. 80/1867 ř. z). Obyvatelé monarchie se směli po vnitrozemí pohybovat za předpokladu, že jim byla vystavena legitimační karta. Tu vydávalo příslušné okresní hejtmánství a evidovalo ji v knize vydaných legitimačních karet,^{*151)} jejíž formulář byl vydán místodržitelskou tiskárnou (č. 310). Jinou variantou pohybu po vnitrozemí byly cesty konané na základě živnostenského řádu. Díky němu byly žadatelům vydány služební, resp. pracovní knížky. Ty mohly plnit funkci jako legitimační karty, ovšem musely být opatřeny klauzulí uvedenou v § 2 – *Gültig als Legitimationsurkunde für Reisen im Innern des österreichischen Kaiserstaates auf die Dauer Eines Jahres*. Takto vydané dokumenty musely úřady evidovat v Knihách udělených cestovních povolení (čeledních a pracovních knížek).^{*152)} U analyzovaných úřadů byly pro každý typ knížek vedeny oddělené řady knih, přičemž pro služební knížky byl formulář knihy veden u tiskárny pod č. 311, pro pracovní knížky č. 148. Zajímavostí může být, že většina úřadů odvozovala vedení knih z instrukce z roku 1855 § 111 a 66, kde se hovoří o vandrovních knížkách, přičemž zákon z roku 1867 nezmínil žádný. Ani jedna z právních norem ovšem přesnou podobu knih neuváděla.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha udělených cestovních povolení v pracovních knížkách a hornických pracovních knížkách¹⁵³⁾ – Milevsko
- Kniha evidence osob, u nichž byly známé překážky proti vydání cestovních povolení^{*154)} – Milevsko
- Kniha pohybu obyvatelstva¹⁵⁵⁾ – Sedlčany

Pro evidenci přistěhovaných a vystěhovaných byly u benešovského, táboorského a sedlčanského úřadu vykázaný rovněž příslušné knihy.^{*156)} Jejich podstata byla dána výnosem pražského místodržitelství, přičemž tento typ knihy nesmí být zaměňován s knihami vedenými v rámci vojenských záležitostí, totiž s Knihou vystěhovaných na základě § 64 branného zákona (viz níže).

Pohyb po monarchii byl realizován také za účelem podomního obchodu. Tato forma prodeje umožňovala zásobovat často odlehlé kouty monarchie. Bylo zakázáno touto cestou prodávat pití, cukroviny, masti, jedy, ale i knihy a kalendáře. V prostředí Uher, resp. dnešního Slovenska (Turčianskej stolici) se díky obchodování s drobným zbožím vytvořila zvláštní skupina obyvatelstva označených jako ša-

¹⁵⁰⁾ Passvidierungs-protokoll.

¹⁵¹⁾ Vormerk über erfolgte Legitimationskarten.

¹⁵²⁾ Vormerküber erteilte Reisebewilligungen (Dienstbotenbücher, Arbeitsbücher).

¹⁵³⁾ Vormerk über in Arbeitsbücher und Bergarbeitsbücher erteilte Reisebewilligung.

¹⁵⁴⁾ Vormerkbuch über diejenigen Personen, über welche ein Hinderungsgrund zur Ertheilung von Reisebewilligung bekannt ist.

¹⁵⁵⁾ Vormerk über die Volksbewegung.

¹⁵⁶⁾ Vormerkbuch über Auswanderungen und Einwanderungen.

franíci,¹⁵⁷⁾ kteří zprostředkovali obchod s oblastí dnešního Polska a Ruska, odkud naopak přinášeli do svého domova mnohé kulturní zvyky. V průběhu 19. století se z některých drobných obchodníků stala zámožná skupina, jejíž jmění se promítlo i do funerální architektury. Zákon přitom uváděl i z oblasti Předlitavska některé skupiny, které požívaly v rámci podomního obchodu zvláštních práv. Jednalo se o obyvatele z oblasti Karlštejna s prodejem dřevěných hodin, z oblasti Krušnohoří s prodejem krajek. Podomní obchod je třeba ovšem odlišovat od provozování kočovní živnosti, kdy jedinci obcházeli rovněž dům od domu, ovšem s nabídkou určité činnosti – např. dráteníci (blíže viz část živnosti).

V českém prostředí byl podomní obchod realizován v mezích císařského patentu (uveřejněn v Říšském zákoníku pod č. 252/1852), jenž nahradil patent z 5. května 1811. Osobám bylo umožněno, aby provozovaly podomní obchod (obchodník byl označen jako hauzírník), pokud měly vydáno příslušné povolení, které mělo podobu pasu či knížky. Její platnost byla dána lhůtou jednoho roku, přičemž mohla být prodloužena a vydával ji příslušný politický úřad (nejprve krajský, poté okresní). Povinností hauzírníka ovšem bylo, aby u představitele obce (v obci) nebo u okresního úřadu (pokud byl ve městě) nechal knížku potvrdit, čili vidovat. V prostředí všech analyzovaných úřadů proto byly vedeny knihy vydaných podomních knížek* či pasů.¹⁵⁸⁾ Ve zvláštním svazku byla vedena Kniha vidovaných podomních knížek.*¹⁵⁹⁾ Povinnost mít knihu podomních pasů ukládala již instrukce z roku 1855, posléze byl její formulář dán i místodržitelským tiskopisem č. 149.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha evidence žebráckých licencí pro jeden politický okres*¹⁶⁰⁾
- Kniha evidence žebráckých licencí pro více politických okresů*¹⁶¹⁾
- Kniha evidence veřejných sbírek*¹⁶²⁾

Lesní a vodní záležitosti

V průběhu 19. století dochází ke změnám i ve vodním hospodářství. Dosavadní právo státu a vrchností na vody je narušeno a do vztahu vstupují další osoby. Právním základem byl říšský zákon č. 93/1869 ř. z., na který navázaly dva předpisy vy-

¹⁵⁷⁾ Maroš Mačuha, *Cintoríny a hroby podomových obchodníkov – šafraníkov v Turčianskej stolici, referát na X. genealogicko-heraldické matiné pořádaném Moravskou genealogickou a heraldickou společností v Brně 12. listopadu 2016.*

¹⁵⁸⁾ Vormerkung über erteilte Hausirpässe und deren Verlängerung.

¹⁵⁹⁾ Vormerkung über Hausirpassvidirungen.

¹⁶⁰⁾ Vormerk erteilte Bettellizenzen für einen politischen Bezirk.

¹⁶¹⁾ Vormerk erteilte Bettellizenzen für mehrere politische Bezirke.

¹⁶²⁾ Vormerk aus Anlaß von Elementarereignissen im Folge öffentlicher Sammlung. eingegangener Sammlungsgelder und Spenden und deren Verwendung.

dané v zemském zákoníku – vodní zákon č. 71/1870 z. z. a ministerské nařízení č. 52/1872 z. Z. Pro postavení vodní knihy* byla nejdůležitější ustanovení § 100 a 101, které určovaly, že má být u každého politického úřadu vedena... *záznamní kniha (vodní kniha) s lístky vodními [sbírka listin], v které všeliká práva k užívání vody v okrese průchod mající...* Postavení knihy přímo určoval § 100, když uváděl, že každý má toho vůli, aby nahlédl do vodní knihy a do úředních jednání tam uvedených, rovněž jak do lístků vodních, pak aby z knihy té žádal přepisů zaplativ předepsaný poplatek... (o postavení vodních knih v delším časovém období – viz níže). Následující paragraf avizoval, že budou pro vedení vodních knih vydány další předpisy. Tím bylo nařízení ministra orby a vnitra z 20. září 1872. Podoba knihy byla dána § 3, resp. vzorem B, který nařizoval, že formulář má obsahovat: číslo položky, uvedení obce, popis vody vztážený k sousedním pozemkům, jméno držitele a uvedení vodopisné mapy s vyznačením práv. Dále bylo určeno zaznamenávat účel, rozsah, míru a způsob užívání vody, maximální její výšku, místo cejchu, uvedení stavidel, náhonů, strojů a to s odkazy na listiny, které zakládají či upravují právní vztah. Opomenuto nemělo být také zachycení služebností. Zapisovat se měla jednotlivá práva podle obcí a pořadí určoval spád řeky, resp. nejprve měly být uvedeny ty, které leží na hlavní řece a následně na pobočných vodách. V § 9 se upravovala přímá podoba knihy, která měla být založena v *nevelkých pevných foliových svazcích, jejichž listy na obou stranách postupnými čísly poznamenati jsou. Na první straně prvního listu budiž úřadem stvrzeno, kolik listů kniha má. Každý svazek budiž na povrchu co „vodní kniha“ naznačen a číslem postupným poznamenán...* Ke knize pak byl vyhotovován abecední index a sbírka listin, kde měly být uloženy listiny, u vodních společenstev stanovy, seznamy členů a všechny měly být opatřeny dotyčnými položkovými čísly z vodní knihy. Ve zvláštním seznamu měla být vedena podle zákona z roku 1872 vodní společenstva (§ 3). Pro zápisy byl rovněž uveden vzor v příloze B zmíněné normy. K vedení vodní knihy se přihlásila všechna okresní hejtmanství. Kdyby tak neučinila, přestoupila by § 13 uvedeného zákona, neboť ten určoval, že knihy musí být založeny do konce roku 1873.

S prostředím vody úzce souvisí i právo rybolovu. To bylo zmíněno již v říšském zákonu z roku 1869 (odstavec IV.), ovšem propracované bylo v zemském zákonu z roku 1885 (23/1885 z. z.). V něm se mimo jiné určovalo, jak má přesně vypadat rybářský lístek, ovšem knihy evidující jejich vydávání¹⁶³⁾ nikoli. Vzhledem k povaze rybářských lístků, které byly považovány za *tiskopisy, které přísně se účtují*, bylo upraveno i jejich vydávání. Pokud žadatel chtěl vydat rybářský lístek, požádal příslušný okresní úřad. Ten vyhotovil poukázku, kterou žadatel předložil bernímu úřadu, který po převzetí předepsané platby měl žadateli předat prázdný lístek, který následně žadatel odevzdal okresnímu hejtmanství k vyplnění. Knihy evidence vydaných rybářských lístků byly vedeny všemi analyzovanými úřady. Standardní po-

¹⁶³⁾ Vormerkung über erteilte Fischerkarten nebo Protokoll über ausgegebene Fischerkarten.

dobu evidující pořadové číslo, druh rybářského lístku, jméno, bydliště, oprávnění a datum s číslem jednacím rozváděl podrobněji benešovský úřad, který navíc znamenával příslušný okres, v němž byla karta platná (spolu s parcelním číslem daného toku). V Milevsku navíc vedli Knihu hlídačů (dozorců) dohlížejících nad ochranou rybářství,¹⁶⁴ která v Sedlčanech měla podobu Knihy evidence vyhotovených rybářských lístků a certifikátů pro hlídače rybníčních vod.¹⁶⁵

V krajině druhé poloviny 19. století docházelo k výrazným proměnám. Jak upozorňovala preambule nařízení ministerstva orby a vnitra z roku 1873 (66/1873 z. z.), bylo třeba zpřísnit ochranu lesů. Nařízení totiž navazovalo na říšský zákon z roku 1852 (250/1852 ř. z.), který se týkal právě ochrany lesů. V § 21 měly politické úřady přímo určeno, že jim náleží dohled na hospodaření v lesích. Zákon z roku 1873 tuto záležitost specifikoval, když nařizoval, aby určení lesní znalci vypracovali přehled o stavu lesů, aby se opatřila žádoucí evidence o všech důležitějších lesních poměrech jednoho každého souboru lesů... a aby se získalo zároveň spolehlivého základu k důkladnému a úspěšnému řízení lesních záležitostí... a to na formuláři F, který byl součástí normy. Vypracované přehledy měly být následně předány příslušným okresním hejtmanstvím. Ten je měl uchovávat v obálkách označených jako Kataster lesní,^{*166} které měly být seřazené podle obcí v abecedním pořadí. Pro doplňky byly určeny další typy formulářů, které měly být přiloženy ve zvláštní obálce. Obdobně jako u vodních knih, platilo i v případě lesního katastru, že je každý oprávněn do něj nahlédnout a po úhradě poplatku směl být vyhotoven i výpis či opis. Lesní katastr tak měl zcela specifickou podobu – volné listy v obálkách – přesto byl úřady považován za typ blízký úředním knihám, resp. jeho dlouhodobá funkce mu dávala zvláštní charakter, který plnil jako katastr. Jednotlivé formuláře byly vydány místodržitelskou tiskárnou (pod čísly 462–467). Z analyzovaných úřadů jej v dotazníkovém šetření roku 1896 jako Lesní katastr zmínilo pelhřimovské a milevské hejtmanství, ovšem obsahově obdobné, ale s názvem Kniha udělených povolení k mýcení, zalesnění, ochrany lesa a pastvin¹⁶⁷ jej uvedli v Táboře a Benešově. (Obr. 2. Vzorec F nařízení č. 66/1873 zemského zákoníku pro Čechy.)

S lesním zákonem souviselo vedení benešovského Katastru přísah osob určených k ochraně lesů, hvozdů, polí a bezpečnosti.¹⁶⁸ Její vedení bylo v každém pro-

¹⁶⁴ Vormerkung über das zur Beaufsichtigung und zum Schutze der Fischerei beedete Wachpersonal.

¹⁶⁵ Vormerk über die nach dem Fischereigesetze ausgestellten Fischerkarten und Certifikate für die Aufseher der Fischerwässer.

¹⁶⁶ Waldkataster.

¹⁶⁷ Vormerkung über ertheilte Bewilligungen zu Waldrodungen Aufforstungen, Schutzwaldungen und Tristen.

¹⁶⁸ Beedigungskataster für Forst-, Wald- und Feldschutz und Sichelei und Polizeipersonale.

Číslo položky	Poznámání a stručné popsání lesa dle poznámek učiněných v §. 19. tohoto nařízení	Číslo parcelní dle		Poznámání majitele lesa a jeho obydlí	Zdali břemenami služebností neb jim podobnými právy společenskými a kterými		D r u h	
		starého katastru	opraveného katastru		stížen	nestížen	listnaté stromové	jehličí stromové
1	2	3	4	5	6	7	8	9
							dolnorakouské	
							vysoký les	

2a

k u l t u r		Půda neúrodná ale k děláni lesů spůsobilá	Spůsob hospodaření		Hospodářství		Průměrný roční přírůstek, sáh normální po 100 kostečných střevečích dřeva		Poznámky
pro- střední ne nízký les	pastviny s nepa- trnými užitky ve dříví		trvalý	přeru- šené	systema- ticky uspořá- dané	empirické	jitra	dohro- mady	
jitro s dvěma decimálkami									
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19

2b

Obr. 2.

Ukázka předepsaného formuláře F pro Lesní katastr

středí specifické, neboť někde byla vymezena zvlášť kniha pro přísahu lesního a honebního personálu,¹⁶⁹⁾ zvlášť pak pro přísahu polního dohledu.¹⁷⁰⁾ Naopak v případě Sedlčan byla vedena kniha zahrnující přísahy lesního personálu, polních hlídačů a dalších,¹⁷¹⁾ zatímco benešovský a tábořský spojili lesní a polní stráž.¹⁷²⁾ Sa-

¹⁶⁹⁾ Vormerkung über das beedete Forst und Jangdschutzpersonale.

¹⁷⁰⁾ Vormerkung über das beedete Feldchutzpersonale.

¹⁷¹⁾ Beedigungsprotokol für Forstpersonale dann Wald und Feldheger, Stramauffeher, Wachleute, Schätzleute, Strasseneinräumer.

motné znění přísah bylo obsažené v lesním zákoně (tak jako v případě vodního zákona pro hlídače vod). Osoby určené k dohledu nad polním pychem skládaly přísahu obsaženou v zákoně o ochraně polního majetku z roku 1875 (z. č. 76/1875 ř. z.). Tyto osoby vzaté pod přísahu byly při výkonu své služby považovány za veřejnou stráž a požívaly zákonem daných práv a každý obyvatel monarchie měl uposlechnout jejich rozkazů (§ 53). Proto bylo třeba tyto osoby evidovat u státního úřadu.

Pouze v Milevsku vedli v podobě knihy tzv. Tarif náhrad lesních škod*. U jiných úřadů vykázan nebyl. U tamějšího úřadu také byla využívána Kniha přestupků honebních předpisů pro vypracování výkazu o honební statistice.¹⁷³⁾

Trestní záležitosti

V rámci trestních záležitostí je třeba rozlišit několik rovin. V roce 1858 bylo vydáno nařízení ministerstva vnitra v přestupkovém řízení. Na jeho základě měla okresní hejtmanství vést trestní rejstřík¹⁷⁴⁾ o projednávaných případech. Norma zcela precizně uváděla způsob vedení rejstříku, který se skládal z jednotlivých archů. Ty měly být uloženy na konci jednoho roku do fasciklu. Každé řízení mělo mít své číslo. Podoba archů, do nichž byly zaznamenávány nejvýznamnější informace (řízení bylo dle § 1 ústní), byla součástí ministerského nařízení (jako příloha). O obžalovaných měl být veden osobní index s odkazem na průběžné číslo rejstříku, jenž měl být rovněž každoročně uzavírán. O této knize podali zprávu na konci 19. století pouze ze Sedlčan.¹⁷⁵⁾ Na výše uvedenou normu, totiž na ministerské nařízení č. 34/1858 ř. z. se odvolávali rovněž v Pelhřimově, kde vedli *Strafenprotokol*. Z rozboru jeho formuláře je ovšem zřejmé, že se nejedná o výše naznačený trestní rejstřík (*Strafregister*), ale skutečně o Trestní protokol*, který vedli u všech analyzovaných úřadů.¹⁷⁶⁾ Je zvláštností, že každý z úřadů se odvolává (vyjma Tábora a Benešova) na jiný místodržitelství výměr, podle něhož knihu vedl. Cílem trestních protokolů bylo evidovat trestní jednání osob, které náležely do příslušného okresu. V jejich případě se mohlo jednat o abecedně řazené karty zachycující jednotlivé osoby soudně trestané. (Obr. 3. Formulář č. 1 nařízení č. 34/1858 říšského zákoníku.)

Okresním hejtmanům bylo již v instrukci z roku 1855 nařízeno, aby vedli výkaz (*Tabelle*) se jmenným osobním rejstříkem o podezřelých, nebezpečných a dozoru

¹⁷²⁾ Beeidigungskataster für Feld- und Waldschutz.

¹⁷³⁾ Vormerkung über die zur Verhandlung gelangten Übertretungen der Jagdvorschriften zur Verfassung des Ausweises für die Jagdstatistik.

¹⁷⁴⁾ Strafregister.

¹⁷⁵⁾ Strafregister über die dem politischen Strafverfahren unterliegenden Strafsachen.

¹⁷⁶⁾ Strafenprotokoll nebo též Vormerkung über abgestrafte Personen.

S t r a f - R e g i s t e r											
geführt bei dem . . . . . über die zur politischen Amtshandlung gehörigen Uebertretungen.											
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Fortlau- fende Zahl	Vor- und Zuname, Alter, Stand, Ge- werbe oder Beschäf- tigung und Aufent- haltort des Bes- chuldigten	Vor- und Zuname, Alter, Stand, Gewerbe, oder Beschäftigung und Aufenthaltort der als Klaffäger, Beschädigte oder Angezige aufge- tretenen Personen	Bezeichnung der Uebertre- tung, die dem Beschuldigten zur Last gelegt wird	Erschuldniß oder Rechtfertigung des Beschuldigten	Aussage der Zeugen und Sachverständi- gen für oder wider den Beschuldigten	Bezeichnung desjenigen, was und wodurch dasselbe als ermiesen an- genommen wird	Inhalt und Datum des Erkenntnisses unter Bezeichnung der übertretenen Verstöße und unter ämthlicher Fertigung	IX. Ent- scheidungs- grund, welche durch das Er- kennt- niß aus- gespro- chen wurde	Das Er- kennt- niß ver- fälligt am	Vollzug des Er- kennt- nisses am	Anmerkung

Obr. 3.

Ukázka předepsaného formuláře z roku 1858 pro Trestní rejstřík o projednávaných případech

hodných osobách. Zda toto ustanovení bylo předstupněm k vedení milevského Výkazu v okrese domovsky oprávněných cikánů,¹⁷⁷⁾ bude otázkou dalšího výzkumu.

Na instrukci z roku 1855 se odkazují v Benešově a Táboře, podle níž vedli Knihu o politických trestech vězení.¹⁷⁸⁾ Na základě zákona č. 88 z roku 1871 byla okresní hejtmanskost rovněž hnaneckými úřady, které měly právo vynášet nálezy v záležitostech postrku. K vedení Knihy postrků¹⁷⁹⁾ se přihlásil sedlčanský, milevský a pelhřimovský okresní úřad. Zřejmě v souvislosti s hnaneckými záležitostmi byly v Milevsku a Sedlčanech užívány Knihy vydaných poukázek na přípraze.¹⁸⁰⁾

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha osob pod policejním dohledem¹⁸¹⁾ – Pelhřimov, Sedlčany
- Kniha osob pro zemská donucovací (nápravná) zařízení¹⁸²⁾ – Milevsko, Sedlčany, Pelhřimov
- Kniha pro vyhotovení výkazu ke zprávě o stavu bezpečnosti v okrese¹⁸³⁾ – Sedlčany

Obsahově s trestní agendou souvisí i knihy evidující pokuty. Je otázkou dalších rozborů, zda nebudou tyto řady přerazeny mezi knihy účetní, nebo ke konkré-

¹⁷⁷⁾ Verzeichniss der im Bezirke heimatberechtigten Zigenner.

¹⁷⁸⁾ Vormerkung über die politische Arreststrafe.

¹⁷⁹⁾ Schubprotokoll či Vormerk über die gefälten Schuberkentnisse.

¹⁸⁰⁾ Vorspannsprotokoll über Ausgefögte Vorspannsanweisungen.

¹⁸¹⁾ Polizeiaufsichtsprotokoll nebo též Vormerk über die unter Polizeiaufsicht Gestellten.

¹⁸²⁾ Vormerk über die gefälten Schuberkentnisse; Vormerkung über Landstreicher und Arbeitsschene über Personen, über welche die zulässigkeit zur Stellung unter Polizeiansicht zur Anhaltung in eine Zwangs (Besserungs-Anstalt) ausgesprochen und gegen welche die Stellung unter Polizeiansicht und die Anhaltung in eine Zwangsarbeits- (Besserung) Anstalt verhängt worden ist.

ním věcně příslušným agendám. V Táboře a Benešově vedli tento typ knihy výhradně pouze pro přestupky veterinárních předpisů.¹⁸⁴⁾ Zřejmě o stejný typ knihy se jedná i v případě Sedlčan, které ovšem v charakteristice uvedli, že obsahuje přestupky zákona o zvířecích nálezích.¹⁸⁵⁾ V Milevsku užívali knihu pokut bez specifitějšího zaměření.¹⁸⁶⁾ Soupis z roku 1906 nařídil vedení také knihy evidence přestupků lesního zákona.^{*187)}

V přeneseném slova smyslu je možné do policejního dohledu zařadit i různé další typy evidence. Precizním úřadem v tomto ohledu pak byl milevský okresní úřad.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha železničních stanic a příjezdových ulic¹⁸⁸⁾ – Milevsko
- Evidence poštovních a telegrafních úřadů, se jmény poštovníků a výpravců¹⁸⁹⁾ – Milevsko
- Kniha evidence přívozů a výši mýta, mostného a dlažebného¹⁹⁰⁾ – Milevsko
- Kniha škod způsobených požárem¹⁹¹⁾ – Pelhřimov
- Kniha evidence tax jízdného a v místě obvyklého dovozného^{*192)}

Kulturně-spolkové záležitosti

Významným společenským prvkem 19. století byly spolky. Spolkové právo kodifikované zákonem č. 134/1867 ř. z. umožňovalo obyvatelům habsburské monarchie zakládat spolky. Zásadní přehled o spolcích dávala příslušnému úřadu kniha označená jako spolkový katastr.^{*193)} Je třeba konstatovat, že přímo zákon podobu katastru neuvádí. Z analýzy popisu jednotlivých knih vyplývá jistá volnost

¹⁸³⁾ Vormerk zur Verfassung des Ausweises zum Berichte über den Zustand der öffentlichen Sicherheit im Bezirke.

¹⁸⁴⁾ Vormerk über Geldrasen anlässlich der politischerseitsgeahedeten Übertretungen von Veterinärvorschriften.

¹⁸⁵⁾ Verzeichniss die abgeführten Strafbeträge anlässlich der Übertretungen des Tierseuchengesetzes.

¹⁸⁶⁾ Vormerkung über Geldstrafen zu Handen des Staatsschatzes.

¹⁸⁷⁾ Übertretungen des Forstgesetzes.

¹⁸⁸⁾ Vormerkung über Eisenbahn – Stationen und per Zufahrtstrassen.

¹⁸⁹⁾ Vormerkung über Post- und Telegrafenamter, der Postmeister, Expeditoren etc.

¹⁹⁰⁾ Vormerkung über bestehende Überfuhren, Weg- Brücken und Pflastermanten. Zajímavostí je, že záležitosti přívozu (zřizování, výběru) byly dle vyhlášky předepsány v první stolici zemskému politickému úřadu. Nejednalo se tedy v tomto případě o evidenci vlastních rozhodnutí, nýbrž o rozhodnutí vyšší instance.

¹⁹¹⁾ Vormerkung über die Feuerschäden.

¹⁹²⁾ Fahrtaxen und ortsübliche Fuhrlohne.

v podobě vedení, byť předpisy zdůrazňovaly jeho užívání. Jak se stalo jistým zvykem, milevský úřad vedl další knihy navíc, když evidoval hospodářské společnosti, spolky, kluby a kasina^{*194)} a navíc zvláště hasičské spolky.¹⁹⁵⁾ Roku 1906 byly zavedeny navíc knihy evidující akciové a pojišťovací společnosti,^{*196)} dále losovní spolky,^{*197)} rovněž členy politických spolků^{*198)} a knihy zahraničních schválených obchodních společností.^{*199)}

Úřady konaly rovněž dohled nad divadelní činností a obsahem jednotlivých divadelních představení. Zvláštní série knih evidovala zakázané divadelní hry*, jiné pak hry povolené.^{*200)} Jediný pelhřimovský úřad je vedl v jednom svazku.²⁰¹⁾ Jejich obsah byl poněkud jednoduchý, když obsahoval jméno divadelní hry (zakázané, povolené), důvod zákazu a případně i autora a odkaz na příslušný výnos.

Zvláštní řadu tvořily Knihy povolení hudebních produkcí vedené v Pelhřimově,²⁰²⁾ v Sedlčanech a v Milevsku rozšířená v popise navíc o loutkoherectví, kolotoče, gymnastická vystoupení a panorama.²⁰³⁾ Nejstarší normou z druhé poloviny 19. století byla místodržitelská vyhláška z roku 1850 (č. 183 z. z.), na níž navázalo obecné ustanovení v úřední instrukci z roku 1855 o vedení zvláštní knihy pro hudební licence.²⁰⁴⁾ Ani v jedné se ovšem nezmiňuje přesná podoba formuláře a úřady jeho vedení odůvodnily ulehčením přehledu v dané věci.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady, resp. nařízené k vedení:

- Knihy evidující udělené produkční licence pro více politických okresů^{*205)}
- Knihy evidující udělené produkční licence pro celé království^{*206)}
- Knihy evidující časově omezené produkční licence pro celé království^{*207)}

¹⁹³⁾ Vereinskataster či Vomrerkung über alle bestehenden Vereine.

¹⁹⁴⁾ Verzeichniss der landwirthschaftlichen Gesellschaften, Verein, Clubs, Cassinos etc.

¹⁹⁵⁾ Verzeichniss der Feuerwehr-Vereine.

¹⁹⁶⁾ Vormerkung im Bezirke befindliche Aktiengesellschaften, Versicherungsgesellschaften, Vereine (Bauernassekuranzen).

¹⁹⁷⁾ Losvereine.

¹⁹⁸⁾ Mitglieder der politischen Vereine.

¹⁹⁹⁾ Ausländische zugelassene Geschäftsgesellschaften.

²⁰⁰⁾ Verzeichniss der zur Aufführung bewilligter Theaterstücke a Verzeichniss der verbotenen Theaterstücke.

²⁰¹⁾ Vormerkung über die Theaterstücke.

²⁰²⁾ Vormerkung über erteilte Musikproductionsbewilligungen.

²⁰³⁾ Vormerk über ertheilte Bewilligungen zu Produktionen von Marionetten und Ringelspielen, feier gymnastische Künste, Panoramas und gl.

²⁰⁴⁾ Musiklicenzen.

²⁰⁵⁾ Erteilte Produktionslizenzen für mehrere politische Bezirke.

²⁰⁶⁾ Erteilte Produktionslizenzen für das Königreich Böhmen.

- Knihy vidimace žebračkových a produkčních licencí pro osoby domovskou příslušností v okrese*²⁰⁸⁾
- Knihy licencí pro divadla, varieté, panorama a zpěvoherce*²⁰⁹⁾
- Knihy vidimace produkčních licencí a flašinetářských licencí*²¹⁰⁾

Tisk

Neméně významným činitelem ve společnosti druhé poloviny 19. století byl tisk. Na přelomu let 1862, resp. 1863 byl do života obyvatelstva uveden tiskový zákon (zákon č. 6 a 7/1863 ř. z.). Zákon se přitom vztahoval nejen *k věcem tištěným lisem tiskařským, ale také k plodům literatury a umění rozmnoženým jakýmikoli prostředky mechanickými nebo chemickými*. Dle § 7 se za tištěný periodický spis považoval takový dokument, který byl vydáván alespoň jednou měsíčně. Jeho vydávání bylo možné poté, co byl ohlášen *u příslušného císařského úřadu bezpečnosti toho okresu, ve kterém jest to místo, kde se má spis vydávati...* (§ 10). Kniha periodických novin²¹¹⁾ vedená v Benešově tak zachycovala pořadové číslo záznamu, datum oznámení o vydávání, vydavatele, titul, program, čas ukázky, jméno a bydliště redaktora, tiskaře a nakladatele. Samotný formulář knihy byl určen výnosem prezidia pražského místodržitelství z roku 1875. V Sedlčanech navíc vedli i Knihu na hejtmantví odevzdaných neperiodických tiskovin,²¹²⁾ v Milevsku licencí udělených k prodeji tiskovin.²¹³⁾ S tiskem a živnostenskými záležitostmi souviselo povolení k získávání předplatného na tisk. V Pelhřimově si proto z vlastní potřeby vedli Knihu evidující vydané povolenky pro sběratele předplatitelů.²¹⁴⁾

Zbrojní záležitosti, skladování střelného prachu

Všemi okresními hejtmanstvími byla vedena Kniha udělených zbrojních pasů. Její podstata vycházela z císařského patentu, který byl v Říšské sbírce zákonů uveřejněn pod č. 223/1852 ř. z. Zde se v § 19 uvádí, kdo smí být držitelem zbraně a na

²⁰⁷⁾ Ertheilte zeitlich beschränkte Produktionslizenzen für das Königreich Böhmen.

²⁰⁸⁾ Bettel und Produktionslizenzen für die im Bezirke heimatzuständigen Personen.

²⁰⁹⁾ Lizenzen für Theater, Varieté, Panorama, Singspielhallen etc.

²¹⁰⁾ Vidierungen von Produktions- und Drehorgellizenzen.

²¹¹⁾ Verzeichniss der periodischen Zeitschriften či Verzeichniss der im Sprengel der k.k. Bezirkshauptmannschaft erscheinenden oder dochnach § 10 des Pressgesetzes angezeigten periodischen Druckschriften.

²¹²⁾ Verzeichniss der nach § 17 des Pressgesetzes an die k.k. Bezirkshauptmannschaft abgegebenen nicht periodischen Druckschriften.

²¹³⁾ Verzeichniss über ertheilte Verkaufslizenzen zum Verkaufe von Druckschriften.

²¹⁴⁾ Druckschriften Pränunerationssammler erneuerte Erlaubnisscheine.

základě tohoto ustanovení proto úřady argumentovaly, že vedou příslušnou knihu, kterou jim rovněž nařizovala úřední instrukce z roku 1855. Samotná podoba knihy následně vycházela z formuláře, který byl místodržitelskou tiskárnou distribuován pod č. 84.

Zbraně představovaly zvýšené nebezpečí pro osoby žijící v okolí jejich držitele. Proto bylo třeba posuzovat udělení k jejich držení, a tak u milevského, benešovského a táboorského úřadu vedli Knihy důvěrou pochybných osob k držbě zbraně.²¹⁵⁾ Milevský úřad navíc užíval Knihu v důsledku pravomocného nálezu propadených zbraní,^{*216)} jakožto odraz § 46 zmíněného zákona o zbraních. Roku 1906 byla navíc zavedena Kniha průvodních listů na převoz zbraní a munice,^{*217)} Kniha trhavin povolených k přepravě^{*218)} a Kniha průvodních listů pro zasilání trhavin.^{*219)}

Dalším nebezpečným předmětem, který mohl v případě zneužití či neodborného užívání vést k ohrožení obyvatel, byly trhavinové dobové označené jako „trhadla.“ Proto byl v létě roku 1877 vydán formou říšského zákonu předpis, který určoval právě obecná pravidla o zacházení s těmito předměty. Jeho obsah byl o jedenáct let později upřesněn (č. 156/1883 ř. z.). Podle § 119 měla okresní hejtmanskost evidovat osoby, které bydlí v příslušném okrese a mají koncesi na výrobu a prodej „trhadel“, měla vést evidenci o skladištích (magacínech) na trhavinové a evidenci vydaných listů a knih odběru trhavin. Trhavinové se podle zákona směly vydávat bez zvláštního povolení stavitelům, majitelům kamenných lomů a dolů, zatímco ostatní si museli u příslušného úřadu vyžádat odběrací list, v případě dlouhodobějšího odběru měli být vydány odběrací knihy. V listech bylo uvedeno, kolik „trhadla“ má být na daný list vydáno. Tento údaj se následně měl shodovat s údajem v záznamní knize vedené u prodejce trhavin. Odběrací listy a knihy byly předmětem evidence knih vedených u všech analyzovaných úřadů*. V Benešově, Táboře, Sedlčanech a Pelhřimově vedli jednu knihu jak pro listy, tak i knihy,²²⁰⁾ v Milevsku pro každý typ zvlášť.²²¹⁾ S živnostenskou agendou těsně souvisí i evidence osob, které měly vydání koncesi na výrobu a prodej traskavin, které byly evidovány podle předepsaného ustanovení § 119, ovšem přesný formulář knihy zaveden nebyl.²²²⁾ V Milevsku a Pelhřimově evidovali zvlášť výrobu a dopravu traskavin s odvoláním na místodržitelský výnos z roku 1885.²²³⁾ Další řadu knih za-

²¹⁵⁾ Verzeichniss über die zum Waffenbesitzer als bedenklichbezeichneten Individuen.

²¹⁶⁾ Verzeichniss der in Folge rechtskräftiger Erkenntnisse in Verfall erklärten Waffen.

²¹⁷⁾ Waffen- und Munitions- Geleitscheine.

²¹⁸⁾ Vormerkung zum Verkehre zugelassene Sprengmittel.

²¹⁹⁾ Geleitscheine für Sprengmittelsendungen.

²²⁰⁾ Vormerkung über die ausgestellten Bezugsscheine und Bezugsbücher für Sprengmittel; Sprengstoffen Certificate Verzeichnis über ausgestellte.

²²¹⁾ Vormerkung über ausgefolgte Bezugsbücher zum Bezuge von Sprengmitteln.

²²²⁾ Vormerkung über ausgestellte Giftbezugslicenzen und Giftbezugscheine.

stupovaly knihy evidence skladů zbraní. Kromě Pelhřimova je doložena rovněž u všech analyzovaných úřadů.²²⁴⁾

Ať na zbraně, nebo i na střelný prach se vztahovalo nařízení ministerstva vnitra (39/1860 ř. z.) o jejich převozu. Proto benešovský a tábořský úřad užívaly Knihu evidence udělaných licencí pro transport zbraní a munice.²²⁵⁾ Přesná podoba knihy, ani povinnost jejího vedení nebyla v uvedeném předpise zmíněna.

Živnostenské záležitosti

Základním typem úředních knih v živnostenské agendě byly ty, pro které se v obecné rovině užívá pojem rejstřík.²²⁶⁾ Podle živnostenského zákona (č. 227/1859 v novele zákona č. 39/1883 ř. z.) se živnosti dělily na svobodné, řemeslné a koncesované (koncedované). Toto členění se následně promítlo i do vedení příslušných rejstříků, když každý z nich byl označován podle příslušné skupiny. U okresních hejtmanství proto byly vedeny živnostenské rejstříky pro svobodné živnosti^{*227)} a pro koncesované živnosti.^{*228)} Jejich vedení přímo ustanovoval živnostenský řád v § 145, když nařizoval zvláštní vedení pro každou skupinu. Do rejstříku měly být rovněž zanášeny veškeré změny stavu živnosti a knihy měly být zdrojem informací pro berní úřady a obchodní a živnostenské komory. V Benešově, Táboře a Sedlčanech vedli i rejstřík pro živnosti řemeslné.^{*229)} Na ustanovení novely živnostenského zákona se odkazovaly v Sedlčanech a Milevsku, kde navíc užívali katastr živnostenských společenství^{*230)} a v Milevsku knihu evidence fabrik.²³¹⁾ V seznamu z roku 1906 se navíc žádala evidence u obchodního soudu registrovaných řemesel a hospodářských společností.^{*232)}

Zvláštní charakter měly tzv. kočovné živnosti. Jejich typickým rysem byl fakt, že byly provozovány bez pevného stanoviště výhradně obcházením od obce k obci, dům od domu nebo na veřejných místech. Hlavním předmět činnosti byla výroba, oprava předmětů, nebo pracovní výkon. Mezi takové lze zařadit např. brusiče, dráteníky, letovače plechového nádobí, kartáčníky a štětkaře, košíkáře, korytáře, košťatáře, koteláře, řezače dříví, řešetáře, sekerníky, síťáře, sklenáře z Uher, správkaře

²²³⁾ Verzeichniss der zur Ergenzung und zum Verkehre zugelassenen Sprengmittel.

²²⁴⁾ Verzeichniss der im politischen Bezirke bestehenden Sprengmittelmagazine.

²²⁵⁾ Verzeichniss der ertheilten Lizenzen zur Transportirung won Waffen und Munition.

²²⁶⁾ Gewereregister.

²²⁷⁾ Gewereregister für freien Gewerbe.

²²⁸⁾ Gewereregister für concessionierte Gewerbe.

²²⁹⁾ Gewereregister für Handwerksmässige Gewerbe.

²³⁰⁾ Gewerbe-Genossenschafts Kataster.

²³¹⁾ Vormerkung über bestehende Fabriken.

²³²⁾ Verzeichnis handelsgerichtlich registrierter Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften.

deštníků či výrobce opálek. Milevský, pelhřimovský a sedlčanský úřad proto vedl Knihu udělených (resp. vidovaných) licencí ke kočovným živnostem.^{*233)}

Na ustanovení živnostenského řádu a následných místodržitelských výnosů odkazoval tábořský a benešovský úřad, když popisoval vedení Knihy překračování hodin práce.^{*234)}

S živnostenskou agendou souvisela také ustanovení specifikovaná v rámci jiné agendy, jako např. u zbraní, kde byla užívána Kniha evidence osob, které měly vydánu koncesi na výrobu a prodej třaskavin.²³⁵⁾ Takové knihy byly vedeny v Benešově a Sedlčanech.

S provozem výčepu piva souvisí užívání vzduchových kompresorů a k nim připojeného potrubí. V nařízení ministerstva vnitřních věcí a obchodu z roku 1882 se zmiňuje, že právě tato tlačidla často *pivu jakožto nápoji poživnému a potravnému dobroty ujmají, ano že i zdraví lidské snadno porušují...* Proto bylo povinností šenkýřů, aby užívání těchto zařízení ohlásili příslušnému živnostenskému, tedy okresnímu úřadu, a v důsledku toho v Milevsku vedli Knihu evidence vzduchových tlačidel.^{*236)} Roku 1906 byla celoplošně nařízena povinná evidence hostinských koncesí,^{*237)} Kniha koncesí na výrobu umělých (strojených) vín a polovin,^{*238)} stejně jako Kniha evidence napomenutí a potrestání hostinských.^{*239)}

S tiskovým zákonem byla spojena existence milevské knihy evidující tiskové živnosti (knihtiskaře, mědirytce, ocelorytce, dřevorytce a kamenorytce), pak obchodníky s knihami, uměleckými a hudebními předměty a obchody s fotografiemi^{*240)} a sedlčanské Knihy o udělených povoleních k užívání hektografu.²⁴¹⁾

Specifickou skupinou byl prodej jedů. Podle § 14 zákona č. 60/1876 bylo povinností okresních hejtmanství vést „bedlivou“ evidenci živnostníků, kteří podle živnostenského řádu prodávali jed. Obchod s jedy byl zajištěn obdobně jako obchod s třaskavinami. Úřad měl mít evidenci licencí a lístků na odběr jedu (možnost koupě byla vázána na schválení příslušným úřadem). Lístky byly vydávány pro jednorázový odběr, licence naopak pro pravidelný s maximální platností tři let. Rovněž

²³³⁾ Vormerk über ertheilte Lizenzen zu Gewerben im Amherziehen.

²³⁴⁾ Vormerkung der Überstunde in den Gewerbsanlagen.

²³⁵⁾ Vormerkung der Geschäftsleute, welche die Concesion zur Erzeugung und zum Verschleise von Sprengmittel besitzer.

²³⁶⁾ Vormerkung über bestehende Luftdruckapparate.

²³⁷⁾ Vormerkung erteilte und verweigerte Gast- und Schankgewerbekonzessionen (Gastgewerbekataster).

²³⁸⁾ Konzession zur Erzeugung von Kunst- und Halbwienern.

²³⁹⁾ Verwarnungen und Bestrafungen der Gastwirte.

²⁴⁰⁾ Verzeichniss der bestehenden Pressgewerbe (Buch-, Kupfer-, Stahl-, Holz-, und Steindruckerein), dann Buch-, Kunst- und Musikalienhandlungen, sowie Geschäfte der Photographie.

²⁴¹⁾ Vormerk über ertheilte Bewilligung zur Verwendung des Hectografen.

i zde měli obchodníci vést knihu s evidencí prodeje a zaznamenávat do ní příslušné lístky či licence s dalšími údaji. U benešovského, tábořského a milevského úřadu byly užívány Knihy osob, které měly povoleno jedy prodávat.^{*242)} Všechny ostatní úřady vyjma Sedlčan se přihlásily ke Knize vydaných listů a licencí na jed.^{*243)}

Rovněž jako i v jiné agendě, i v rámci živnostenské bylo třeba řešit záležitosti neshodující se s naplňováním živnostenského zákona. Ti, kdo byli takto postiženi, na něž se tedy vztahovalo ustanovení § 138, byli v Táboře, Benešově a Milevsku evidováni v Knize koncesovaných živnostníků jednajících podle § 138 živnostenského zákona zkráceně označené jako Kniha pokut.²⁴⁴⁾ V něm milevský úřad evidoval datum udělení pokuty (důtky), její podstatu, jméno a místo pokutovaného. Tábořský úřad do knihy vkládal informace o jménu a příjmení, bydlišti, povolání, věku, stavu a náboženství, benešovský pořadové číslo, jméno a místo, provozovnu, udělení písemné výtky, trestu či odnětí s číslem jednacím.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha stavebních mistrů²⁴⁵⁾ – Milevsko
- Kniha autorizovaných soukromých techniků a civilních geometrů²⁴⁶⁾ – Milevsko
- Kniha živnostenských a hospodářských společenstev²⁴⁷⁾ – Milevsko
- Kniha vykonaných úředních řízení týkajících se zákazu dovozu hadrů ne jako cestovní zavazadlo sloužících ošacení, starých bot, kůží a lůžkovin v opotřebovaném stavu z Uher, Chorvatska a Slavonska²⁴⁸⁾ – Sedlčany
- Kniha udělených licencí na sběr²⁴⁹⁾ – Milevsko
- Kniha o zkouškách obsluhy parních kotlů (přezkoušení komisaři pro obsluhu parních kotlů)²⁵⁰⁾ – Tábor
- Kniha udělených výsad²⁵¹⁾ (patentů)²⁵²⁾ – Milevsko
- Katastr podniků úrazového pojištění^{*253)} – Sedlčany
- Kniha akciových společností u milevského úřadu²⁵⁴⁾ – Milevsko
- Kniha komisí na zprostředkování služby a prací^{*255)}

²⁴²⁾ Vormerkung über geschäftsleute im Bezirke, welche Gift verkaufen.

²⁴³⁾ Vormerkung über ausgestellte Giftbezugslizenzen und Giftbezugsscheine.

²⁴⁴⁾ Rügenbuch.

²⁴⁵⁾ Vormerkung über Baumeister.

²⁴⁶⁾ Vormerkung über autorisierte Privattechniker und Civil Geometr.

²⁴⁷⁾ Vormerkung über Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften.

²⁴⁸⁾ Vormerkung über vorgenommenen Amtshandlungen betreffend Einfuhrverbot von Handern allen nicht als Reisegepäck dinnenden Bekleidungsgegenstände, alten Schuhwerk, Leib- und Bettwäsche im gebrauchten Zustande aus Ungarn, Croatien, Slavonien.

²⁴⁹⁾ Vormerkung über ertheilte Strazzensammlungs-Lizenzen.

²⁵⁰⁾ Vormerkung über die vom k.k. Dampfkasselpfängercomissär vorgenommenen Dampfkesselwärterprüfungen.

²⁵¹⁾ Vormerkung über ertheilte Privilegien.

- Kniha evidence schválených acetylenových aparátů*²⁵⁶⁾
- Kniha evidence hlavních a týdenních trhů*²⁵⁷⁾

Vojenská agenda

Každý muž habsburské monarchie, pokud se dožil věku alespoň dvaceti let, se setkal s vojenskou agendou, kterou byly pověřeny také okresní úřady. Od roku 1868 platila ustanovení branného zákona (č. 151/1868 ř. z.), na jehož základě byla zavedena všeobecná branná povinnost. Zákon byl posléze novelizován v roce 1882 (č. 153/1882 ř. z.) a roku 1889 (č. 41/1889 ř. Z.). Povinnost služby každého muže trvala 12 let (tři roky prezenční služba, sedm let v záloze a dva roky u zeměbrany). Rakousko-uherské vojsko bylo rozděleno na společné vojsko monarchie, námořnictvo, zeměbranu a náhradní zálohu spolu s domobranou. Společné císařsko-královské vojsko (*Kaiserliches und Königliches Heer*) bylo tvořeno jednotně v celé říši. Jeho úkolem bylo *...obhajovat veškerého mocnářství proti nepřítelům zevnitřním a zachovávalo pořádek a bezpečnost uvnitř...* Zeměbrana (*Landwehr*) byla tvořena odděleně, přičemž podle § 8 měla *...v čas války podporovat stálé vojsko a konala obranu uvnitř, v čas pokoje určena jest výjimkou také k tomu, aby zachovávala vnitřní pořádek a bezpečnost...* Její poslání od roku 1886 převzala domobrana (*Landsturm*). Ta zahrnovala vysloužilce a veškeré bojeschopné mužské obyvatelstvo ve věku 19–42 let, které nebylo součástí jiné složky ozbrojených sil.²⁵⁸⁾ Odvody byly prováděny každoročně a to jako tzv. hlavní a vedlejší. Vedlejších odvodů se účastnili neodvedení branci, kteří podléhali odvodní povinnosti, ale nebyli do dané doby odvedeni.

Odvod se měl podle zákona z roku 1889 konat v rozmezí 1. března a 30. dubna. Všichni narození od 1. ledna do 31. prosince daného roku tvořili jednu životní třídu, která byla označena podle daného roku narození. K odvodu se povolávaly tři životní třídy. Odvod se měl poté konat právě v pořadí životních tříd, a v každé z nich podle *„losovních pořadí smíšenými komisemi.“*

²⁵²⁾ Podle zákona byla v této věci kompetentní příslušná místodržitelství, resp. ministerstvo tržby a průmyslu, které vedlo k tomuto účelu zřízený rejstřík. Milevské hejtmánství přitom v knize evidovalo jméno, bydliště, označení, dobu trvání, taxu a termín. Doba trvání právní ochrany držitele byla udělena na maximálně 15 let, přičemž mohla být zkrácena.

²⁵³⁾ Kataster der Unfallversicherungs-Betriebe.

²⁵⁴⁾ Vormerkung über Aktiengesellschaften – Ten knihu vedl pro vlastní potřebu, neboť evidence akciových společností byla realizována jinde.

²⁵⁵⁾ Arbeits- und Dienstvermittlungskonzessionen.

²⁵⁶⁾ Vormerkung genehmigte Azetylenapparate.

²⁵⁷⁾ Vormerkung Haupt- und Wochenmärkte.

²⁵⁸⁾ Kolektiv autorů, *Vojenské dějiny československa II – 1526–1918*. Praha 1986, s. 397–417.

K odvodu a evidenci osob spojených s brannou povinností bylo vedeno několik typů knih, přičemž všechny vycházely z předpisu o branných záležitostech, k nimž byl často vydán i příslušný formulář. Jestliže milevský úřad v jiných agendách předčil všechna ostatní hejtmanství počtem různých typů knih, ne jinak je tomu i v případě vojenských záležitostí, kde prokázal značnou „kreativnost“. Navíc vedl sedmáct knih, které měly reagovat na některé části předpisů o branné povinnosti a které u ostatních úřadů vykázané nebyly.²⁵⁹⁾

Typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Kniha losovacích a odvodních seznamů²⁶⁰⁾ podle vzoru č. 10 – Pelhřimov, Milevsko
- Kniha nepřítomných u odvodu^{*261)} – podle vzoru č. 21 – Benešov, Tábor, Milevsko, Pelhřimov
- Kniha o osobách odvedených, náhradní službou povinných a přebývajících^{*262)} – podle vzoru č. 22 – Benešov, Tábor, Pelhřimov a Milevsko
- Kniha rezervistů v náhradní službě a stálých dovolenců^{*263)} – podle vzoru č. 14 – Benešov
- Kniha o dovolencích, invalidech a rezervistech²⁶⁴⁾ – Milevsko
- Kniha o patentních invalidech bydlících v okrese²⁶⁵⁾ – Sedlčany a Milevsko
- Kniha kněží a duchovních v evidenci náhradních rezervistů^{*266)} – podle vzoru č. 15 – Benešov
- Kniha o vojenských odvodech vyřízených v delegaci^{*267)} – Pelhřimov
- Kniha vyhotovených potvrzení o vstup pro dobrovolníky²⁶⁸⁾ – Tábor, Benešov
- Kniha záležitostí korespondence ve věci rekrutů²⁶⁹⁾ – Pelhřimov
- Kniha týkající se výkazu domobrany²⁷⁰⁾ – Sedlčany

Zprostit se vojenské povinnosti bylo možné při zaplacení tzv. vojenské taxy. Tato cesta umožňovala především osobám z movitějších sociálních skupin, aby nemu-

²⁵⁹⁾ Jejich názvy nejsou uvedeny. Zasloužily by si vlastní studii pojednávající vůbec o obsahu a úřední potřebě zachycených informací.

²⁶⁰⁾ Losungslisten; Losungsliste der Stellungspflichtigen.

²⁶¹⁾ Vormerkbuch der abwesenden Stellungswerpflchtigen.

²⁶²⁾ Vormerkbuch über Assentirungen, Ersatzleistungen und Guthabungen.

²⁶³⁾ Vormerkungsbuch über die Ersatz Reserwisten und dauernd Beurlaubten.

²⁶⁴⁾ Vormerkung über Patentinvaliden und Reservationsinvaliden.

²⁶⁵⁾ Vormerk über die im Bezirkewohnhaften Patentalinwaliden.

²⁶⁶⁾ Vormerkbuch über die in der Evidenz der Erst. Reser. befindlichen Priester und Seelsorger etc.

²⁶⁷⁾ Vormerkung über Abstellung im delegierungs Wege.

²⁶⁸⁾ Vormerkung über ausgestellte Eintrittscheine für Freiwillige.

²⁶⁹⁾ Rekruten-Sachen-Correspondenz in Angelegenheit der Verzeichnung.

²⁷⁰⁾ Vormerke und Protokolle betreffend die Landsturmverzeichnung werden nach den dienstbuzüglichen Normen geföhrt.

sely absolvovat vojenskou službu.²⁷¹⁾ Proto byly vedeny knihy vojenské taxy^{*272)} jako v Pelhřimově. Rovněž v případě, že se chtěl daný muž natrvalo vystěhovat z monarchie, musel předložit příslušné osvědčení o vykonané vojenské službě, resp. potvrzení, že zaplatil příslušnou vojenskou taxu. Takoví jedinci byli evidováni v Knihách vystěhovalých^{*273)} nebo v Knize těch, kteří se vystěhovali před splněním vojenské povinnosti,^{*274)} jak ukazuje příklad všech analyzovaných úřadů (vyjma Sedlčan). Jak bylo výše upozorněno, je třeba tuto řadu knih odlišovat od knih vedených v rámci dohledu nad pohybem obyvatelstva.

S vojenskou agendou úzce souvisí i trestní řízení. Pro přehled o projednávání takovýchto záležitostí byla vedena Kniha o trestním řízení pro přestoupení branných předpisů^{*275)} podle vzoru 40.

Specifické agendy u analyzovaných okresních úřadů

Při rozboru jednotlivých agend a k nim příslušných knih se ukázalo, že v prostředí Milevska a Tábora existovaly skupiny knih, které se u ostatních úřadů neobjevily. Bude otázkou dalších komparativních analýz, aby se prokázalo, zda se jedná o zcela specifický písemný produkt výše jmenovaných úřadů, nebo o knihy zastoupené, byť méně četně, i u jiných okresních hejtmanství. Rovněž bude třeba vysledovat, podobně jako u finančních knih, zda jejich vyčlenění jako zvláštní agendová skupina je oprávněné, nebo bude nutné je pojednat do některé ze skupin výše uvedených. V Milevsku byla velmi rozvinuta agenda spojená s evidencí spořitelních a záložních institucí. Na zemský zákon č. 26/1882 (a jeho doplnění zemským zákonem č. 9/1885) upravující chod okresních hospodářských záložen odkazovala Kniha evidence hospodářských záložen.^{*276)} Naopak Kniha o pojišťovacích společnostech a spolcích byla vedena na základě zákona č. 110/1880 o vydávání koncesí ke zřizování pojišťoven. Spořitelny byly zaznamenávány ve zvláštním svazku, v Knize existujících spořitelen.²⁷⁷⁾

S naplněním báňského zákona č. 146/1854 ř. z. souviselo vedení Knihy provozovaných dolů a hutí²⁷⁸⁾ a Knihy o povolení ke kutání, jejich pozastavení a zrušení²⁷⁹⁾ u milevského hejtmanství.

²⁷¹⁾ Milena Lenderová – Marie Macková – Tomáš Jiránek, *Z dějin české každodennosti*. Praha 2010, s. 217–218, o vojenství s. 212–247.

²⁷²⁾ Militärtaxverzeichnisse, blízko knihou byl Vormerkung Jahresausweis über die Rücksände an Militärtaxen (in Kronen)*.

²⁷³⁾ Auswanderungen auf Grund des § 64 W.G.

²⁷⁴⁾ Vormerkung über die vor dem Austritte aus dem Wehrpflichtigen Alter mit Bewilligung Ausgewanderten.

²⁷⁵⁾ Vormerkbuch über Straftamtshandlungen wegen Übertretung der Wehrvorschriften.

²⁷⁶⁾ Vormerkung über bestehende landwirtschaftlichen Vorschungskassen.

²⁷⁷⁾ Vormerkung der bestehenden Sparkassen.

V prostředí tábořského úřadu byla užívána celá skupina knih spjatých se správou státních silnic a jejich údržbou. Evidenci cestářů podchycovala Kniha cestářů,²⁸⁰⁾ se kterou úzce souvisela Kniha přísah.²⁸¹⁾ Složené kauce před započítáním stavby byly evidovány v Knize stavebních kaucí vedených při správě státních silnic.²⁸²⁾ Hmotný majetek byl evidován v Inventáři stavebního nářadí a dřevěného materiálu,²⁸³⁾ peněžní operace registrovala Kniha peněžních poukázek.²⁸⁴⁾ Na přímou správu silnic navazoval dohled nad kamenolomy. Přehled o nich umožňovala Kniha státních kamenolomů²⁸⁵⁾ a z nich získaný štěrk byl evidován v Knize dodávek štěrku.²⁸⁶⁾

Účetní agenda

Vedení účetní evidence u okresních hejtmánství je dosud zcela neprostudovanou oblastí úřední činnosti. Proto bude i v budoucnu nutné hlubší analýze podrobit dochované písemnosti a především knihy. Níže uvedené řady knih jsou uvedeny spíše výčtově bez sledování souvislostí jejich vzniku, neboť odkazující na velmi četné množství podzákonných norem, které si vyžádají rozbor v rámci samostatné studie. O hospodaření jednotlivých úřadů byl sestavován úřední paušální účet.²⁸⁷⁾ Jako knižní formu jej vedli v Pelhřimově, Milevsku a Sedlčanech, přičemž v nařízení z roku 1906 se neuvádí, aby byl povinně veden jako kniha. V Sedlčanech užívali navíc Knihu úředního paušálního účtu pro okresního lékaře.²⁸⁸⁾ Vybavení úřadu včetně sbírky zákonů, soupisu knih, map a statistických materiálů bylo evidováno v Inventáři^{*289)} a Knihovním katalogu.^{*290)}

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

- Příjmový a výdajový deník^{*291)}
- Depozitní deník^{*292)} – Sedlčany a Milevsko

²⁷⁸⁾ Vormerkung der im Betrieb und ausser Betrieb befindlichen Berg- und Hüttenwerke.

²⁷⁹⁾ Vormerkung über Freischurfbewilligungen, Einstellungen, Auflassung.

²⁸⁰⁾ Strasseneinräumer- Grundbuch.

²⁸¹⁾ Beeidigungsprotokoll der ärarischen Strasseneinräumer.

²⁸²⁾ Vormerkung über Baukautionen bei der Aerialstrassenverwaltung.

²⁸³⁾ Bauzeugs-inventare und Holzmaterial Ausweis der Aerialstrassenverwaltung.

²⁸⁴⁾ Vormerkung über sämtliche bei der Aerialstrassen Verwaltung erfolgten Geldanweisungen.

²⁸⁵⁾ Vormerkung über aerarische Schotterbrüche.

²⁸⁶⁾ Schotter Lieferungsbuch.

²⁸⁷⁾ Pauschal-rechnung – Vormerkung über Amtsoauschale; Amtspauschale Rechnung.

²⁸⁸⁾ Pauschalrechnung des k.k. Bezirksarztes.

²⁸⁹⁾ Amtsinventar.

²⁹⁰⁾ Bibliothekskatalog.

²⁹¹⁾ Übernahms- und Aufgabs- Journales.

- Výkaz nedostatků v kolkovném²⁹³⁾ – Milevsko
- Deník kolků²⁹⁴⁾ – Pelhřimov
- Knihy evidující nakládání s tiskopisy „prodejními“ a vydávanými zdarma^{*295)} – Sedlčany
- Knihy evidující pokuty určené pro chudinské fondy²⁹⁶⁾ – Benešov, Milevsko, Tábor
- Kniha pokut pro zemský a kultovní fond²⁹⁷⁾ – Milevsko
- Kniha pokut²⁹⁸⁾ – Pelhřimov
- Peněžní deník²⁹⁹⁾ – Pelhřimov, Sedlčany
- Kniha expedovaných peněz formou poukázek odevzdaných poště³⁰⁰⁾ – Pelhřimov

4. SONDA K VEDENÍ DVOU SÉRIÍ ÚŘEDNÍCH KNIH NA PŘÍKLADU OKRESNÍCH HEJTMANSTVÍ V PELHŘIMOVĚ, KAMENICI NAD LIPOU A HUMPOLCI³⁰¹⁾

Uvedená obsahová členění svědčí o užívání velkého množství a typů úředních knih. Značné kvantity a různorodosti si byli vědomi již v českého místodržitelství na počátku 20. století. Různorodost ovšem není dána jen obsahovou stránkou, ale také typologií knih v rovině funkční, v postavení v otázce právní. Vzhledem k absenci dílčích studií bude následující text spíše návrhem na typologii, kterou budou muset upřesnit následné rozборы. Přesto je zřejmé, že lze u okresních hejtmanství rozlišit typy knih, které představují:

1. Vnitřní kancelářské pomůcky, které právo nezakládaly, ale jejich cílem bylo usnadnit chod kanceláře. Mezi takovými lze rozlišit knihy:
  - a) evidence pohybu písemností (registraturní pomůcky, deníky poštovního),

²⁹²⁾ Depositenjournal (Empfangsjournal Ausgabsjournal).

²⁹³⁾ Verzeichniss über alle beanständteren Stempelgebühren.

²⁹⁴⁾ Stempelmarkenjournal über die eingelangten und verausgabten.

²⁹⁵⁾ Rechnung über die Gebahrung der zahlbaren und urentgeltlich abgefasste Drucksorten.

²⁹⁶⁾ Vormerkung über die zu Handen der Armenkassa verfüngten Geldstrafen.

²⁹⁷⁾ Vormerkung über Geldstrafen, welche zu Handen des Landes- und Culturfnfs verhängt wurden.

²⁹⁸⁾ Geldstrafen Vormerk.

²⁹⁹⁾ Geldjournal.

³⁰⁰⁾ Geldexpeditionen Vormerk über die der Post abgegebene Postanweisungen.

³⁰¹⁾ K analýze byly využity písemnosti Okresního úřadu Pelhřimov, Kamenice nad Lipou a Humpolec uložené v Moravském zemském archivu v Brně – ve Státním okresním archivu v Pelhřimově.

- b) vedené k usnadnění zpracování informací a jejich rychlejší oběh především ve vztahu k vyšší instanci – místodržitelství,
  - c) vedené za cílem ulehčit informovanost úřadu, který je tak souhrnně informován o určitém společenském jevu (spolkový katastr, evidence hostinských živností),
2. Knihy v postavení veřejných knih, resp. listin, které právo zakládají, jsou z nich vyhotovovány výpisy, opisy s právní mocí (matriky; aspirovaly sem i vodní knihy, ale takového postavení nedosáhly).

Mezi oběma skupinami pak leží knihy, které se svou podstatou dotýkají diplomatické kategorie listin vydaných okresním hejtmanstvím. K objasnění postavení knih této skupiny bude třeba věnovat dostatečné množství pozornosti, neboť u některých sérií je zřejmé, že označení „*evidence vydaných...*“ může být vyloženo jako soupis pro potřebu statistiky,³⁰²⁾ ale také se může vázat na právní existenci listiny. V průběhu 19. století také vzrůstá počet knih, které stojí na pomezí mezi funkcí úřední knihy a podacího protokolu, resp. zvláštní evidence dokumentů k určité záležitosti. Jejich vyústěním je následně na konci dvacátých a na počátku třicátých let 20. století zavedení rejstříkové manipulace.³⁰³⁾ Typickými knihami této skupiny jsou např. trestní rejstříky, které byly následně vedeny i u ONV.

Pro tuto studii byly vybrány dvě série, které jsou badatelsky často reflektovány a jsou vhodné pro popis konkrétních teoretických postulátů – tzv. spolkový katastr a vodní knihy.

Spolkový katastr – evidence spolků

Soupis knih z roku 1906 uvádí, že vedení spolkového katastru vychází ze zákona vydaného 15. listopadu 1867 č. 135 ř. z. Dalším předpisem byla podzákoná norma, totiž výnos pražského místodržitelství z roku 1867, č. 55 743 a z 26. února 1879, č. 6 568, který byl publikován ve sbírce výnosů z roku 1879 pod č. 241. Podoba katastru se zakládala na místodržitelenském výnosu z 22. prosince 1899 č. 218 602. Na posledně zmíněný předpis se odkazoval ještě v roce 1930 oběžník Zemského úřadu v Praze, který upomínal na vedení spolkového katastru a řádnou evidenci spolků.

Spolkové katastry jsou dochovány ve všech třech fondech okresních úřadů (Humpolec, Kamenice nad Lipou, Pelhřimov) uložených ve Státním okresním ar-

³⁰²⁾ Zde je třeba zmínit právě Fristendirektorium, který upozorňoval, že úřad má k určitému datu odeslat výkaz místodržitelství do Prahy. Jako podklady byly čerpány informace právě z některých knih.

³⁰³⁾ Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*. SAP, 1982, s. 43–169 a Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a Okresní úřad v Humpolci v první polovině 20. století*. AČ, 61, 2011, s. 67–74.

chivu Pelhřimov. Z hlediska badatelské veřejnosti se jedná o jednu z velmi preferovaných archiválií. Badatelé často očekávají zjištění přesného data vzniku spolku, přičemž se nechají strhnout k často mylné interpretaci některých zápisů.³⁰⁴⁾ Již v rámci základní podoby dochovaných knih u pelhřimovského okresního úřadu je zřejmé, že lze mluvit o dvou souběžných řadách (sériích) spolkových katastrů.³⁰⁵⁾ Čím je tato skutečnost způsobena? První řadu reprezentuje jediný svazek uložený v kartonové obálce, na jejíž přední straně je opatřen tištěným textem: *Spolkový katastr politického okresu (zákon ze dne 15. listopadu 1867, ř. z. č. 134): založeno podle stavu ze dne 1. ledna 1900.* Tento svazek vznikl postupným připojováním volných složek, které měly charakter tištěných formulářů.³⁰⁶⁾ Samotný obsah knihy je předem členěn na: A. Spolky politické – 1. pracovní; – 2. jiné; B. Spolky nepolitické – 1. požární; – 2. vojenské-veteránské; 3. pracovní; 4. jiné. Zatímco pro nepolitické spolky je užit bílý papír, politické spolky byly zapisovány na žlutý. Z hlediska dalších znaků je třeba konstatovat, že spolkové katastry vedené u místodržitelství měly podobu tištěných formulářů, zatímco úprava knihy u okresních hejtmanství závisela na daném úřadu.

Z genetického hlediska je třeba upozornit na jednu zásadní skutečnost. Nejstarší část knihy vznikla v prvním měsíci roku 1900 jako reakce na oběžník pražského místodržitelství z 22. prosince 1899. Tato část přitom byla vypracována jako jednorázový soupis jednotlivých typů spolků, jak svědčí písmo provedené jednou písařskou rukou, ale i datace uvedená na konci soupisu (13. února 1900) s podpisem okresního hejtmána. Provedený jednorázový soupis byl posléze zaslán k českému místodržitelství, u něhož, resp. u jehož nástupce v podobě zemské správy politické, zemského úřadu, a posléze zemského národního výboru, byl průběžně doplňován a veden. Na základě vládního nařízení č. 305 z 28. prosince 1948 byly tyto knihy postoupeny přes krajské velitelství národní bezpečnosti Okresnímu národnímu výboru v Pelhřimově.³⁰⁷⁾ Následně byly tyto katastry přesunuty do fondů okresních úřadů, kde byly zmanipulovány do příslušné agendy. Primární vedení ovšem přísluší úřadu druhé instance státní správy.

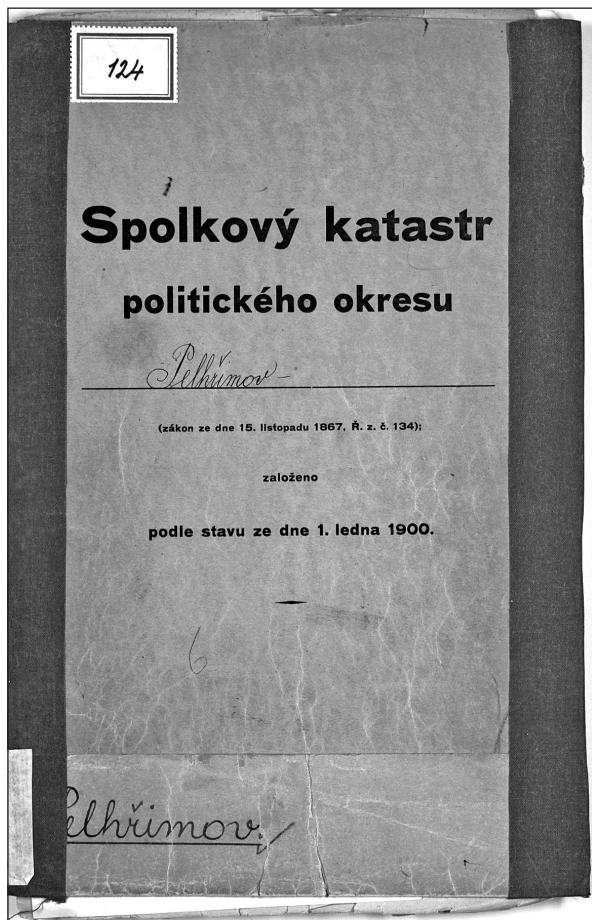
³⁰⁴⁾ K využití spolkových agend na příkladu Prahy viz Marek Laštovka a kol., *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990.* Documenta Pragensia. Monographia, vol. 6, Praha 1998.

³⁰⁵⁾ Totéž platí o Okresním úřadu Kamenice nad Lipou, kde byl spolkový katastr vedený u místodržitelství zařazen původně mezi spisový materiál (blíže viz MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 885, karton č. 332, zatímco spolkový katastr vedený přímo u kamenického úřadu byl popsán mezi knihami (*tamtéž*, inv. č. 173 a 174, kniha č. 153 a 154).

³⁰⁶⁾ V období první republiky se jednalo o formulář Státní tiskárny v Praze 4300-25.

³⁰⁷⁾ Dle odstavce 2 § 1, resp. přílohy C byly od zemských národních výborů přeneseny záležitosti spolkové na okresní národní výbory.

Z typických vnitřních znaků je třeba popsat formulář, který obsahuje: číslo položky, jméno a sídlo spolku, číslo a datum výnosu českého místodržitelství, resp. zemské správy politické týkající se vytvoření, resp. rozpuštění, a poznámku. Charakteristické je velké zastoupení razítek pro zápisy o zániku či změně charakteru,³⁰⁸⁾ stejně jako četné střídání písarských rukou, resp. úředníků, kteří zaznamenali příslušnou informaci. (Obr. 4. ; Obr. 5. – oba MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 124, kniha č. 124 – spolkový katastr z let 1871–1944)

Obr. 4.
Podoba Spolkového katastru
vedeného původně
u Českého místodržitelství
v Praze

³⁰⁸⁾ Např. datumové razítko: „ZÁNÍK“, „AUFGELOST“, „Hlášen dle č. 7/1939 Sb.“

Obr. 5.
Konec soupisu spolků
k roku 1900 s chronologicky
připisovanými zápisy

3. Nr.	Name des Vereines	S i t	Zeit und Datum des Stichtages betreffs der		Anmerkung
			Bildung (event. letzten Umänderung)	Auflösung	
45	Hasičský sbor dobrovolných hasičů v Raduče		Hlášen die 6. 9. 1897	10. 30. 1900 Sb.	23. 10. 1900 Zemský úřad
46	Hasičský sbor v Raduče		Hlášen die 6. 9. 1897	10. 30. 1900 Sb.	10. 3. 1900 (kaut) 29. 5. 97 25. 10. 1900 - 26. 10. 1900 Zemský úřad
47			Zacholín	17. 4. 63. 71	ni Kamenice
48			Severoz	6. 9. 09. 57	
49	Hasičský sbor v Raduče		Hlášen die 6. 9. 1897	10. 30. 1900 Sb.	24. 7. 1905 21. 1. 1897 23. 2. 1900 Zemský úřad
	Pilgram, um 13. Februar 1900. Inn. R. R. Bezirksgewerksmann <i>Druha</i>				
50	Hasičský sbor dobrovolných hasičů v Raduče		Hlášen die 6. 9. 1897	10. 30. 1900 Sb.	21. 6. 30. 24. 7. 1900 Zemský úřad
51	Hasičský sbor v Raduče		Hlášen die 6. 9. 1897	10. 30. 1900 Sb.	26. 10. 1900 22. 4. 1900 - 23. 4. 1900 Zemský úřad
52	Hasičský sbor v Raduče		Hlášen die 6. 9. 1897	10. 30. 1900 Sb.	26. 5. 1900 - 23. 10. 1900 Zemský úřad

Druhou řadu spolkových katastrů zastupují knihy označené na deskách jako „katastr spolkový“ nebo „spolkový rejstřík.“ Tyto knihy byly vedeny přímo u příslušných okresních hejtmanství. Svazky opatřené lepenkovými deskami a plátěnou vazbou byly tvořeny prázdnými či řádkováním opatřenými papíry, přičemž na každé straně byl uveden zpravidla jeden, někdy dva spolky. Charakteristické je tzv. francouzské záhlaví, kde je obsažen formulář knihy: jméno spolku a sídlo, účel, ustavení se spolku povoleno výnosem, jméno předsedy, jméno místopředsedy a poznámka.

Pro spolkové katastry je až typické dochování několika chronologicky na sebe navazujících svazků v rámci jedné správní instituce. Přestože se může zdát určení daty vzniku úřední knihy z první poloviny 20. století zcela banální, při práci se spolkovými katastry nastávají obtíže. Jejich zavedení vychází ze zákona z roku 1867

a následně bylo upraveno několika místodržitelstvími výnosy, ovšem reálný vznik je třeba určit z rozboru konkrétní knihy. Velmi zavádějící je v tomto ohledu čerpat poznání z: *ustavení se spolku povoleno výnosem*, které obsahuje dataci. Tato položka zaznamenávala odkaz na místodržitelství výnos potvrzující i změnu stanov, přičemž se již neodkazyvala na předchozí dokument. Tím se datace „vzniku“ spolku může značně posunout. Obsah pole *datace* svádí rovněž archiváře k prohlášení určitého zápisu za nejstarší údaj v knize. Když se navíc přidá skutečnost, že následující zápisy následují chronologicky za sebou, může se jevit kniha jako ta, do které byly zápisy vkládány průběžně. Tato interpretace je ovšem ne vždy správná. Při komparaci se spisovým materiálem lze zjistit, že často existoval spolek starší a zaniklý před počátkem 20. století (resp. před zavedením knihy), ovšem kniha jej nereflexuje.³⁰⁹⁾ Na jistou nesrovnalost může upozornit výskyt jedné písařské ruky. Úředník by v případě průběžného vedení knihy musel v kanceláři působit i několik desetiletí. Právě určení posledního zápisu provedeného prvním písařem, úředníkem, může určit nejmladší zápis z období služby daného úředníka a nejzazší termín vzniku knihy. Je však třeba mít na paměti, že úředník mohl knihu založit dříve a určitou dobu ji vést, čímž se relativizuje vyhranění datace. V takovém případě je třeba komparovat údaje s dalšími rozborů, které vyloučí či potvrdí termín vzniku. Nejstarší zápis je třeba vyšetřit ve spojitosti se spisy, resp. v rámci širších historických souvislostí. U pelhřimovské knihy č. 125 (dosud považované za nejstarší katastr pelhřimovských spolků) je velmi zřejmé, že chybí spolky ze soudního okresu Kamenice nad Lipou, které by měla kniha zachycovat až do roku 1905, pokud byly vedeny ze všech soudních okresů v jednom svazku.

K založení dalšího svazku spolkového katastru došlo v Pelhřimově roku 1923 poté, kdy na pelhřimovském okrese byla provedena revize stavu spolků. Mnohé spolky totiž zanikly v průběhu první světové války. O této skutečnosti nebyl úřad informován, a proto bylo třeba provést jejich revizi. Zavedení v pořadí třetího dochovaného svazku lze datovat do roku 1935, jak uvádí i vrocení na první straně knihy. Ve stejném roce byl založen v pořadí druhý spolkový katastr také u Okresního úřadu v Kamenici nad Lipou. Vznik těchto svazků lze přisuzovat oběžníku zemského úřadu z července roku 1934, kdy bylo úřadům nařízeno důkladné provedení revize katastrů.

K podobnému prošetření aktuálnosti spolkového katastru jako v Pelhřimově roku 1923 přistoupili i v Humpolci, ovšem až o pět let později. Mnohé spolky byly zjištěné rovněž jako neaktivní, jak svědčí Spolek mládenců z Humpolce, který zanikl díky povolání jeho členů do armády v průběhu první světové války. O existenci tohoto spolku svědčí spisy, samotná kniha spolek vůbec neviduje. Pražský zem-

³⁰⁹⁾ Viz příklad Spolek mládenců Humpolec, který byl ustanoven roku 1893. Aktivní byl do roku 1914. Ve spolkovém katastru, který byl započat roku 1928 obsažen není (MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 626, karton č. 89; *tamtéž*, inv. č. 196, kniha č. 107).

ský úřad přitom určil, že spolek má „z *vlastního rejstříku spolkového příslušný úřad*“ vymazat.³¹⁰⁾ Jak poznamenal úředník humpoleckého okresního úřadu 12. září 1929 *ve starém spolkovém katastru I 23 vymazáno*. Je tak zřejmé, že dochovaný spolkový katastr je výsledkem revize stavu spolků z roku 1928, resp. 1929, a proto neobsahuje starší (roku 1928 neexistující spolky). Tuto hypotézu potvrzují i zápisy o zvolených funkcionářích datované do konce dvacátých let 20. století. Ti měli být do rejstříku zapisováni při každé volbě. Při kritickém pohledu na předloženou knihu je sice třeba počítat s možností, že daný úřad vklady o volbě funkcionářů (do této doby) neprováděl a datace jejího vzniku by se posunula do staršího období. O nedůsledném vkládání zápisů svědčí oběžník Zemského úřadu ze 4. února 1930, když konstatuje, že... *mnohé úřady nedbají náležitě evidence a dotýčných zápisů do katastru spolkového nečiní*.³¹¹⁾ Další příčinou absence dat v této položce může být nedodržování zákona³¹²⁾ ze strany spolků. Představenstvo spolku mělo oznámit úřadu *funkcionáře, kteří zastupovali spolek navenek a vůči úřadu a jež za spolek podepisují*.³¹³⁾ Jak je u mnohých spolků zřejmé, tyto změny nebyly hlášeny jak v průběhu první světové války, tak často i na počátku dvacátých let 20. století.

Spolkové katastry získaly v průběhu své existence ještě další funkci. Staly se pomůckou pro rychlé vyhledávání spisů v registratuře, když si úředníci k jednotlivým spolkům připsali signatury jejich uložení. I této poznámky může být využito při určení datací vzniku knihy, neboť užitá signatura může odkazovat na starý, posléze neužívaný spisový plán, jak se stalo v případě kamenolipského svazku.³¹⁴⁾ Nový spisový plán byl u Okresního úřadu v Kamenici nad Lipou zaveden s platností od roku 1932, přičemž při založení knihy byla připsána starší značka, která byla posléze nahrazena novější.

Pro snadnější orientaci v obsahu knih byly vedeny indexy, které byly součástí svazku. V abecedním pořadí míst byly připsovány jednotlivé spolky s odkazem na stranu v rejstříku. Jiné pojetí má humpolecký katastr, který byl již jako celek rozdělen do jednotlivých skupin na spolky: I. hasičské, II. hospodářské, III. divadelní a vzdělávací, IV. tělocvičné a V. různé a v nich vkládány zápisy abecedně podle obcí. K tomuto svazku již nebylo třeba pořizovat zvláštní index. (Obr. 6. MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 196, kniha č. 107 – spolkový katastr z let 1910–1945.)

³¹⁰⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 626, karton č. 89, fol. 31.

³¹¹⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 624, karton č. 86 – Zemský úřad Praha, č. j. 51310 ai 1930/19/370 ai 1930 ze 4. 2. 1930.

³¹²⁾ Zákon o právu spolčovacím z 15. listopadu 1867 č. 134 ř. z.

³¹³⁾ Oběžník Zemského úřadu Praha z 31. července 1934 č. 9679 ai 1934/odděl. 19, jímž byla nařízena důkladná revize spolků.

³¹⁴⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 174, kniha č. 154.

The image shows a handwritten index card from a cooperative register. The card is divided into columns and rows by a grid. The text is written in cursive and includes names of organizations, dates, and administrative notes. On the right side of the card, there is a vertical column of letters: C, D, H, J, K, L, M, O, P, R, S, T, V. The card is marked with a diagonal line from the top-left to the bottom-right.

Obr. 6.
Výřez spolkového katastru
členěného dle obcí
pomocí řezaného indexu

Spolkové rejstříky byly využívány nejen k orientaci o existenci spolku a v rychlém přehledu jejich představitelů, ale také při vypracování různých seznamů či výkazů spolkové činnosti. Svědčí o tom požadavek českého místodržitelství z roku 1912, kdy měl být proveden seznam zemědělských rad a hospodářských a lesnických spolků.

Vodní knihy – knihy usilující o statut veřejné knihy

Vodní knihy náleží k jedněm z nejlépe definovaných knih v rovině normy určující jejich podobu. Tato norma vydaná v sedmdesátých letech 19. století byla platná po celou dobu existence Rakousko-Uherska. Klíčová otázka, kterou je třeba si položit při studiu vodních knih, vychází z jejich postavení ve vztahu k právu. Jedná

se o veřejné knihy či nikoli? Zakládal zápis v knize právo nebo pouze napomáhal v lepší orientaci v právech k jednotlivým vodním dílům?

Na počátku je třeba definovat, co je to veřejná kniha? Riegrův slovník z roku 1865 jejich význam reflektuje a vysvětluje je jako knihy: *určené k tomu, aby se jím vykonávalo nabývání, měnění a přestávání práv věcných, ježto se týkají věcí nemovitých a sloužící mimo to k zaznamenání jiných událostí a poměrů, pokud se týkají nemovitých věcí aneb práv k nim se vztahujících. Účel veřejných knih jest tedy držeti nemovitosti a práva jich se týkající v náležitém přehledu, a to pod autoritou veřejnosti... Jedině zapsáním do knih veřejných jest možno nabýti věcných práv k věcem nemovitým...*³¹⁵⁾ Slovník veřejného práva přímo nedefinuje význam, ale taxativním způsobem uvádí, že se jedná o *všeobecný ústav knih pozemkových, jednak speciální knihy horní a železniční.*³¹⁶⁾ Ustanovení, kterými se upravovaly pozemkové knihy, byla platná pro všechny veřejné knihy, pokud nebyly ustanoveny výjimky.³¹⁷⁾ Autor slovníkového hesla zde vodní knihy (právem) neuvádí.

Společným pro pozemkové a vodní knihy je z právního hlediska princip formální publicity. Ten poskytuje každému právo do knihy nahlížet a provádět výpisy. Zásadní rozdíl ovšem vychází z principu materiální publicity, tedy zásady veřejné víry. Ta znamená, že každý má být chráněn ve své poctivé důvěře v úplnost a pravost obsahu pozemkové (resp. vodní) knihy.³¹⁸⁾ Jak bude ukázáno níže, zápisy do vodních knih nebyly úplné a jejich podoba se zásadně vzdalovala od principů spjatých s vedením pozemkových knih.

Vodní knihy byly založeny na základě zákona č. 93/1869 ř. z. z 30. května 1869, resp. č. 71 z 27. srpna 1870, který byl uveřejněn ve sbírce českých zemských zákonů. V zákoně č. 71 se o vodních knihách hovoří přímo v § 100, kde se ustanovuje, že: *každý politický úřad má vésti záznamní knihu (knihu vodní) s lístky vodními, v které všeliká práva k užívání vody v okrese průchod mající, a práva podle toho zákona vnově nabytá, pak ustanovení, jakou výšku mají míti normální cejchy a změny, které v tom nastanou, táhnouc se na rozhodnutí, na nichž se to a ono zakládá, mají se v patrnosti chovati... Každý má toho vůli, aby nahlédl do vodní knihy a do úředních jednání tam uvedených, rovněž jak do lístků vodních, pak aby z knihy té žádal přepisů zaplativ předepsaný poplatek.* Nařízení Ministerstva orby z 20. září 1872 publikované v českém zemském zákoníku pod č. 52 poté přímo a velmi detailně určilo, jaký má mít vodní kniha formulář (ten byl přímo obsažen jako vzor A). Jak bylo naznačeno výše, mělo být veřejnosti umožněno právo nahlížet do knihy

³¹⁵⁾ František Ladislav Rieger a kol., *Slovník naučný. Díl devátý. Š – Vžívání svatých*. Praha 1872, s. 997 – heslo Veřejný.

³¹⁶⁾ Kolektiv autorů, *Slovník veřejného práva československého. Svazek II. I–O*. Praha 2005. Heslo Knihy veřejné, s. 190–196.

³¹⁷⁾ *Tamtéž*, s. 190.

³¹⁸⁾ *Tamtéž*, s. 194.

a žádat výpisy, čímž se blíží k pojetí pozemkových knih, které byly nově založeny rovněž v sedmdesátých letech 19. století.³¹⁹⁾

Vklad zápisu do pozemkové knihy, vedené do poloviny 20. století u okresních soudů, a vklad zápisu do vodní knihy, vedené u správního úřadu (okresního hejtmantství), měl ovšem jiný charakter. Zatímco zápisy pozemkové knihy zakládaly právo, vodní knihy nikoli. Tento stav byl reflektován např. roku 1911 v pamětním spise Zemské Jednoty českých mlynářských společenstev v Království českém: *každé oprávnění k užívání vodní síly má určitou majetkovou hodnotu. Zápisem do vodní knihy, která má povahu veřejnou, staví se tato majetková hodnota do jisté míry již nyní pod veřejnou kontrolu. Avšak nynější povahou vodních knih postrádá tato majetková hodnota významu pro veřejný úvěr a má povahu pouhého zápisu, se kterým není dále ničeho spojeno. Proto by se doporučovalo, aby vodní knihy vůbec založeny byly po způsobu knih pozemkových, aby pak také vodní práva mohla býti předmětem vydatného úvěru...*³²⁰⁾ Vodohospodářský svaz československého průmyslu a živností ve svém sdělení z roku 1926 charakterizoval podstatu vodních knih následovně: *jest zajisté všeobecně známo, že vodní knihy tak, jak byly vedeny u politických úřadů, povětšinou účelu svému nevyhovovaly a neposkytovaly jasného přehledu o existenci a rozsahu vodních práv v dotyčném okrese zřízených. Zápisy – pokud vůbec byly – bývaly někdy příliš rozvláčné, někdy opět krajně stručné a obyčejně postrádaly dat pro posouzení sporné otázky nutných. V posledních pak zejména válečných a krátce poválečných letech stav vodních knih se ještě zhoršil, protože úřady, po většině přetíženy agendou válečnou a zásobovací, neměly tolik času, aby zápisům věnovaly náležitou pozornost...*³²¹⁾ Pouze evidenční charakter vodním knihám potvrdila i judikatura správního soudu v roce 1932.³²²⁾

V průběhu první čtvrtiny 20. století došlo k několika vlnám revizí zápisů v knihách. Nejvýznamnější revize celostátního charakteru byla spjata s vydáním vládního nařízení roku 1925 doplněné o instrukci ministerstva zemědělství z 16. července 1926.³²³⁾ Součástí revize vodní knihy na příslušné okresní správě politické mělo být uvážení, zda je třeba založit nový svazek pro vodní knihu, stejně jako ob-

³¹⁹⁾ Na základě všeobecného knihovního zákona č. 95/1871 ř. z. z 25. července 1871 a zemského zákona o zakládání knih pozemkových č. 92/1874 z. z. z 5. prosince 1874 byly nově založeny pozemkové knihy. Již i jejich předchozí podoba byla chápána jako veřejná kniha, jak ustanovila nařízení z období Josefa II. a posléze ustanovení občanského zákoníku.

³²⁰⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 916, karton č. 348 – Oběžníky týkající se vodoprávního práva – Jednota českých mlynářských společenstev v Království českém v Praze, zasláný pamětní spis z 1. června 1911.

³²¹⁾ *Tamtéž*, Dokument Vodohospodářského svazu československého průmyslu a živností v Praze k rozboru vodních knih z 6. května 1926.

³²²⁾ Nález Nejvyššího správního soudu Josef Bohuslav, *Sbírka nálezů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*. Praha 1932, č. 9799/1932).

ligatorní zavedení zvláštního podacího protokolu pro vodoprávní agendu. Tato revize se stala posléze soustavnou a například u pelhřimovského úřadu nebyla dokončena ani na počátku čtyřicátých let 20. století. V každoroční zprávě o provedených pracích se uvádí tvrzení: *...během roku pokračováno v soustavné revizi vodoprávních spisů, pořizovány opisy starších výměrů pro sbírku vodních listin pokud chyběly a pokud to pro nával jiné práce bylo možno...*³²⁴⁾ Za vzorový okresní úřad ve vedení vodoprávní agendy byl roku 1932 vyhlášen Okresní úřad Praha Smíchov a Karlín, kde „vzornosti“ bylo dosaženo díky spolupráci se zástupci ministerstva zemědělství.

Ještě starší revize se u pelhřimovského úřadu uskutečnila roku 1901, resp. na počátku roku 1902, kdy byly osloveni kromě jiných také starostové, okresní soudy a samotní jednotlivci s nařízením o předložení podkladů pro vklad práv do vodní knihy. Daný jedinec měl na okresní hejtmanství s dotazníkem zaslat *...veškeré listiny, plány a jiné průvody vodního práva se týkající, jež máte v ruce...* které byly po úředním jednání vráceny.³²⁵⁾

Revize knih přitom nevycházela pouze z nenáležitosti vedení vodní knihy, ale také z chování obyvatel daného regionu. Ti totiž často zřizovali a posléze často nelegálně užívali zařízení podléhající schválení a následné kolaudaci od politického úřadu, a to i přesto že nedokončili správní řízení vedoucí ke schválení. Při revizi knih tak byla často dodatečně prováděna kolaudace, díky čemuž lze dnes odhalit termín obnovy i vodní knihy (při absenci příslušných norem).

Vodní knihy neměly obsahovat již od svého zřízení plnohodnotné opisy dokumentů (výnosů či protokolů), nýbrž měly na tyto dokumenty uložené ve sbírce listin pouze odkazovat a do knihy měly být vloženy pouze stručné a výstižné výtahy.³²⁶⁾ Tyto výtahy přitom úřadu komplikovaly vklady do knihy víc, než kdyby byly vloženy pouhé registry. Technický komisař určený pro odborné záležitosti vodoprávní agendy z Českých Budějovic si od kamenolipského okresního úřadu vyžádal, aby mu byl předkládán návrh zápisu do vodní knihy ke stylistické kon-

³²³⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 916, karton č. 348 – Oběžníky týkající se vodoprávního práva – mj. Vládní nařízení z 8. července 1925 č. 160/1925 Sb. upravující vedení vodních knih; Oběžník Zemské správy politické v Praze č. 314211 ai 1926/7–36/301ai 1925 ze 17. srpna 1926.

³²⁴⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 916, karton č. 348 – č. j. Okresní správy politické v Pelhřimově č. 3354/1928 k č. j. Zemské správy politické 28052 ai 1928/7–36/194 ai 27.

³²⁵⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice, inv. č. 706, karton č. 207 – Hadravova Rosička čp. 18, fol. 5 – z 27. 12. 1901 č. j. 39652 a OÚ Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1 – Hadravova Rosička.

³²⁶⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 694, karton č. 198 – Okresní úřad v Českých Budějovicích, č. j. 1400/487 ai 1931 z 8. září 1931 s odkazem na oběžník Prezidia Zemského úřadu v Praze z 26. ledna 1930, č.j. 34180 ai 1929.

trole.³²⁷⁾ Tento požadavek se posléze promítl i do zápisů ve vodní knize, kde příslušný úředník poznamenal: ...*Podle návrhu státního vodoprávního technika ze dne xx zapsal...*

Vodní kniha vedená u Okresního úřadu v Kamenici nad Lipou byla původně založena na pelhřimovském okresním hejtmanství a obsahovala vody v soudním okrese Kamenice nad Lipou a Počátky, zatímco druhá kniha obsahovala soudní okres Pelhřimov a Pacov.³²⁸⁾ Z Pelhřimova byla posléze předána roku 1905 při ustanovení nového úřadu do Kamenice nad Lipou, proto mají pelhřimovské i kamenické knihy stejné vnější znaky, jako je původní nadepsání „*charakteristiky místa*.“ Tímto úvodním popisem zápisy ovšem často končí a vklady se objevují často sporadicky, byť je dokázána existence opisů výnosů ve vodoprávních záležitostech pro sbírku listin k vodní knize.³²⁹⁾ (Obr. 7. MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1 – Vodní kniha z let 1870–1942.)

Vodní knihy na počátku 20. století neměly charakter veřejných knih (zápisy právo nezakládaly), nýbrž svým pojetím měly pouze umožňovat evidenci vodních práv a blížily se tak knize evidence spolků evidující určitý společenský jev, zde ovšem v precizovaně pojaté podobě.

ZÁVĚR

Přestože v průběhu 20. století byly otevřeny otázky, zda vůbec knihy tvoří samostatnou diplomatickou kategorii, jsou dnes vnímány jako významný produkt kanceláří a úředních správních institucí. Dosavadní badatelská pozornost se věnovala především středověkým, resp. raně novověkým knihám, mladší produkci spíše ojediněle. Přestože v 60. letech 20. století proběhly diskuse o podstatě diplomatiky, teoretické postuláty nebyly hlouběji aplikovány na novodobý materiál. Jedním z cílů předložené studie proto je zodpovězení otázky, zda lze na úřední knihy vedené u okresních hejtmanství na počátku 20. století aplikovat postupy užívané pro středověké a raně novověké písemnosti.

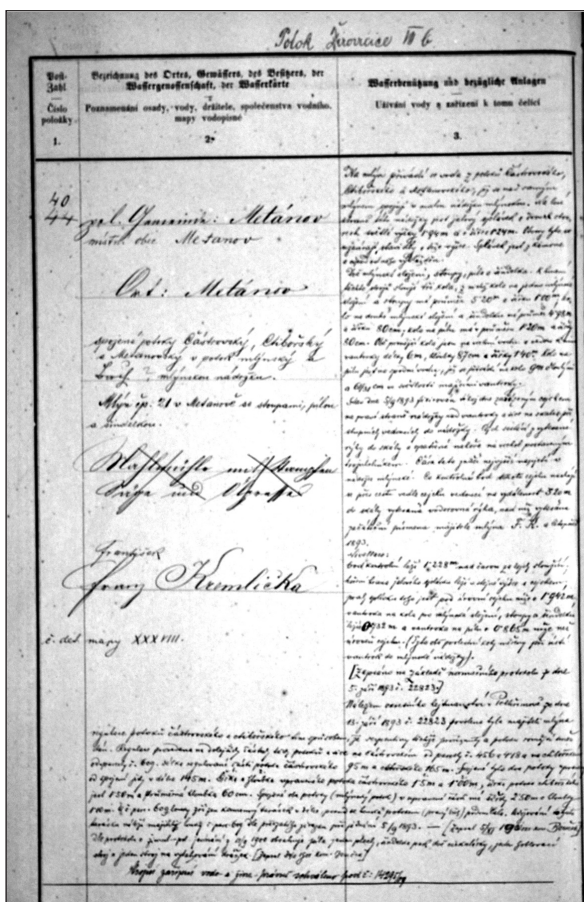
Klíčovou rovinou studia úředních knih je určení jejich geneze a funkce. Ty často vychází z normy, které ve 20. století mají různou právní sílu. U knih vedených

³²⁷⁾ *Tamtéž.*

³²⁸⁾ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, přírůstek č. 112/2014, kniha č. 1, 2 a OÚ Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1–4.

³²⁹⁾ Viz např. Ždár, mlýn čp. 26 či Metánov čp. 21, kde je doložena i poznámka pro písařnu, která měla vyhotovit opis dokumentů pro sbírku listin vodní knihy. Tento opis byl proveden, založen, ovšem nebyl vložen do vodní knihy. K tomu došlo až na počátku 20. století při její revizi (viz OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 706, karton č. 220 – Ždár, a *tamtéž*, karton č. 212 – Metánov).

Obr. 7.
Stejná podoba provedení
„Charakteristiky lokality“
ve vodní knize
z Kamenice nad Lipou
jako v pelhřimovské vodní knize.

v prostředí okresních hejtmanství je zřejmé, že norma může určovat přesnou podobu knihy, někdy je naopak zmíněna pouze povinnost zaznamenávat určitou informaci. Všechny tyto prvky se následně projevují v podobě výsledné písemné produkce dané kanceláře. Neméně podstatné výsledky přináší analýza formuláře a struktury samotné knihy. V této souvislosti byly provedeny sondy u spolkových katastrů a vodních knih ve fondech Okresních úřadů Humpolec, Pelhřimov a Kamenice nad Lipou, které jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně – Státním okresním archivu Pelhřimov.

Další významnou otázkou studia úředních knih je terminologie. Pojem užívaný v předloženém příspěvku – úřední kniha – je v jisté míře „umělý“. Jedná se o označení, které zastřešuje typologicky velmi pestrá skupinu písemných produktů. Ty mají rozdílnou právní váhu, sloužily k různým účelům, přesto mají jisté společné rysy, které je odlišují od spisů a listin. Jak ukázala sonda do normativně chápaného

soupisu obligatorně vedených úředních knih z roku 1906, bylo pro tyto písemnosti ve své době užíváno různé označení, ovšem všechny byly zastřešeny termínem Vormerk, Verzeichnis a Katastr.

Na knihy je třeba pohlížet v rámci celého procesu úředního jednání. Některé stojí na jeho počátku, do jiných jsou vkládány zápisy až v závěru řízení. Proto je třeba v rámci typologie nejprve vyčlenit ty, které užíval úřad ryze pro svou vlastní potřebu a zajišťovaly tak chod instituce. Sem náleží mj. katalog knihovny, evidence pošty. Zvlášť se nachází registraturní pomůcky, které umožňovaly orientaci ve spisovém materiálu. V průběhu 19. a první poloviny 20. století došlo k vyčleňování určitých agend do zvláštních evidencí. Tento typ se velmi přiblížil knihám, jejichž početní nárůst je v uvedeném období rovněž patrný. Jedná se o knihy evidence vydaných listiny. Zcela precizní rozdělení knih této skupiny komplikuje fakt, že mnohé svazky evidovaly informace o vydaných správních rozhodnutích ovšem u nadřízených institucí, ale stejně tak mohly evidovat obecné, společenské informace využitelné pro další písemná jednání.

Za nejstarší knihy u okresních úřadů lze považovat ty, které byly uvedeny v normě – uveřejněné v nařízení ministerstva vnitra a spravedlnosti z března 1855 (č. 52/1855 ř. z.). Tento předpis je z hlediska správních dějin považován za „předchůdce“ správního řádu, v obecné rovině byl označován jako *Amtsinstruktion* či *Amtsunterricht*. V průběhu druhé poloviny 19. století byly zaváděny další knihy, které si vyžádala proměna společnosti.

Výpovědní možnosti dotazníkových šetření z let 1896 a 1904 dovolily na vybraném vzorku pěti okresních hejtmanství (Pelhřimov, Tábor, Benešov, Milevsko, Sedlčany) vytvořit základní typologii. Jak se ukázalo, premisa shody typů knih u úřadů náležejících pod stejný „dohlížecí“ orgán se nepotvrdila. Existuje zde sice jisté „jádro“, které se podařilo identifikovat u všech pěti úřadů, přičemž druhá, velmi různorodá, skupina reprezentuje ty knihy, které byly vedeny jen u některých institucí. Pokud lze z uvedené sondy vyvodit (což bude v budoucnu třeba potvrdit u dalších úřadů), platí, že čím větší úřad, tím menší počet vedených knih. Zatímco u Tábora, Benešova a částečně i Pelhřimova lze sledovat jistou uměřenost v četnosti užívaných knih, pak Sedlčany a Milevsko náleží k místům s přímo přebujelým vedením tohoto typu písemností.

Výzkum úředních knih okresních hejtmanství z počátku 20. století stojí na svém počátku. Proto bude třeba v průběhu dalších sond precizovat jejich typologii a doplňovat ji nejen v šíři, ale i v průběhu času. Informace získané ze soupisu a rozboru právních předpisů by měly být následně využity k analýze snah o zavedení rejstříkové manipulace ve dvacátých a třicátých letech 20. století, resp. ke zhodnocení proměn v úřadování u okresních národních výborů v polovině 20. století.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE AMTSBÜCHER IN DEN KREISHAUPTMANNSCHAFTEN AN DER WENDE VOM 19. ZUM 20. JAHRHUNDERT. BEITRAG ZUM PROBLEMKREIS DER NEUZEITLICHEN DIPLOMATIK

Das Amtsbuch – ein Begriff, der zusammen mit der Urkunde und der Akte zu den am meisten benutzten Termini nicht nur im Rahmen der Diplomatie, sondern auch im Archivwesen gehört. Es handelt sich um eine Bezeichnung, die die sehr vielfältige Gruppe schriftlicher Produkte von Verwaltungsinstituten typologisch unter sich vereint. Die Bücher sind dabei von unterschiedlichem juristischem Gewicht, sie dienen zu verschiedenen Zwecken, dennoch verbinden sie gemeinsame Züge, die sie von den Akten und Urkunden abgrenzen. Wie eine Sonde in das Verzeichnis der obligatorisch geführten Amtsbücher aus dem Jahr 1906 zeigte, wurden für diese Schriftstücke seinerzeit verschiedene Bezeichnungen verwendet, wobei alle unter den Termini Vormerk, Verzeichnis und Kataster zusammengefasst waren.

Man muss die Bücher im Kontext sämtlicher Amtshandlungen betrachten. Einige stehen an deren Beginn, in andere werden Eintragungen erst am Schluss des Verfahrens gemacht. Dabei muss man im Rahmen der Typologie zunächst diejenigen abgrenzen, die das Amt rein für seinen eigenen Bedarf benutzte und die somit den Betrieb der Institution gewährleisteten. Hierunter gehören u. a. der Bibliothekskatalog oder die Postfassung. Gesondert sind Registraturhilfsmittel zu betrachten, die die Orientierung im Aktenmaterial ermöglichten. Im Verlaufe des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts kam es zur Ausgliederung bestimmter Agenden in Sonderdokumentationen. Dieser Typus näherte sich sehr den Büchern für die Erfassung ausgestellter Urkunden an, deren zahlenmäßiger Anstieg im genannten Zeitraum auch sichtbar ist. Eine präzise Aufteilung der Bücher dieser Gruppe wird dadurch verkompliziert, dass viele Bände außerdem Informationen über ergangene Verwaltungsbescheide allerdings bei den übergeordneten Institutionen erfassten.

Zur grundsätzlichen Erkenntnisquelle für die vorliegende Studie wurde das Verzeichnis der bei den Kreishauptmannschaften geführten Bücher vom Anfang des 20. Jahrhunderts, das im österreichischen Staatsarchiv und im Prager Nationalarchiv aufbewahrt wird, ebenso wie die Bestände der Kreishauptmannschaften, die sich im Mährischen Landesarchiv in Brno – im Staatlichen Kreisarchiv Pelhřimov befinden. Die vorgeschlagene Buchtypologie konnte anhand der Ergebnisse von Fragebogenuntersuchungen aus den Jahren 1896 und 1904 und des Bücherverzeichnisses aus dem Jahr 1905 geschaffen werden. Der Autor geht von einer Stichprobe von fünf Kreishauptmannschaften (Pelhřimov, Tábor, Benešov, Milevsko, Sedlčany) aus. Er ist sich dessen voll bewusst, dass die Forschung zu den Amtsbüchern der Kreishauptmannschaften vom Beginn des 20. Jahrhunderts erst in ihren Anfängen steht, daher wird die vorliegende Studie im Verlaufe weiterer Sonden um neue Erkenntnisse zu den einzelnen Reihen erweitert werden. Die aus den Verzeichnissen und Analysen der Rechtsvorschriften gewonnenen Informationen sollen anschließend zur Analyse der Ursachen für die Einführung von Registermanipulationen in den zwanziger und dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts genutzt werden, ggf. zur Auswertung der Veränderungen des Amtierens bei den Kreisnationalausschüssen in der Mitte des 20. Jahrhunderts.

■ Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

OFFICIAL RECORDS AT DISTRICT OFFICES AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES. CONTRIBUTION ON THE ISSUE OF MODERN DIPLOMACY

Official record – a term that belongs to one of the most commonly used together with document and file, not only in diplomacy, but also in archival science. It is a term that typologically covers a highly varied group of written products produced by administrative institutions. At the same time, the value of such records is diverse; they are, however, connected by common attributes that distinguish them from files and documents. As a probe into the inventory of mandatorily kept official records from 1906, various designations were used for these papers at the time, with all falling under the umbrella terms *Vormerk*, *Verzeichnis* and *Katastr*.

The records have to be viewed in the context of official proceedings in their entirety. Some records appear in the initial stages of proceedings, some do not see entries made into them until the very end of the process. Nevertheless, in terms of typology, it is first necessary to set apart those that the authorities used strictly for their own needs to secure operation of the institution. Falling under this category are, *inter alia*, the library catalogue and postal register. Registry tools that allowed for quick orientation in the files are found separately. During the 19th century and the first half of the 20th century, certain agendas were set apart in special registers. This type was very similar to records of issued documents, whose increase in number is also apparent in the mentioned period. The entirely precise division of records into groups is complicated moreover by the fact that many books, naturally, recorded information about issued administrative decisions at superordinate institutions.

The basic source of knowledge for the submitted study has become an inventory of official records kept at district offices in the early 20th century stored at the Austrian State Archive and the Prague National Archives, just like the district office documents stored at the Moravian Provincial Archive in Brno – State District Archive Pelhřimov. The proposed typology of the records was made possible by the results of questionnaires from 1896 and 1904 and the inventory of official records from 1905. The author used a sample of five district offices (Pelhřimov, Tábor, Benešov, Milevsko and Sedlčany). He is fully aware that the research into official records of district offices from the early 20th century is in its earliest stages; therefore, the submitted study will be expanded during each probe to include new findings related to each line. The information obtained from the inventory and breakdown of legal regulations should then be used to analyse the reasons for implementation of registry manipulation in the 1920s and 1930s, or to assess the transformation of the office work of district national committees in the mid-20th century.

■ Překlad Artlingua, a. s.

„SPOLEHLIVÉ, SPRÁVNÉ, PRAVÉ – DEMOKRACIE POTŘEBUJE ARCHIVY!“ 88 NĚMECKÝ ARCHIVNÍ SJEZD V ROSTOCKU 2018

Na podzim roku 2018 ve dnech 25. 9.–28. 9. se konal – vůbec poprvé v dějinách německých archivních sjezdů – sjezd německých archivářů ve spolkové zemi Meklenbursko-Přední Pomořansko, v jejím počtem obyvatel největším, nikoliv však hlavním přímořském městě Rostocku. Ve městě, které onen rok slavilo také 800leté výročí svého vzniku. Ve městě, které teprve nedávno rozšířilo svůj název přídomkem „*Hanse- und Universitätsstadt*“ odkazujícím na jeho dávnou hanzovní i univerzitní minulost, když jeho vysoké učení jako nejstarší univerzita severní Evropy, založená již v roce 1419, dnes dociluje již 600 let své existence. Kongres nesl titul „*Spolehlivé, správné, pravé – demokracie potřebuje archivy!*“ („*Verlässlich, richtig, echt – Demokratie braucht Archive!*“) a bude námětem následující zprávy z tohoto sjezdu a současně také vlastní autorovy úvahy nad tímto tématem. Zmíněny budou rovněž některé paralely k českému prostředí, a to jak k oblasti archivnictví, tak i k širší perspektivě přístupnosti dokumentů včetně specifické kategorie materiálů v utajovaném režimu.

Půjdeme-li hned zkraje k meritu síly i slabých stránek kongresu: Němečtí archiváři si zvolili velmi silné a rozhodně naprosto aktuální téma, jehož červená nit se však během sjezdových jednání někdy až povážlivě ztrácela, a pokud se již vynořila, její směrodatnost a relevantnost nebyla nesporná. Přes tyto kritické momenty se sjezd chopil pro archivnictví zcela aktuálního fenoménu a dovolím si tvrdit dnes jedné z nejdůležitějších výzev, před nimiž stojí nejen archivnictví samotné, nýbrž celá západní civilizace. Mám na mysli obranu základních demokratických hodnot, kořenů a mechanismů, z nichž vyrůstá a na nichž – doposud – stále ještě stojí naše společnost. A to zejména v kontextu jejího ohrožení z pozic demagogie, manipulativních technik, záměrně nesprávných a lživých informací a mnoha nových způsobů ovlivňování veřejného mínění přicházejících zejména z Ruska a Číny, ale nejen odtamtud, a v poslední době výrazně sílících. Byť se to archivům nemusí zdát na první pohled zřejmé, také archivy se pohybují na takto rýsovaném poli a mohou se na něm za jistých okolností stávat stále významnějšími figurami. Vedle této roviny otevřel německý archivní sjezd ještě jinou komplementární, která rovněž zásadně odkazuje k otázce uchování demokracie a právního státu ve vztahu k dokumentům, historickým pramenům a archivnictví. Jde o samotný princip ucho-

vání pramenů, přičemž zvláštní zřetel byl položen na materiály v utajovaném režimu. Spolu s tím pak souvisí téma samotného institutu utajování dokumentů. Veškeré tyto momenty byly určitým způsobem na sjezdu tematizovány. S ohledem na fakt, že analýzy často setrvaly na povrchu či byly jen velmi stručné, budou v některých bodech v tomto referátu ze sjezdu doplněny vlastními analýzami autora. Kongres se však věnoval mnoha dalším archivním tematikám, které šly již daleko za rámec hlavního bodu odborného programu. Jak tedy probíhal německý archivní sjezd?

Hned na úvod sjezdu zaznělo v uvítací řeči předsedy německé archivní společnosti **Ralfa Jacoba** stručné, ale jasné poselství: Archivy se nacházejí v prostoru stále masivnějších fake news, dezinformačních kampaní a obdobných fenoménů a nabývají na významu jako místa důvěryhodných, autentických, ověřených informací a pramenů. Obdobně i ministryně pro vzdělávání, vědu a kulturu Meklenburska-Předního Pomořanska Birgit Hesse zarámovala téma sjezdu uvozením, že se společnost i archivy nachází v situaci stále rostoucího napětí mezi fake news a „tvrdými fakty“. Jacob i Hesse vystihli pregnantně, co si archivní komunita v demokraciích západního typu zvolna začíná uvědomovat. Tyto prvotní impulzy by však archivnictví na teoretické i praktické rovině mělo co nejrychleji rozhodně rozvinout dále a s větší razancí.

Archivy se tu vlastně vracejí k pojmu, který stál u jejich nejhlubších základů – autenticita, pravost, pravda, spolehlivost, důvěryhodnost! V době, kdy se pravda stává stále fluidnější a ohýbatelnější, kdy zejména soudobé nástroje digitálního světa umožňují více než kdy dříve a navíc velmi obtížně pozorovatelně měnit veřejné mínění i názor jednotlivce, před námi vystupují archivy, které by se měly – v nových fasetách, které přináší situace státu a společnosti ve 21. století – stát pevnými „obránci“ pravdy a faktu, opatrovateli pravosti, autentické a důvěryhodné informace uchované v pramenech obhospodařovaných archivy. Měly by brojit proti nebezpečnému, protože složitě rozpoznatelnému zamlžování faktů jejich mírnou modifikací a výrazněji vystoupit jako pramen důvěryhodných informací.

Sjezd vrcholil dvěma momenty, které byly současně nejbliže jeho tematickému záměru. Prvním z nich byla zahajovací přednáška pozvaného hosta jako hlavního řečníka sjezdu v té době bezmála osmdesátiletého **Hanse-Christiana Ströbeleho**,¹⁾ druhým pak závěrečná hlavní pódiová diskuse na téma „**Transparence mezi požadavkem a skutečností – zkoumání bezpečnostních služeb jako rozhodující otázka archivní identity**“, jejímiž účastníky byl vedle moderátora Hanse-Christiana Herrmanna, archiváře města Saarbrücken, Michael Hollmann, prezident německého Spolkového archivu, Frank Überall, profesor mediálních studií a spolkový

¹⁾ Hans-Christian Ströbele, *Geheimdienstakten ins Bundesarchiv – Neuregelung des Archivrechts*. Studie je výstupem výzkumného projektu „Analýza zpracování osobních údajů v archiváliích“ (kód: V120192022125) realizovaného v rámci Programu bezpečnostního výzkumu České republiky v letech 2015 – 2022 (BV III/1 – VS) Ministerstva vnitra.

předseda německé společnosti žurnalistů a Constantin Goschler, profesor Rúrské univerzity v Bochumi a kromě jiného uznávaný znalec Bundesamtu für Verfassungsschutz, německé tajné služby s vnitřní působností.²⁾ K pódiové diskusi se vrátíme ještě později. **Zahajovací řeč Hanse-Christiana Ströbeleho**, proslulého kontroverzního obhájce členů teroristické organizace Rote Armee Fraktion (RAF) včetně Andrease Baadera souzených v sedmdesátých letech 20. stol. v západním Německu, přišla s jasnou výzvou: Musíme uchovávat dokumenty! Takové uchování však není samozřejmostí, naopak. Je třeba zvýšit důraz na archivaci dokumentů. Účelem přitom má být zvýšení kontrolovatelnosti a překontrolovatelnosti výkonu správy a úředních agend. Svoji výzvu Ströbele mířil primárně na dokumenty zpravodajských služeb. Ostatně byl to právě Ströbele, který ve své funkci člena kontrolního výboru německého Spolkového sněmu proslul jako prosazovatel větší kontroly zejména německé zahraniční zpravodajské služby Bundesnachrichtendienst (BND). Taková kontrola je přitom možná jedině tehdy, když jsou k dispozici dokumenty jako empirický důkazní materiál. Ströbele tudíž rozhodně plédoval, aby byly materiály BND předávány do německého Spolkového archivu.

Podívejme se v této souvislosti jen velmi stručně na **skutečný stav předávání dokumentů BND i dalších utajovaných dokumentů do veřejných archivů v Německu**. Uchování materiálů německých zpravodajských služeb je dodnes živým tématem v německé veřejné diskusi. Vstupují do ní politici stejně jako archiváři a historikové.

V roce 2017 byla německým Spolkovým sněmem schválena velmi důležitá novela spolkového archivního zákona, který se vůbec poprvé explicitně vyjádřil k archivaci dokumentů zpravodajských služeb, do té doby fakticky zcela zahalených mlžným neprůhledným oparem.³⁾ Nového znění zákona se zalekli někteří archiváři ještě v době, kdy byl uprostřed schvalovacího procesu. Předseda Společnosti německých archivářů Ralf Jacob – tentýž, který zahajoval celý rostocký archivní sjezd a vyzdvihl současnou roli dnešních archivů jako míst autentických, důvěryhodných a ověřených informací a ochranného valu proti rozmanitým manipulacím, fake news a dalším formám propagandy – byl čtvrt roku před schválením zákona pozván do Spolkového sněmu a před jeho výborem pro kulturu argumentoval proti změnám, které poslanci do spolkového archivního zákona navrhovali.⁴⁾ Parlamentní výbor však jeho varování, že zákon v nově navrhované podobě povede k tomu, že vzniknou v paměti Německa veliké mezery, vůbec nevyslyšel. Jak tedy zní závěry novelizovaného německého archivního zákona?

²⁾ Zejména díky spoluautorství knihy Constantin Goschler – Michael Wala, *Keine neue „Gestapo“*. Das Bundesamt für Verfassungsschutz und die NS-Vergangenheit. Reinbek bei Hamburg 2015.

³⁾ Bundesarchivgesetz. Gesetz über die Nutzung und Sicherung von Archivgut des Bundes (Bundesarchivgesetz – BArchG) z 10. 3. 2017, v tomto případě jde o nový § 6.

⁴⁾ Srv. Rudolf Neumaier, *Unerforschbar*. In: Süddeutsche Zeitung, 20. ledna 2017.

Na rovině dokumentů zpravodajských služeb došlo v rámci tohoto modelu uspořádání na jedné straně k uznání dosahu citovaného zákona i na BND a další zpravodajské služby.⁵⁾ Na druhé straně ovšem tyto služby dostaly v zákoně faktický bianco šek, který jim prakticky zcela volně umožňuje nepředávat archivu fakticky žádné dokumenty.⁶⁾ Pokud zpravodajské služby příslušné dokumenty potřebují a pokud existují „nutné důvody“ pro ochranu zpravodajských zdrojů, metod a identity zaměstnanců, dokumenty do archivu předány nebudou.

Problémem však není pouze již výsledné vlastní nepředávání původně utajované dokumentace do veřejných archivů. Jeho jádro se skrývá již o krok dříve, a totiž ve faktu, že dochází k minimálnímu odtajňování utajovaných materiálů. Němečtí historikové a archiváři si přitom ještě nevšimli, že zcela nedávno došlo k jinému nemalému legislativnímu posunu. Zásadní je v roce 2018 podstatně aktualizované znění Pokynu k utajovaným skutečnostem (Obecné správní nařízení k materiální ochraně tajemství).⁷⁾ Toto nařízení, platné pro všechny spolkové a jim podřízené úřady, specifikuje obecnou lhůtu 30 let, po níž má docházet k odtajnění materiálu. Ovšem umožňuje prodloužit (případně i zkrátit) tuto lhůtu. Do roku 2018 přitom ještě platilo, že je možné takové prodloužení nanejvýše o dalších 30 let.⁸⁾ Nově je

⁵⁾ Bundesarchivgesetz, § 6, odst. 1. Co se týče vypořádání se s institutem svobodného přístupu k informacím, německé zpravodajské služby disponují výjimkou z obecné působnosti německého spolkového zákona o svobodném přístupu k informacím odkazujícího na obsahově velmi vágně formulované činnosti dle zákona zkráceně označovaného jako Sicherheitsüberprüfungsgesetz, celým názvem: Gesetz zur Regelung des Zugangs zu Informationen des Bundes z 5. 9. 2005. Výjimka je stanovena v § 3, odst. 8: „Der Anspruch auf Informationszugang besteht nicht, ... gegenüber den Nachrichtendiensten sowie den Behörden und sonstigen öffentlichen Stellen des Bundes, soweit sie Aufgaben im Sinne des § 10 Nr. 3 des Sicherheitsüberprüfungsgesetzes wahrnehmen.“ Odkazuje se tu na zákon s celým názvem Gesetz über die Voraussetzungen und das Verfahren von Sicherheitsüberprüfungen des Bundes und den Schutz von Verschlusssachen z 20. 4. 1994. K přístupnosti materiálů zpravodajských služeb *srv.* také nedávný rozsudek německého Spolkového správního soudu, tedy nejvyššího správního soudu, z 25. 2. 2016, BVerwG 7 C 18.14 (Zugang zu von den Nachrichtendiensten stammenden Informationen bei anderen Behörden).

⁶⁾ „Unterlagen der Nachrichtendienste sind anzubieten, wenn sie deren Verfügungsberechtigung unterliegen und zwingende Gründe des nachrichtendienstlichen Quellen- und Methodenschutzes sowie der Schutz der Identität der bei ihnen beschäftigten Personen einer Abgabe nicht entgegenstehen.“ Bundesarchivgesetz, § 6, odst. 1.

⁷⁾ Allgemeine Verwaltungsvorschrift zum materiellen Geheimschutz (Verschlusssachenanweisung – VSA) z 10. srpna 2018, které nahradilo předchozí Allgemeine Verwaltungsvorschrift des Bundesministeriums des Innern zum materiellen und organisatorischen Schutz von Verschlusssachen (VS-Anweisung – VSA) z 31. 3. 2006.

⁸⁾ Allgemeine Verwaltungsvorschrift des Bundesministeriums des Innern zum materiellen und organisatorischen Schutz von Verschlusssachen, § 9, odst. 3 (1).

možné překročit i tuto dvojnásobnou lhůtu, čímž se otevírá cesta k nekonečným lhůtám a k faktickému uzavření přístupu k utajovaným materiálům!⁹⁾ Každé prodloužení je přitom třeba zdůvodnit, postačuje však pouze velmi vágně formulovaná obecná potřeba a povinnost uvést nějaké zdůvodnění. Této tendenci sekunduje nakonec i spolkový archivní zákon, který nově od roku 2017 stanovuje minimální lhůtu 60 let, během níž nemohou být žádné materiály spolkových úřadů a podléhající utajení využívány!¹⁰⁾ O horní hranici pak již zcela mlčí. Neurčuje tak žádnou povinnost zpřístupnění utajovaných materiálů v určitý okamžik veřejnosti.

V novele německého spolkového archivního zákona však nejde pouze o dokumenty zpravodajských služeb. Zákon fakticky vyňal z povinnosti nabízet archivům k trvalému uchování z historicko-archivní perspektivy klíčové soubory dat a materiálů, například takové, v nichž se v enormní míře vyskytují osobní údaje. Jednotlivé skupiny dokumentů nejsou v zákoně taxativně vyjmenovány. Text je však pojal na obecné rovině s odkazem na další právní předpisy, v jejichž celku se rozumí například také zákony na ochranu osobních údajů.¹¹⁾ Archivaci se tak můžou vyhnout centrální registry, například evidence cizinců, trestní rejstřík a podobně.¹²⁾ Shrneme-li, mnozí němečtí historikové a archiváři nejsou daleko od pravdy, když oprávněně varují, že nový archivní zákon otevírá nebezpečně zadní vrátka, jakými si různé instituce najdou cestu, jakou se budou vyhýbat tlaku nabízet „své“ dokumenty do veřejných archivů, budou si je uchovávat u sebe nebo i svévolně ničit bez jakékoli veřejné kontroly.

A co na to sjezd německých archivářů v Rostocku, který si jako téma dal vztah archivů a demokracie v přítomné době a zvláštní zřetel položil na utajované dokumenty zejména bezpečnostních složek? V následujícím se pokusím shrnout a vyzdvihnout **nejpodstatnější rysy sjezdu** a při té příležitosti současně také **hlavní momenty závěrečné pódiové diskuse** s výše již jmenovaným titulem „*Transparence mezi požadavkem a skutečností – zkoumání bezpečnostních služeb jako rozhodující otázka archivní identity*“:

a) Na sjezdu nebyl přítomen nebo se alespoň aktivně a otevřeně neprojevil žádný reprezentant archivů či spisoven zpravodajských služeb, byť se k nim námět kongresu vztahoval nejsilněji. Nejpatrnější byla absence Bodo Hechelhammera, od roku 2010 vedoucího historika německé BND, který se v posledních letech jako

⁹⁾ Allgemeine Verwaltungsvorschrift zum materiellen Geheimschutz (Verschlussachenanweisung – VSA), § 16, odst. 2, § 17, odst. 2.

¹⁰⁾ Bundesarchivgesetz, § 11, odst. 3.

¹¹⁾ „Unterlagen, die nach gesetzlichen Vorschriften vernichtet oder gelöscht werden müssen und die nach diesen gesetzlichen Vorschriften nicht ersatzweise den zuständigen öffentlichen Archiven angeboten werden dürfen.“ Bundesarchivgesetz, § 6, odst. 2, č. 2.

¹²⁾ Srv. například výklad Spolkové rady: Gesetzentwurf der Bundesregierung Entwurf eines Gesetzes zur Neuregelung des Bundesarchivrechts, Drucksache 234/16, 6. května 2016, s. 51.

reprezentant BND obvykle vyjadřoval ke kauzám vztahujícím se k dokumentaci BND a případům spojeným s touto tajnou službou. Z pohledu historické vědy a uchování pramenů přitom v období po znovusjednocení Německa byla nejmarkantnější patrně kauza zničení některých historicky cenných osobních spisů zaměstnanců BND s nacistickou minulostí jako členů SS, SD, Gestapo a dalších zločineckých organizací nacistického Německa. Debatu rozvířila v roce 2011 Nezávislá komise historiků k prozkoumání dějin BND v letech 1945–1968, když poukázala na spornou destrukci přibližně 250 personálních spisů potenciálně historicky cenných a vyzvala BND k vyjasnění tohoto případu a k zastavení dalších kasací.¹³⁾ Byl to právě Bodo Hechelhammer, který za BND reagoval na toto sdělení.¹⁴⁾ V něm se snažil oponovat, že by šlo principiálně o neoprávněné kasace, ovšem ale z jím redigovaného textu v principu vyplývá, že ke sporným destrukcím materiálů v BND skutečně došlo.

V tomto ohledu byl celostátní sjezd německých archivářů v Rostocku mnohem méně úspěšný ve srovnání s jednáním s příznačným názvem „*Ochrana tajemství transparentně? Utajované dokumenty ve státních archivech*“ organizovaném v roce 2010 v Düsseldorfu Zemským archivem Severního Porýní-Vestfálska.¹⁵⁾ Zde vedle známého historika zabývajícího se německými tajnými službami a sledováním občanů v Německu ve druhé polovině 20. století Josefa Foschepotha a Michaela Hollmana, prezidenta německého Spolkového archivu, vystoupila také Mathilde Kollerová, v té době vedoucí zpravodajského oddělení pro ochranu ústavy Severního Porýní-Vestfálska v rámci tamního zemského Ministerstva vnitra (*Verfassungsschutz Nordrhein-Westfalen*), tedy vnitřní zpravodajské služby této západní a nejlidnatější německé země.

- b) Prezident Spolkového archivu Německa **Michael Hollmann** se v závěrečné pódiové diskusi rostockého kongresu paradoxně jasně a zřetelně nevyjádřil, zda a pokud ano jaké dokumenty přebírá centrální Spolkový archiv od zpravodajských složek. Na závěr diskuse pak na vágní rovině a bez jakéhokoliv dokazo-

¹³⁾ Veřejně publikované stanovisko této komise bylo prezentováno formou tiskového sdělení v roce 2011: Vernichtung historisch wertvoller Akten im BND z 29. listopadu 2011. Dostupné na webu: <http://www.uhk-bnd.de/wp-content/uploads/2012/05/UHK-Pressmitteilung-29.-November-2011.pdf> (ověřeno 8. února 2019).

¹⁴⁾ Bodo Hechelhammer (ed.), *Kassationen von Personalakten im Bestand des BND-Archivs*. In: Mitteilungen der Forschungs- und Arbeitsgruppe „Geschichte des BND. Sonderausgabe“. Berlin 2011.

¹⁵⁾ Stejnojmenný sborník ze zasedání vyšel jako Jens Niederhut - Uwe Zuber (ed.), *Geheimsschutz transparent? Verschlusssachen in staatlichen Archiven*. Essen 2010. Srč. také stručnou zprávu ze zasedání dostupnou ve výroční zprávě Zemského archivu Severního Porýní-Vestfálska za rok 2010: *Verschlusssachen in staatlichen Archiven. Eine Tagung im Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland*. In: Das Landesarchiv Nordrhein-Westfalen 2010. Veröffentlichungen des Landesarchivs Nordrhein-Westfalen, 38, s. 42–45.

vání či empirických dat vyjádřil své přesvědčení, že neplatí, že by pozoruhodné materiály byly buď zařazeny v utajovaném režimu, nebo byly před předáním do archivu zničeny.

- c) Ústy téhož **Michaela Hollmanna**, tedy vrcholného reprezentanta německého archivnictví, jasně zaznělo, že by archivy neměly vstupovat do prostoru samotné veřejné správy a neměly by měnit její mechanismy úřadování a přístupnosti dokumentů. Zde i v dalších Hollmannových vyjádřeních vystupují dosti zřetelně patrně spíše neuvědomované a latentní představy archivů jako spíše pasivních příjemců toho, co jim veřejná správa sama předá. Archivů s velmi omezenou vlastní iniciativou a s omezením jejich role jako kontrolorů a dohlížitelů správného uchovávání dokumentů a pramenů, jejich nelegálních destrukcí, řádného předávání do archivů i jejich včasného odtajňování a zpřístupňování veřejnosti. Archivy v tomto pojetí vystupují mnohem více jako jeden z článků administrativy než jako více méně nezávislý garant výše jmenovaných mechanismů spojených s uchováním a přístupností dokumentů a potažmo navázaných na zachování demokratického řádu jako takového.
- d) Kolem utajovaných dokumentů se vznáší zvláštní aura, jak poznamenal Constantin Goschler. Jejich zvláštní přitažlivost je dána patrně díky zakázanému přístupu k nim. Goschler zdůrazňuje, že bychom tuto auru kolem utajovaných materiálů rozhodně neměli vytvářet. Přitom platí, že tajné dokumenty velmi často nepřinášejí žádné pozoruhodnější či historicky cennější informace. Upozornili na to Goschler i Hollmann, jenž v této souvislosti použil sousloví „*banalita utajovaného*“ („*Banalität des Geheimen*“). Samotné neodtajnění materiálů tkví často jednoduše v tom, že tajné služby nechtějí plýtvat omezenými časovými a pracovními kapacitami na odtajňování mnohdy naprosto zřejmě již zbytečně utajovaných materiálů (typicky: dokumentace přejezdů vojenských transportů v době po jejich realizaci).
- e) Závěrečná pódiová diskuse na sjezdu odhalila střet mezi dvěma fakticky protilehlými úhly pohledu: Na jedné straně z úst nejvyššího reprezentanta německé žurnalistiky **Franka Überalla** a uznávaného historika **Constantina Goschlera** volal hlas vědy a žurnalistiky po větším otevření přístupu k utajovaným dokumentům, jejich rychlejším odtajňování a vyšší kontrole nakládání s nimi a jejich případných nelegálních destrukcí. Upozorňoval na absenci jakýchkoli sankcí za protiprávní ničení dokumentů a jejich nezpřístupňování veřejnosti. Zdůrazňoval důležitost překontrolovatelnosti jednání subjektů – včetně právě i těch z nich, které se pohybují v režimu utajení – jako klíčové funkce, která je navázána na existenci dochovaných materiálů jako empirického svědectví. Z podobné pozice hovořil hlas politické opozice z úst celoživotního společenského aktivisty Hanse-Christiana Ströbeleho: Je třeba kontrolovat ty, kteří vykonávají moc! Spolkový archiv by měl vystupovat v pozici kontrolora reprezentantů moci! Uchování spisů tajných služeb je důležité i z toho důvodu, aby jejich členové věděli, že můžou být kontrolováni a jednou, třeba i po mnoha desetiletích, voláni k odpovědnosti ze svých činů. Uchování dokumentů v archivech tak v sobě

podle Ströbeleho vtěluje v tomto smyslu rovněž „výchovnou funkci“. Z druhé strany promlouval hlas veřejné správy v osobě prezidenta Bundesarchivu Michaela Hollmanna. Snažil se argumentovat, že je nakládání s utajovanými dokumenty legislativně dobře ošetřeno včetně povinnosti nabízet materiály archivům k trvalému uchování. Uklidňoval, že situace není tak vyostřená a riziková, jak může být někdy prezentováno ze strany historiků či v médiích.

Dodejme na závěr této části stručnou reflexi **nakládání s utajovanými dokumenty a jejich (ne)zpřístupňování v českých zemích**. Český právní řád přístupnost k utajovaným materiálům neřeší prakticky vůbec. Zatímco například ve Spojených státech amerických či Spojeném království a – ve srovnání s tím v podstatně menší míře – i v Německu se právní řád i společenská reflexe institutem utajování dokumentů, jejich odtajňováním i fenoménem nadutajování alespoň v jistých souvislostech vážně a detailně zabývají již po několik desetiletí, Česká republika nečiní na tomto poli nic.¹⁶⁾ To přirozeně konvenuje potřebě zejména tajných služeb zůstat co nejvíce v skrytu, ovšem prakticky úplná absence serióznější diskuse na toto téma rozhodně nesvědčí péči o uchování, rozvíjení a prohlubování demokratického zřízení a zejména myšlení v českých zemích. Institut utajování dokumentů v českém právním řádu reglementuje v základu zákon č. 412/2005 Sb., o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti.¹⁷⁾ Vedle něj pak v případech velmi specifické skupiny dokumentů provenienčně vycházejících z Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO) nebo Evropské unie a označených jako „NATO UNCLASSIFIED“ nebo „LIMITE“ určuje pravidla nakládání s nimi zákon o archivnictví č. 499/2004 Sb. v novelizaci z roku 2008.¹⁸⁾ Zmíněná ustanovení vztahující se provenienčně k části dokumentů vzešlých z NATO a EU a přijatých českými orgány však postihují zlomek z celku utajovaných dokumentů vznikajících v České republice.

Klíčovým tak zůstává prve uvedený zákon o ochraně utajovaných informací. Co se týče lhůt, přináší tento předpis zprvce na obecné rovině marginální normativ, že

¹⁶⁾ K historickým pramenům a dokumentům v utajovaném režimu *srv.* Mikuláš Čtvrtník, *Historické prameny v utajovaném režimu. Institut utajování a přístupnost „klasifikovaných“ dokumentů z perspektivy historické vědy, archivů a občanské společnosti*. In: Český časopis historický, 116, 2018, č. 4, s. 1012–1058.

¹⁷⁾ Vyhláška č. 529/2005, o administrativní bezpečnosti a o registrech utajovaných informací řeší v § 6 pouze technicko-evidenční postupy při změně nebo zrušení stupně utajení a nestanovuje žádné požadavky na odtajňování dokumentů.

¹⁸⁾ Viz § 64a zákona o archivnictví ve znění novelizovaném zákonem č. 32/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 412/2005 Sb., o ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů.

„vyznačení stupně utajení na utajované informaci musí být zachováno po celou dobu trvání důvodů utajení“ (§ 22, odst. 2). Důležitější mělo být následující ustanovení, v němž se praví, že „stupeň utajení původce neprodleně zruší nebo změní po zjištění, že pominul důvod pro utajení informace, důvody pro utajení neodpovídají stanovenému stupni utajení nebo byl-li stupeň utajení stanoven neoprávněně, a na utajované informaci toto zrušení nebo změnu jejího stupně utajení vyznačí.“ (§ 22, odst. 4). Poslední opět vágně, bez jakýchkoli kontrolních mechanismů a sankcí formulovaná povinnost pak zní, že „původce je povinen prověřit, zda důvod pro utajení informace trvá, a to nejméně jednou za pět let ode dne jejího vzniku.“ (§ 22, odst. 5). V České republice neexistuje zákonem daný žádný konkrétnější tlak na odtajňování dokumentů. Přirozeně to znamená, že je naprosto minimalizována možnost ze strany společnosti kontrolovat zejména činnost zpravodajských služeb.

Minimalizace kontroly nakládání s dokumenty českých zpravodajských služeb je navíc umocněna nastavením celkového životního cyklu dokumentů z jejich produkce, jak jej definuje český archivní zákon. Ani jedna ze tří našich zpravodajských služeb není povinna předávat „své“ dokumenty do Národního archivu či jakéhokoli jiného archivu mimo jejich vlastní. Celý systém správy spisů funguje tím způsobem, že české zpravodajské služby zřizují ve své režii vlastní, tzv. bezpečnostní archivy akreditované Ministerstvem vnitra a uznané českým státem jako zvláštní kategorie archivů. Po uzavření spisů a uběhnutí příslušných tzv. skartačních lhůt jsou to právě tyto archivy, které provádějí tzv. archivní výběr. Během něj určí u dokumentů utajovaných i neutajovaných – dle svého uvážení a bez žádné další kontroly (sic!) – jistou část materiálů k nevratnému zničení, ostatní spisy pak archivují. Jako jediné z bezpečnostních archivů pak nejsou povinny předávat dokumenty do Národního archivu, nýbrž samy archivují veškeré – utajované i odtajněné písemnosti. Bezpečnostní archivy zpravodajských služeb navíc disponují zvláštním oprávněním odeprít přístup k dokumentům již odtajněným, a to za podmínky, pokud „obsahují informace i nadále důležité pro ochranu ústavního zřízení, významných ekonomických zájmů, bezpečnost a obranu České republiky“.¹⁹⁾ Neúspěšný žadatel o zpřístupnění se sice může odvolat, ale o jeho podání rozhoduje opět příslušná zpravodajská služba, konkrétně její ředitel. Důsledkem takto nastaveného procesu z(ne)přístupňování je pak přirozeně prakticky nulová kontrola tajných služeb „zvenčí“.

Podívejme se v následujícím na **další sekce sjezdu**. Kongres pokračoval v tradici, kdy je do rámce jednání zařazen **nemalý počet kurzů dalšího vzdělávání** na rozmanitá témata zakončených certifikátem. Jde o praxi, kterou by se mohlo velmi dobře inspirovat také české archivnictví, a to jak na svých archivních sjezdech, tak i vůbec v celém systému svého archivního vzdělávání, jemuž se zoufale nedostává kratších vzdělávacích formací. Účastníci sjezdu tak mohli absolvovat nadstavbový kurz na téma archivního hodnocení a výběru digitálních dokumentů pod vede-

¹⁹⁾ § 53, odst. 4 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů.

ním prof. **Christiana Keitela** či formaci ke zpřístupňování autoritních záznamů v digitálním prostoru. Nechyběl kurz ke strategickému směřování archivů určený převážně pro vedoucí pracovníky v archivech nebo dnes již obligátní seminář k digitalizaci archiválií s důrazem na přípravu projektového digitalizačního záměru. Speciální kurz byl zaměřen na archivní výběr fotodokumentů či na archivní portály a přípravu digitálních dat pro jejich online prezentaci. Dostalo se také na téma vědecké podpory některých archivních projektů v rámci německé agentury pro podporu výzkumu DFG. Nevýhodou této praxe je, že jsou tyto vzdělávací kurzy určeny pouze pro členy německé profesní asociace archivářů VdA (*Verband deutscher Archivarinnen und Archivare*).

Jiným zajímavým inspirativním motivem byl tzv. „**Archivcamp**“, jedna z úvodních sekcí sjezdu organizovaná pracovní skupinou „Otevřené archivy“ při německé archivní společnosti. Jejím specifikem bylo, že její tematické složení bylo vytvořeno ad hoc na základě preferencí účastníků této sekce. Na počátku účastníci provedli jakýsi brainstorming mapující jejich preference a demokratickým hlasováním bylo zvoleno nejžádanějších devět témat. K nim byly utvořeny pracovní skupiny jednající odděleně a na závěr proběhla společná prezentace závěrů všech skupin. Jedním ze zvolených témat byla nikoli překvapivě velmi žhavá otázka osobních dat v archiváliích. Během debaty v této skupině se potvrdil fakt, že v Německu přes postupnou aplikaci zásad GDPR (obecného nařízení o ochraně osobních údajů) neexistuje jednotná praxe zpřístupňování osobních údajů v archivech. Diskutovalo se tak například zpřístupňování osobních dat ze seznamů transportů a situace výskytu jmen dětí, které dnes ještě můžou potenciálně žít. Archivy zde aplikují různé restriktivní politiku zpřístupňování a ochrany osobních údajů. Obdobně byl dotčen problém jmenných seznamů jako součásti inventářů zveřejňovaných na webu. Reflektován byl také rozdíl mezi zpřístupněním a zveřejněním, rozdíl, který ostatně zahrnul do svého nálezu i český Ústavní soud.²⁰⁾

Jiná pracovní skupina vytvořená v rámci Archivcampu se věnovala povolání archiváře a jeho aktuálním proměnám. Jako palčivý problém se opět ukázaly postupně se rozevírající nůžky mezi pomyslnými dvěma světy „historického archivu“ a „elektronické archiválie“. Stupňující se odlišnost a spolu s tím ovšem také jisté napětí mezi těmito dvěma archivními kontinenty se stává v posledních zejména dvaceti letech postupně stále slyšitelnějším a rezolutnějším refrénem a archivy i vzdělávací systémy na něj musejí reagovat. I staroslavná École des chartes po dlouhých desetiletích otevřela před několika lety vedle proslulého archiváře-paleografa nové vzdělávací programy, mezi nimiž figuruje také obor „*digitální technologie aplikované na historii (technologies numériques appliquées à l'histoire)*“.

²⁰⁾ Nález Ústavního soudu ze dne 20. prosince 2016 sp. zn. Pl. ÚS 3/14 ve věci návrhu na vyslovení protiústavnosti § 37 odst. 6 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění účinném do 30. června 2009, viz zejména čl. 87, 90, 94.

Ano, starý svět „historického dokumentu“ je stále tvrději a ostřeji konfrontován s érou „digitálních dat“ a obor archivnictví je jednou z těch domén lidského ducha, kde je tato konfrontace obzvláště jiskrná. A tak i na německém archivním sjezdu se ozývaly hlasy, že archivář nemá být informatikem a přesto bylo všem zřejmé, že je třeba pro archiváře rýsovat nová pole působení. Když ovšem nastal moment hlasování v rámci ustavené pracovní skupiny mající odpovědět na otázku, zda by měl pro archiváře platit jeden jediný pracovní profil (tzv. *Berufsbild*), nebo zda by jich mělo být vytvořeno více (například archivář mediálních dokumentů, archivář-informatik atd.), až na jediného hlasujícího absolutní většina převážila misky vah na stranu jediného obecného profilu archiváře s různými případnými specializacemi.

Podívejme se ve stručnosti na **některé z kongresových sekcí**. Neodmyslitelnou oblastí na německých sjezdech bývá **archivní pedagogika**. Jde o doménu, kterou české archivnictví systematickým způsobem a na organizované rovině nerozvíjí a někteří archiváři ji prakticky realizují vedle svých jiných aktivit. Německo je i zde příkladem mnohem vypracovanější organizace práce. Archivní pedagogika představuje jednu z neaktivnějších sekcí a pracovních skupin německé archivní společnosti („*Archivpädagogik und historische Bildungsarbeit*“). Pořádají vlastní každoroční konference. V archivech působí specialisté, tzv. archivní pedagogové („*Archivpädagogen*“), přičemž velmi často mají zvláštní systemizované místo v archivu. Na tomto sjezdu archivářů pak archivní pedagogika zaměřila pohled na vztah demokracie a archivní edukace.

Za zmínku z této sekce stojí mimo jiné postřeh **Jense Aspelmeiera** ze Siegenu (v příspěvku „*Nachhilfe in Skepsis*“ – *Der stete Beitrag der Archivpädagogik zur Demokratie*“), že se totiž dnešní doba vyznačuje stále rostoucí potřebou výkladu informací. Spolu s tím kráčí postupný zánik čtvrté moci, médií. V tomto kontextu také archivy mají hrát silnější roli nikoliv jen jako uchovávatelé určité sumy dokumentů a dat, nýbrž také jako vzdělavatelé. Heslem dnešního archivnictví by tak měla být mimo jiné renesance historicko-politického vzdělávání. V rámci debaty pak zazněl z publika skeptický postřeh, že na německých školách dochází k postupnému úbytku vyučovacích hodin dějepisu, a tudíž lze očekávat, že učitelé s třídami budou mít o to menší zájem chodit do archivů na exkurze a účastnit se dalších aktivit v archivech. V jiném příspěvku této sekce **Carmen Ludwigová** představila *Historickou soutěž spolkového prezidenta*, největší kompetici v oboru historických věd v Německu organizovanou u Körber-Stiftung.²¹⁾ Jejím základem je samostatná práce s primárními prameny. Z případových analýz v této sekci můžeme nakonec zmínit příspěvek **Stephanie-Andrey Fleischerové**, archivní pedagožky ze Státního archivu Hamburk, která vypracovala *téma listopadové revoluce 1918/19 v Německu*.²²⁾ Se studenty během semináře čte některé dobové letáky

²¹⁾ Carmen Ludwig, *Demokratische Geschichtswissenschaft. Der Geschichtswettbewerb des Bundespräsidenten*.

a provádí analýzu pramene. Historický rozbor je pak zakončen hledáním odpovědí, proč se v Německu nepodařila revoluce tak, jako se to stalo v Rusku v případě bolševické revoluce. Za zmínku také stojí projekt, který představila **Friederike Tiedeken** z Aachenu.²³⁾ S žáky zejména z okolí Aachenu a převážně muslimského vyznání a s migračním pozadím se snažila *rekonstruovat historii příchodu jejich rodiny do Německa*. Nejprve na základě rodinných vzpomínek sbírali první střípky příběhu každého z dětí. Následně na základě archivních dokumentů hledali další informace o příchodu své rodiny do Německa, potvrzovali či vyvraceli dochovanou rodinnou paměť. Nakonec vytvořili i filmovou sérii vztahující se k projektu.

V rámci společného pracovního sezení na hlavní sjezdové téma „**Demokracie potřebuje archivy: vysoké ideály, konkrétní příklady a profesionalita**“ zaznělo úvodem, že s ohledem na ztrátu důvěryhodnosti státu a jeho úřadů o to více roste důležitost otevřených archivů v rámci otevřené občanské společnosti. Tématu sekce i celého sjezdu nejvíce odpovídal příspěvek **Dagmar Hovestädtové**, mluvčí Spolkového zmocněnce pro materiály Stasi.²⁴⁾ V něm se pokusila definovat *specifický typ tzv. lidskoprávních archivů (Menschenrechts-Archiv)*. Tento pojem v sobě má vyjadřovat, jaké role a funkce archivy plní při prosazování lidských práv. V tomto smyslu se vlastně každý archiv může stát lidskoprávním archivem a nejde tudíž pouze o speciální archivy pověřené péčí o dokumenty tajných služeb a podobně. Po metodické stránce jsou zde důležité materiály vypracováváné pod záštitou Mezinárodní archivní rady a UNESCO, jejichž autorem je španělský archivář Antonio Gonzalez Quintana.²⁵⁾ Hovestädtová zdůraznila již starší pojem tzv. *přechodové spravedlnosti (Übergangsgerechtigkeit, transitional justice)*, pojem z oblasti politických věd označující fázi budování nového začátku po konci diktatorního období. V jeho rámci se realizují specifické procesy, jako je stanovování odpovědnosti za nespravedlnosti, hledání pravdy, osvěta, reparace, rehabilitace a konstituce nových a důvěryhodných institucí. Jedním z důležitých kroků v této fázi je také vytvoření lidskoprávního archivu. Tento plní důležitou roli v poslední etapě v pomyslné čtyřfázové evoluci sestávající z: 1. represe; 2. revoluce; 3. osvěty (objasnění, odhalení, poučení); 4. vzhled do utajovaného. Společný projekt akademiků s praxí *Atrocities Archives: the Role of Archives in Transitional Justice*²⁶⁾ si vzal jako svůj hlavní cíl

²²⁾ Stephanie-Andrea Fleischer, *Die „November-Revolution“ 1918/19: Aufbruch in die Demokratie – Ein Angebot der Archivpädagogik im Staatsarchiv Hamburg.*

²³⁾ Friederike Tiedeken, *Migrationsgeschichte(n) oder „Was hat meine Geschichte mit der Flüchtlingskrise zu tun?“ Ein Schülerprojekt des Stadtarchivs Aachen.*

²⁴⁾ Dagmar Hovestädt, *Menschenrechts-Archive: Das Stasi-Unterlagen-Archiv als Beispiel für die Rolle von Archiven weltweit bei der Schaffung von Übergangsgerechtigkeit.*

²⁵⁾ Antonio Gonzalez Quintana, *Archival Policies in the Protection of Human Rights.* Paris 2009. Jde o aktualizovanou a rozšířenou verzi staršího textu Antonio Gonzalez Quintana, *Archives of the Security Services of Former Repressive Regimes. Report Prepared for Unesco.* Paris 1997.

právě lepší porozumění role archivů v období přechodové spravedlnosti, v dobách následujících po konfliktech a podobně s celosvětovým záběrem.

Peter Quadflig z archivu Eupen v německy mluvící belgické oblasti představoval spíše *strukturu belgického archivnictví a jeho dopady do jeho německy mluvící části*.²⁷⁾ Posléze **Bastian Gillner**, archivář ze Zemského archivu Severní Porýní-Vestfálsko z Duisburgu, soustředil pozornost na *význam elektronického spisu pro správu dokumentů a archivaci*.²⁸⁾ Za povšimnutí stojí jeho poznámky, že spisová služba také v praxi této severozápadní německé země trpí podstatným způsobem individualizací. Její nástroje podle jeho slov již nepodporují práci lidí, procesy spisových služeb jsou již příliš složité (například na rovině spisových plánů a podobně). Velkým problémem je roztržitost spisů, kdy část dokumentů je uložena v mailech, část elektronicky, část v listinné podobě. Vede to k razantnímu zhoršení tvorby spisů a ve výsledku to má negativní dopady do zásady, na které jsou správa dokumentů a archivnictví postaveny, totiž že úřední jednání a procesy jsou ze spisů kontrolovatelné a rekonstruovatelné. Když poté Gillner líčil, jaký chaos panuje ve spisové službě ve veřejné správě v Severním Porýní-Vestfálsku, rezonovaly od dalších archivářů z jiných částí Německa velmi obdobné reakce. Němečtí kolegové, zdá se, čelí problémům, s nimiž se bohužel příliš často setkáváme také v české spisové službě a archivnictví.

Na sjezdu zazněla také sekce nazvaná jako „...do archivu neškodný zbytek? **Problémy důvěryhodné tvorby archivních fondů při přejímkách**“. **Astrid Küntzelová** z Duisburgu se ve svém vystoupení věnovala *správním archivům*, respektive „archivům“ uchovávaným u původců (*Behördenarchive*).²⁹⁾ Pokusila se o jejich věcnou systemizaci, a to na 1. správní archivy k napravení národněsocialistických křivd; 2. správní archivy jako správní služba; 3. ilegální správní archivy; 4. digitální správní archivy. Trochu kuriózně znějící kategorie tzv. ilegálních správních archivů zařadila například Lesnické dokumentační středisko (*Forstliche Dokumentationsstelle*), o jehož fungování se prakticky nic neví a které obhospodařuje veliké množství potenciálně již archivovatelných dokumentů. Küntzelová vyzvala ve svém příspěvku k zákonnému založení správních archivů. Jejich problematiku místo spočívá sice v tom, že se v jejich rámci nekoná obvyklé žádná podstatnější redukce uchovávaných materiálů a hrozí také zdvojování práce s klasickými archivy. Ale jejich význam spočívá v tom, že mohou poskytovat určité služby, které klasický veřejný archiv dodávat nemůže (například v případě zveřejňování geodat).

²⁶⁾ Srv. <https://www.law.ox.ac.uk/role-archives-transitional-justice> (ověřeno 8. února 2019).

²⁷⁾ Peter Quadflieg, *Autonomie und Archiv: Der Aufbau einer Überlieferung für das „Landesarchiv“ der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens im Staatsarchiv Eupen*.

²⁸⁾ Bastian Gillner, *Good Governance als Kollateralnutzen. Die E-Akte als Gewinn für Archiv und Verwaltung*.

²⁹⁾ Astrid Küntzel, *Behördenarchive: Grundsatzfragen und aktuelle Herausforderungen*.

Harry Scholz z Archivu sociální demokracie (*Archiv der sozialen Demokratie*) se věnoval mnohdy velmi problematicky určitelnému *statusu materiálů jako soukromoprávních či veřejnoprávních*.³⁰⁾ Dotýká se podstatně například mnoha osobních pozůstalostí uložených v jeho domovském archivu. Ukázkově hovořil o vlastnoručně psaném rozdělení rezortů a přiřazení kandidátů na ministry mezi CDU/CSU a SPD pro přípravu velké koalice v roce 1966 z pera Helmuta Schmidta. Sice v tomto případě jde nakonec spíše o soukromoprávní archiválii, vyjdeme-li z faktu, že se jednalo o stranické jednání. V jiných případech však může být rozhodování znatelně obtížnější.

Za bližší zmínku stojí velmi zajímavá a s hlavním tématem sjezdu korespondující sekce „**Pravé – Originál nebo kopie? Masy dat a autenticita**“. **Harald Arends** pronesl velmi zajímavý příspěvek „*Náleží padělky do archivu? – Kulturně-teoretická úvaha*“. Arends, který dlouho působil v praktické kriminalistice, participuje na forenzním určování padělků dokumentů a podílel se rovněž na výstavbě oboru archivnictví na Fachhochschule Potsdam, se zamyslel nad pojmem autenticity a padělání v široce založené perspektivě. Termín autenticita je v dnešní době velmi oblíbený, například i v takových oblastech, jako je reklama a podobně. Jaké různé významy se však v něm skrývají? Odpověď není zdaleka tak jednoduchá, jak by se mohlo na první pohled zdát. Ukazuje se to pěkně na pojmu *originálu*. Pro různé subjekty může znamenat velmi odlišné významy. Pro některé úřady veřejné správy to mohou být digitální doklady opatřené určitými autentifikačními prvky. Pro restaurátory je originál uchován pouze tehdy, když při restaurátorském zásahu nedojde k hlubším zásahům do původního materiálu, například doplněním mezer japonským papírem a podobně. Originál je dochován jenom v případě, pokud byly pouze pozastaveny či zpomaleny procesy postupné degradace materiálu. V umění pak například kopie či reprodukce nejsou nutně padělkem originálu, stejně jako v případě umělecké apropriace, tedy využití určitého tématu a jeho přepracování podle sebe. Pojem originálu je velmi vděčný i ve filozofii. Byl tematizován již v antickém myšlení, například ve známém a později častokrát promyšleném paradoxu Theseovy lodi, jinak řečeném paradoxu identity. V klasickém Plútarchově podání úvaha stojí tak, že se Théseus vrací z cesty na konec světa a Athéňané uchovají na památku jeho loď. Ta se ovšem během dlouhých let začíná rozpadat a její jednotlivé prvky jsou nahrazovány, až nakonec z původního materiálu nezbude vůbec nic. Renovace byly však zcela autentické a loď vypadá naprosto stejně jako původní Théseovo plavidlo. Otázka pak zní, máme co do činění stále ještě s Théseovou lodí nebo jde o docela jiný koráb?

Arends pak ve svém příspěvku poukázal na některé pozoruhodné případy falšování z různých oblastí lidské „tvořivosti“. V případě falšování knih zmínil velmi

³⁰⁾ Harry Scholz, *Private Unterlagen, staatliche Unterlagen, gar keine Unterlagen? Zum Problemfeld einer gemeinsamen Überlieferung bei Personenbeständen*.

pravděpodobně zfalšované paměti Wilhelma Stiebera (1818–1882), jednoho z prvních špiónů a vedoucích činitelů moderní německé zpravodajské služby. Dále pak poukázal na případ tzv. sbírky Helene Andersonové, tedy kauzu z okruhu falšování fotografií, která rozvířila vody v odborných kruzích zejména v německy a anglicky mluvícím prostředí. V aukční síni Sotheby's byla v roce 1997 dražena sbírka fotografií známých osobností, která byla připsána Helene Andersonové. Již těsně před dražbou upozornil německý profesor umění Herbert Molderings ve Frankfurter Allgemeine Zeitung,³¹⁾ že se nemůže jednat o sbírku této osoby a že se tedy jedná o zfalšování pravé provenience této sbírky fotografií, a prokázal to i v další sérii studií. Ukázalo se nakonec, že se jedná o část mezinárodní sbírky fotografií drážďanského průmyslníka Kurta Kirchbacha, kterou sestavil v letech 1929–1932.³²⁾

Arends se stručně zmínil také o zfalšovaných archivních dokumentech a poukázal na příklad britského Národního archivu. Ten skutečně sestavil soupis části padělaných dokumentů ve svých fondech zejména z období druhé světové války. Tento soupis zpřístupnil jednak formou odpovědi na dotaz dle zákona o svobodném přístupu k informacím z roku 2011,³³⁾ jednak výsledky samotného průzkumu zpřístupnil jako součást fondu „Dokumenty Národního archivu“ (*Records of the National Archives*) v rámci série „Dokumenty odhalené jako padělky v péči Národního archivu“ (*Records Discovered to be Forgeries in the Custody of The National Archives* – série RW 4). Již samotné ustavení samostatné série shromažďující materiály k šetřením zabývajícím se padělkami ve vlastních archivních fondech je velmi podnětné a také české archivní prostředí by se zde mohlo nechat inspirovat.

Po Arendsovi vystoupil s velmi dobrým příspěvkem profesor **Christian Keitel**, známý rovněž českému prostředí, když naposledy v českých zemích vystoupil na jednání pracovní skupiny Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen (AUdS) v Praze na jaře roku 2019 s příspěvkem na téma archivace dokumentů sčítání obyvatel v Německu. Na rostocké konferenci německých archivářů promluvil na téma „autentických archivů“ v příspěvku *Authentische Archive. Wunsch und Wirklichkeit*. Souhlasil s Arendsem, že falšované dokumenty do archivů patří. Výchozí otázkou jeho příspěvku pak bylo, co můžou archivy dělat pro to, aby jejich uživatelé mohli důvodně počítat s tím, že mají co do činění s autentickými dokumenty. V pozadí jeho vystoupení se průběžně vynořoval otázník, zda se mají archi-

³¹⁾ Herbert Molderings, *Die Tragik des deutschen Lichtbilds. Wer war Helene Anderson? Die bedeutendste Fotosammlung der Weimarer Republik soll versteigert werden*. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 100, 30. April 1997, s. 43.

³²⁾ Mezi dalšími Molderingsovými články na toto téma srv. například Herbert Molderings, *Weder ein Speicherfund, noch die „Helene Anderson Collection“*. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Kunstmarkt extra, 27. Oktober 2005.

³³⁾ Odpověď zveřejněna na webu zde: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.nationalarchives.gov.uk/foi/documents-containing-forgeries.htm> (ověřeno 8. února 2019).

vy zřeknout snah o uchování autenticity či nikoliv. Keitelova intence byla zřejmá: archivy nemají rezignovat a měly by se maximálně snažit o zachování autenticity svých materiálů a možnosti garantovat ji. Ve svém příspěvku vznesl celou řadu otázek a okruhů problémů s tím spojených. Mezi jinými se ptal na relevanci kopií, únosnost odchylek od původní předlohy a s tím spojený problém, co je ještě důvěryhodná a spolehlivá změna a jaké kroky již mění originál natolik, že se jedná o jiný dokument či nevěrohodnou kopii. Typickým příkladem je (ne)věrohodnost barev u digitálních kopií. Keitel přitom důrazně vyzýval k vedení přesné dokumentace, jaké změny byly kupříkladu během digitalizace provedeny. Jak bylo nakládáno s vlastnostmi dokumentu, jaké parametry byly voleny atd. Keitel nakonec vyslovil obecný závěr a tezi, že je třeba dodat budoucím uživatelům archivů důvěru v archiválii s tím, že jde o autentický a důvěryhodný materiál.

V dalším příspěvku „*Historická autenticita jako paradigma – hodnota a využití tradičních archivních metod v digitálním věku*“ **Bernhard Grau**, který v roce 2018 nahradil Gerharda Hetzera v čele Bavorského hlavního státního archivu (*Bayerisches Hauptstaatsarchiv*), se obdobně zamyslel nad kategorií autenticity v měnícím se archivním milieu. Autenticita podle jeho mínění se stává v současném archivnictví a dalších blízkých oborech primárně v souvislosti s digitálními dokumenty novým paradigmatem. Upozorňuje správně na konjunkturu výskytu tohoto termínu. Zdůraznil jeho vysokou frekvenci v příručce *Handbuch Archiv* editorů Marcela Leppera a Ulrich Raulffa, nutno dodat dosti problematickém textu.³⁴⁾ Ohlas nabývá autenticita též díky snahám o konstituci autenticity elektronických dokumentů a její dlouhodobé uchování. Správně podotkl, že rozlišování mezi originálem a padělkem je v digitálním prostoru velkým problémem.

Grau zmínil několik důležitých postřehů, které stojí za další promyšlení. Vyzdvihl pro kategorii autenticity v tradičním i novém kontextu 3 zásadní momenty či kategorie podílející se na jejím konstituování:

1. *Ius archivi* v tom smyslu, že archivy po celou svoji historii sloužily jako nástroje výkonu moci a vlády. Zde pak hrála důležitou roli víra veřejnosti, že dokument je pravý, mj. proto, že jej vydala veřejná autorita (panovník, církev atd.).
2. Nepřerušovaná péče („*unbroken custody*“) ve smyslu velmi dlouhodobé, nepřerušované, důvěryhodné a kontinuální péče o dokumenty, například ve veřejných archivech. Tato pak představuje velmi důležitý moment, který posiluje váhu takto „opečovaných“ dokumentů a důvěryhodnost jejich autenticity. Grau v této souvislosti zdůraznil roli archivů jako uchovatelů autentické dokumentace, a to za využití navýsost odborných metod. Jako velmi inspirativní pak považují

³⁴⁾ Marcel Lepper – Ulrich Raulff (Hrsg.), *Handbuch Archiv. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven*. Stuttgart 2016. Recenze této příručky: Mikuláš Čtvrtník (rec.), *Marcel Lepper – Ulrich Raulff (Hrsg.), Handbuch Archiv. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart 2016*. In: Sborník archivních prací, 66, 2016, č. 2, s. 566–573.

význam, jaký na tomto místě Grau přiřkl momentu emancipace archivů od registratur a veřejné správy! Důležitá je přitom objektivita a neutralita archivů spravujících dokumenty. Nermalou roli pak hraje fakt, zda jsou dokumenty přímo předávány od původců do archivů a zda je reálně zamezen neoprávněný přístup k archivovaným materiálům. V neposlední řadě jsou pak cenné informace o souvislosti vzniku dokumentů.

3. Signifikantní vlastnosti, tedy vlastnosti, funkcionality a technické parametry archivovaných dokumentů a kontextu, v nichž byly vytvořeny. Stejně tak je zde zahrnuta struktura a propojení dat a také formy získávání dat do výsledných dokumentů.

Závěr sekce, v níž zazněly zmíněné příspěvky, uvodila kratší diskuse. Z jejího rámce stojí za zmínku poznámka opět Christina Keitela, když upozornil, že i v dalších oblastech lidské tvorby se nám velmi často nedochovávají původní, originální díla, nýbrž máme co do činění s kopiemi, kopiemi kopií atd., přesto se však jedná o díla autentická. Analogicky bychom měli přistupovat k elektronickému archivnímu světu a přesto, že zde stojíme před kopiemi, kopiemi kopií atd., měli bychom usilovat o to, aby šlo o dokumenty autentické.

Podívejme se nyní již jen stručně na **sekcí**, v níž jednala **pracovní skupina pro státní archivy**. **Johannes Kistenich-Zerfaß** ze Státního archivu Darmstadt detailně představil *průběh přebírání dokumentů z nechvalně známé školy Odenwaldschule* sídlící v hesenském městě Heppenheim, na níž od devadesátých let 20. století docházelo k systematickému sexuálnímu zneužívání dětí ze strany učitelského sboru včetně ředitele školy.³⁵⁾ S ohledem na citlivost dokumentace a případy medializace některých případů včetně úniků osobních údajů došel archiv po konzultaci se státním zastupitelstvím k závěru, že převezme materiály školy ještě před uplynutím skartačních lhůt a uchová je fakticky ve funkci meziarchivu a konečný archivní výběr dokumentů provede po jejich uplynutí. Již nyní přitom začínají řešit otázku, zda v budoucnu přikročí k trvalému archivnímu uchování všech cca 5 500 spisů studentů, nebo zda budou tuto masu dokumentů redukovat. Faktorem zde bude mimo jiné také vývoj poptávky po těchto spisech. Aktuálně se rozběhlo již několik vědeckých projektů, které by rády využily tyto materiály. Situace vědeckého výzkumu za deset, dvacet let je však těžko předjímatelná. Navíc je – pro mě trochu překvapivě – pro německé kolegy nejasný problém zpřístupňování osobních údajů z těchto materiálů. Na explicitní dotaz profesora Michaela Scholze z Fachhochschule Potsdam, zda archiv počítá se zpřístupňováním materiálů Odenwaldschule i pro vědecké účely, nedovedl Kistenich-Zerfaß odpovědět.

Valentin Kramer ze Státního archivu Severního Porýní-Vestfálska referoval o *nově vyvíjených archivačních modelech pro některé segmenty veřejné správy* v této

³⁵⁾ Johannes Kistenich-Zerfaß, *Überlieferungsbildung, Erschließung und Nutzung im gesellschaftspolitischen Fokus: Der Bestand „Odenwaldschule“ im Hessischen Staatsarchiv Darmstadt.*

spolkové zemi.³⁶⁾ **Giles Bennett** představil aktuální stav a *vývoj portálu European Holocaust Research Infrastructure (EHRI)*.³⁷⁾ V jeho rámci je to zejména portál EHRI cílící poskytnout online inventář všech institucí s materiálem relevantním pro téma holocaustu s uvedením veškerých fondů se vztahem k holocaustu. Jedná se prakticky o virtuální sumarizaci metadat (nikoliv digitalizátů archiválií) k archivním fondům se vztahem k holocaustu s celosvětovým záběrem s budoucí vizí jednou přistoupit přímo až na úroveň konkrétních jednotek popisu, což však aktuálně není v dohlednu. Za zmínku stojí též realizace online kurzů orientovaných na porozumění archiváliím se vztahem k holocaustu včetně kurzu Spolkového archivu Německa na téma nauky o pramenech holocaustu.³⁸⁾

Ze sekce různorodých informativních příspěvků bych zmínil referát o stavu projektu Deutsche digitale Bibliothek a Archivportal-D.³⁹⁾ V případě posledně jmenovaného stojí za upozornění, že tento celoněmecký archivní portál umožňuje vedle jiných kritérií také tematické vyhledávání dle klíčových slov. Věcnému vyhledávání v rámci Archivportal-D na vybraném příkladu Výmarské republiky se věnuje i loni rozběhnutý projekt s názvem „Sachthematische Zugänge im Archivportal-D am Beispiel Weimarer Republik“ podpořený německou hlavní grantovou agenturou Deutsche Forschungsgemeinschaft. Tato nakonec finančně zaštitila i samotnou Deutsche Digitale Bibliothek a Archivportal-D.

Jediným výraznějším přesahem do zahraničního archivnictví byla jedna ze sekcí, v níž zazněly příspěvky věnované aktualitám z Mezinárodní archivní rady, zahraniční spolupráci německého Spolkového archivu, zpráva kolegy Karla Hally z Chebu o českém archivnictví, informace z maďarského Národního archivu a zpráva o mezinárodní archivní konferenci na Ukrajině.

Závěr: Silné a slabé stránky kongresu

Předkládaná zpráva ze sjezdu zamýšlela zároveň přinést kratší zamyšlení nad otázkou, kterou si německý archivní sjezd položil. Sjezd nesl název či spíše motto „**Spolehlivé, správné, pravé – demokracie potřebuje archivy**“ a otevřel z perspektivy občanské společnosti, demokracie i samotného výkonu veřejné správy v širokém slova smyslu nadmíru důležité téma, které do sebe pojalo dvě na sebe navzájem úzce napojené oblasti: zaprvé autenticitu dokumentů a archiválií, jejich dů-

³⁶⁾ Valentin Kramer, *Archivierungsmodell für die Umweltverwaltung in Nordrhein-Westfalen*.

³⁷⁾ Giles Bennett, *Das Fachportal „European Holocaust Research Infrastructure“ (EHRI). Technische und inhaltliche Chancen und Herausforderungen bei der Integration deutscher Archivbestände*.

³⁸⁾ Kurz je dostupný zde: <https://training.ehri-project.eu/unit/6-modern-diplomatics-holocaust> (ověřeno 29. dubna 2019). Další kurzy přístupné na webu zde: <https://training.ehri-project.eu/overview> (ověřeno 29. dubna 2019).

³⁹⁾ Christina Wolf, *Neues von der DDB und vom Archivportal-D*.

věryhodnost, provenienci; zadruhé pak jejich přístupnost a zpřístupnitelnost, s tím spojenou transparentnost archiválií stejně jako archivů jako míst jejich uložení a správy. Specifický akcent byl přitom položen na institut utajovaných dokumentů. Společným jmenovatelem všech těchto otázek byl vztah archivů a demokracie v přítomné době a tázání po tom, jakou roli můžou a mají hrát archivy v demokracii a občanské společnosti v dnešní době. Jakou funkci plní v tomto uvozujícím kontextu péče o autenticitu dokumentů archivních i nearchivních a jejich konstituce jako materiálů důvěryhodných nejen pro orgány činné v trestním řízení, ale vůbec pro společnost jako takovou? Jakou roli zde hraje transparentnost a přístupnost dokumentů z proveniencí zejména veřejných původců, ale zdaleka nejen jich?

Německý archivní sjezd velmi příznačně ilustruje pro archivnictví dosti neblahý fakt, že bývá obvykle výrazně národně orientováno a velmi silně usazeno v hranicích svého vlastního státu. Zahraničních účastníků bylo přítomno velmi malé množství a těch několik z nich bylo zejména z německy mluvících zemí. Nejenže byla sjezdovým jazykem pouze němčina, což při německé obecně velmi dobré jazykové průpravě v angličtině může překvapit. Ale tematicky se horizont přednášejících a diskutujících zřetelně a téměř výhradně omezoval na německý okruh a za hranice Německa se dostával jen naprosto sporadicky. Nakonec i vyhrazení vzdělávacích kurzů pouze pro členy německé archivní společnosti svědčí o orientaci německého archivního sjezdu primárně a téměř výhradně na německé účastníky. Archivnictví – to platí pro německé stejně jako pro české – by se mělo pokusit o mnohem větší mezinárodní rozhled a vytváření silnějších zahraničních sítí. Bez anglického jazyka a zájmu o to, co se „děje venku“ to však nebude možné.

Na druhé straně němečtí archiváři povýšili diskusi na vyšší úroveň tím, že ji otevřeli do větší šíře a vykročili za úzký horizont archivnictví samotného. Panelovými účastníky závěrečné pódiové diskuse, která se měla podstatně vyjádřit k hlavnímu tématu sjezdu, byl vedle prezidenta německého Spolkového archivu Michaela Holmanna také předseda německé společnosti žurnalistů profesor Frank Überall a profesor Constantin Goschler, uznávaný odborník v oboru dějin tajných služeb v Německu. Jako hlavního úvodního řečníka pak přilákali politika Hanse-Christiana Ströbeleho dlouhodobě se angažujícího mimo jiné v oblasti kontroly zpravodajských služeb a reprezentujícího společenskou snahu o jejich větší otevřenost.

Že je kategorie autenticity jedním z klíčových a zdá se i nově tematizovaných fenoménů zdaleka nejen německého archivnictví, se ukazuje nakonec i na českém archivnictví. Letošní sjezd českých archivářů v Plzni otevřel jako jeden z hlavních diskusních panelů téma „**Provenienc a autenticita v postfaktickém věku: „originály“ ve 21. století**“.⁴⁰⁾ Také tato česká panelová diskuse se pokusila porozumět autenticitě a provenienci jako klíčovými kategoriím archivnictví a správy dokumentů

⁴⁰⁾ Videozáznam z této panelové diskuse je dostupný na webu: <https://www.youtube.com/watch?v=j7AXU-zLAWY&feature=youtu.be> (ověřeno 29. 4. 2019).

a nastínit je v celé širší perspektiv. Jako jeden z důležitých momentů přitom podtrhla otázku otevřených dat a spolu s tím i vizi otevřené vlády a jejich role v současné společnosti.

Jak se budou archivy i původci dokumentů vypořádávat s péčí o autenticitu jimi obhospodařovaných materiálů zejména v rapidně se měnícím prostoru digitálního archivnictví, e-governmentu a vůbec v dnešním elektronickém věku? Budeme stát před docela jinak formovanou autenticitou a proveniencí dokumentů a archiválií a informací v nich vtělovaných? Jak se bude vyvíjet přístupnost, transparentnost a otevřenost dokumentů archivovaných stejně jako těch, které se ještě nacházejí v živých registraturách? Jak bude vypadat archivní fond a bude vůbec napříště zachován tak, jak jej známe dnes? Nemáme naopak co do činění s týmiž kategoriemi, s nimiž se potýkala již mnohá staletí před námi, a my bychom se jich dnes měli jen znovu dotazovat, co nám přinášejí, jaké funkce dnes plní a jak je plní a v neposlední řadě, jak se o ně máme nyní starat tak, aby nám přinášely plody dobré i užitečné...

■ Mikuláš Čtvrtník

KOŘISTNÍ FOND ČESKOSLOVENSKÉHO PĚŠÍHO PLUKU 36 VE VOJENSKÉM ARCHIVU V BUDAPEŠTI

Archivní dokumenty velmi často sdílejí pohnuté osudy svých původců. Jestliže fondy pěších pluků meziválečné československé armády mají zpravidla rozsah několik běžných metrů a dokážou badateli dát alespoň základní přehled o činnosti těchto jednotek, lze to považovat za jeden z mála pozitivních důsledků toho, že na podzim roku 1938 nezačala válka a že čs. vláda přijala mnichovskou dohodu. Z toho však existují, opět historickým vývojem podmíněné, výjimky. Jednotky dislokované v nejuvýchodnější části společného státu, tedy na Podkarpatské Rusi, prošly v březnu 1939 několikadenními boji proti maďarské armádě. Čs. vojáci její nápor nejprve zastavili, ovšem když ze západu republiky přišly zprávy o tom, že Němci obsazují zbytek českých zemí, začali se organizovaně stahovat k polským, slovenským a rumunským hranicím. Protože na řádnou evakuaci erárního majetku nebyl čas, ani prostředky, a navíc stále hrozilo nebezpečí maďarského zajetí, byla většina spisového materiálu zničena. Situace došla tak daleko, že někteří důstojníci spálili jmenné seznamy mužstva a vojáci ničili své osobní doklady, takže dodnes nelze s určitostí identifikovat ani např. některé padlé.

Také archivní fond pěšího pluku 36, který v té době nesl velkou část tíhy ústupových bojů, dislokovaný ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze-Ruzyni obsahuje jen zlomek původních písemností. Svědčí o tom i jeho rozsah. Je uložený v jediném kartonu. Pluk byl až do Vídeňské arbi-

tráže posádkou v Užhorodu. Po jeho ztrátě byl pak rozmístěný na nové demarkační linii v severozápadní části země (v Perečíně, I. prapor ve Svalavě, II. prapor ve Velkém Berezném).

Pražský archivní fond má však na rozdíl od jiných pluků své „dvojče“, které se nachází v Archivu vojenské historie (*Hadtörténelmi Levltár*) v Budapešti. Jde o kolekci kořistních materiálů, kterých se Maďaři zmocnili pravděpodobně právě v březnu 1939. Také budapeštský fond 36. československého pěšího pluku (*Csehszlovák 36. gyalogsági ezred iratai 1920–1938*) je pouhým zlomkem původních materiálů a dosvědčuje tak v podstatě rozsah skartací, které byly před ústupem u jednotky provedeny. V „papírové“ verzi má také pouhý jeden karton. Ve studovně vojenského archivu na Kapistránském náměstí č. 2–4 v severozápadním cípu budského hradního okrsku, je však badatelům od roku 2013 předkládán v digitalizované formě.

Po obsahové stránce jsou dokumenty značně roztržité a činí dojem jednotlivin zapomenutých v hloubi psacích stolů a úředních skříní. Obsahově nejcennější je zřejmě konvolut dokumentů z říjnové mobilizace v roce 1921 a další dokumenty z 1. poloviny 20. let minulého století, svědčící o působení (výkazy nováčků, početní stavy, zprávy, rozkazy atd.), ale i o nelehké pozici čs. armády na nově získaném teritoriu (útoky levicového tisku, různé aféry důstojníků atd.)¹⁾. Zajímavým pramenem je několik slohových prací na téma „Moje dojmy z Podkarpatské Rusi“ vypracovaných českými důstojníky v roce 1923. Druhým cenným materiálem ve fondu pak je (bohužel neúplný) soubor plukovních denních rozkazů z let 1936, resp. 1937–1938²⁾. To je však také téměř vše, co je zde možné najít z doby bezprostředně předcházející záříjové mobilizaci v roce 1938, resp. době do vyklizení Podkarpatské Rusi v březnu 1939.

Ve stejném objektu se nachází také Vojenský historický ústav a muzeum (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*), jejichž je vojenský archiv součástí.

¹⁾ V této souvislosti je zajímavé, že také „pražský“ fond obsahuje téměř výhradně dokumenty vztahující se k mobilizaci v roce 1921.

²⁾ Jde o denní rozkazy z února 1936, dále z roku 1937 (s výjimkou dubna a července – září) a roku 1938 (od ledna do konce srpna, s výjimkou dubna a července). Podle rozdělovníku se jedná o dokumenty, které byly v držení pomocné roty.

VLASTIMIL KOLDA ŠEDESÁTNÍKEM A MEDAILISTOU

Rok 2019 přinesl i mezi jihočeské archiváře několikero kulatin a jedním z jubilantů je kolega PhDr. Vlastimil Kolda. Narodil se 18. července 1959 v Českých Budějovicích a s tímto městem také spojil větší část své osobní i profesní dráhy. V letech 1978–1982 vystudoval obor archivnictví na filozofické fakultě v Brně, roku 1985 získal titul PhDr.

Jeho prvním působištěm byl v letech 1982–1990 Státní oblastní archiv v Třeboni, tradiční archivní pracoviště, kde získal cenné zkušenosti se zpracováním rozsáhlejších archivních souborů. Roku 1990 přešel do Českých Budějovic jako ředitel Okresního archivu, pozdějšího Státního okresního archivu. Za jeho vedení se podařilo prosadit a realizovat výstavbu účelové archivní budovy na Rudolfovské třídě v Českých Budějovicích, která dodnes patří k nejmodernějším a nejlépe vyhovujícím budovám v České republice. Ředitelem Státního okresního archivu České Budějovice zůstal do roku 2008, v letech 2008–2015 zastával funkci zástupce ředitele Státního oblastního archivu v Třeboni a od poloviny roku 2015 pracuje na pozici odborného archiváře oddělení správy fondů a sbírek téhož archivu.

Za dobu své činnosti PhDr. Kolda uspořádal a inventarizoval desítky archivních fondů různých typů, lišících se rozsahem, stářím materiálu a charakterem původce. Jednalo se o fondy institucí státní správy a samosprávy, soudů, farních úřadů, osobní fondy atd. Jejich výčet by vydal na samostatnou obsáhlou přílohu, jen připomeňme, že např. vyhotovil obsáhlý katalog listin Archivu města České Budějovice s převahou středověkých písemností, a na druhé straně také fondy okresního národního výboru a některých dalších původců z nejnovější doby. Díky vlastním zkušenostem s pořádáním se stal rovněž pečlivým metodikem a posuzovatelem nových pomůcek, vznikajících v rámci celého SOA Třeboň. V této činnosti pokračuje i v měnících se podmínkách českého archivnictví a komplikovaných poměrech archivní metodiky a přechodu na nový pořádací software.

Vedle toho se věnuje publikačním aktivitám, kde se jeho pozornost zaměřila původně na epigrafické památky, posléze také na ediční práci (městská korespondence 16. století), dějiny knihařského nebo hodinářského řemesla, vydávání narativních pramenů z období první světové války a podobně. Několik let působil jako externí pedagog při výuce oboru archivnictví na Jihočeské univerzitě. Pouze výběrem je třeba z rozmanité odborné činnosti zmínit, že je dlouholetým členem redakční rady Jihočeského sborníku historického, členem poroty pro hodnocení

studentských odborných prací Studentské vědecké soutěže o Cenu univ. prof. PhDr. Sáši Duškové, DrSc., žadaným spolupracovníkem na různých projektech nejen jihočeských paměťových institucí.

Především zásluhou PhDr. Koldy proběhla v letech 2004–2017 už čtyřikrát knihvazačská soutěžní přehlídka, svým zaměřením zcela ojedinelá akce, která dosáhla mezinárodního vřehlasu. Soutěž propojuje obor archivnictví s oborem umělecké knižní vazby, ale umožnila také navázat cenné kontakty všech, kteří se v tomto prostředí pohybují – mezi profesionály, vysokými školami i amatérskými nadšenci. Počty účastníků čtyř ročníků se počítají ve stovkách a jsou mezi nimi zastoupeny země z celé Evropy. Velký počet putovních výstav přilákal návštěvníky doma i v zahraničí a ty se měří v desítkách tisíců. V každém ročníku vznikl jedinečný soubor originálních, nápaditých, řemeslně dokonale zpracovaných knižních vazeb, které se zdají z pohledu výtvarné invence tvůrců téměř nevycerpateľné, ke každému ročníku byl zpracován katalog. Jeho vlastní řemeslná zručnost, nadšení pro krásné umění a cit pro výběr soutěžních monotematicky zaměřených textů učinil z počátečního ročníku velký počín ve směru propagace archivního oboru směrem k veřejnosti a velkého zviditelnění, přímo ztraktivnění knihařského řemesla, bez něhož se ochrana archivních dokumentů tradičně neobejde.

Archiváři znají Dr. Koldu jako odborníka, který se nevyhýbá žádným aspektům svého oboru, ať už jde o archivní teorii nebo archivní praxi. Znají ho zároveň jako kolegu společenského, s velkým šarmem, vtipem a nadhledem. V podzimních měsících tohoto roku obdrží medaili „Za zásluhy o české archivnictví“, kterou si po právu zaslouží.

V. Kolda
na zahájení výstavy
knihařské soutěže-Jihlava listopad 2016

Výběrová bibliografie PhDr. Vlastimila Koldy*

Samostatné publikace

- *Vznik a počátky královského města Českých Budějovic*. Dvě nejstarší listiny z českobudějovického archivu. České Budějovice: Státní okresní archiv České Budějovice v nakladatelství Bohumír Němec – Veduta, 2003. 63 s. ISBN 80-903040-9-5.
- *České Budějovice očima našich předků aneb Se starými fotografiemi kolem Blud-*

- ného kamene*. Vyd. 2. České Budějovice: Bohumír Němec, nakladatelství, 2003. 103 s. ISBN 80-903040-7-9. •• Spoluautor: KOVÁŘ, Daniel.
- *Českobudějovické náměstí*. České Budějovice – město s přívlastkem historické. České Budějovice: Statutární město České Budějovice, 2004. 6 s. [Příležitostný tisk ke vstupu České republiky do Evropské unie.]
- *Druhá archivní knihvazačská soutěžní přehlídka*. Katalog. Praha: odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2007. 64 s. ISBN 978-80-86466-14-9. •• Spoluautoři: ČERNÝ, Ladislav, TŮMOVÁ, Miroslava.
- *Manu propria scriptum (Vlastní rukou napsané) aneb Rukopisy, dopisy a podpisy slavných osob ze sbírek jihočeských archivů*. České Budějovice: Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv České Budějovice, 2007. 44 s. + 10 l. obr. příl. •• Spoluautoři: ČERNÝ, Ladislav, KOVÁŘ, Daniel.
- *Lišov v letech první světové války*. Válečná kronika Jana Pince z let 1914–1918. Lišov: Město Lišov, 2008. 78 s.
- *Doteky minulosti*. Výběr z historických dokumentů k dějinám města České Budějovice. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích a Statutární město České Budějovice ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni, 2010. [32] l. ISBN 978-80-87311-10-3. •• Spoluautorka: STEJSKALOVÁ, Helena.
- *Holašovice*. Vesnická památková rezervace. Praha: Foibos Books s.r.o., 2010. 148 s. ISBN 978-80-87073-32-2. •• Spoluautoři: ŠKABRADA, Jiří, BUREŠ, Pavel, HANSOVÁ, Jarmila, ŠPINAROVÁ, Michaela, THIMOVÁ, Danuše. •• Kapitola: III. Dějiny obce, 19–31 (spoluautorka kapitoly HANSOVÁ, Jarmila).
- *Lišov – první písemné zmínky*. Historické dokumenty města Lišova z fondů a sbírek jihočeských archivů. Vyd. 1. Lišov: Město Lišov ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni, 2010. [11] l.
- *Tato kniha jest koupěna z Budějč od knihaře*. Knihaři a knihařství v Českých Budějovicích od 14. století po současnost. Vyd. 1. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2011. 95 s. + [8] obr. příl.
- *Doteky minulosti II*. Výběr z historických dokumentů k dějinám města České Budějovice. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích a Statutární město České Budějovice ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni, 2011. [31] l. ISBN 978-80-87311-19-6. •• Spoluautorka: STEJSKALOVÁ, Helena.
- *Lišov – první písemné zmínky*. Historické dokumenty města Lišova z fondů a sbírek jihočeských archivů. Vyd. 2. Lišov: Město Lišov ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni, 2011. [11] l.
- *Poklady minulosti – Jihočeské archivy*. Littera scripta manet. Třeboň: ČR – Státní oblastní archiv v Třeboni, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2012. 133 s. ISBN 978-80-904938-3-4. •• Spolueditor: RAMEŠ, Václav. •• Člen autorského kolektivu. •• Kapitola: Státní okresní archiv České Budějovice, 53–61 (spoluautor kapitoly KOVÁŘ, Daniel).

- *Doteky minulosti III*. Výběr z historických dokumentů k dějinám města České Budějovice. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích a Statutární město České Budějovice ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni, 2012. [30] l. ISBN 978-80-87311-28-8. •• Spoluautorka: STEJSKALOVÁ, Helena.
- *Josef Hlouch – devátý biskup českobudějovický v obrazech a dokumentech*. České Budějovice: Státní oblastní archiv v Třeboni a Biskupství českobudějovické, 2012. 111 s. ISBN 978-80-904938-4-1. •• Spoluautoři: KOVÁŘ, Daniel, RAMEŠ, Václav.
- *Doteky minulosti IV*. Výběr z historických dokumentů k dějinám města České Budějovice. České Budějovice 2014: Jihočeské muzeum a Statutární město České Budějovice ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni. [33] l. ISBN 978-80-87311-45-5. •• Spoluautorka: STEJSKALOVÁ, Helena.
- *Obrázky ze starých Budějovic*. Město a krajina v kresbách Friedricha Blumentritta. Vyd. 1. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2015. 103 s. •• Spoluautoři: STEJSKALOVÁ, Helena, KOVÁŘ, Daniel.
- *Matiášek, František: Očima prostého legionáře. Z historie 7. roty 1. střeleckého pluku M. J. Husi od roku 1917 do roku 1920*. Vyd. 1. Třeboň: Státní oblastní archiv v Třeboni, 2018, 229 s. ISBN 978-80-906860-2-1. •• Předmluva: CTIBOROVÁ, Miroslava.
- *100 let. Vznik Československé republiky v dokumentech jihočeských archivů. Katalog k výstavě*. Vyd. 1. Třeboň: Státní oblastní archiv v Třeboni, 2018, 100 s. ISBN 978-80-906860-3-8. •• Spoluautorka: PLUCAROVÁ, Laděna.

Spolupráce na kolektivních dílech

- SEMOTANOVÁ, Eva, ŠIMŮNEK, Robert (edd.). *Lexikon mapových archivů a sbírek České republiky*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. 267 s. ISBN 80-7286-008-9. •• Evidenční list: Státní okresní archiv České Budějovice, 45–46.
- HOFFMANNOVÁ, Jaroslava, PRAŽÁKOVÁ, Jana. *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000. 830 s. ISBN 80-7277-023-3. •• Hesla: Brettschneiderová Šárka, roz. Zmrzlíková, PhDr. (1950), 104 • Brychová Anna, roz. Bílá, 107 • Čapek František Miroslav, 121 (spoluautorka hesla KULÍŘOVÁ, Květa) • Dudárek Karel, JUDr., 153 • Huyer Reinhold, 256 • Janeček Vít, 273 • Kolda Vlastimil, PhDr. (1985), 325 • Seegert Georg, 562 • Smíšek Jaroslav, 584 • Šimek František, 626.
- *Encyklopedie Českých Budějovic*. Vyd. 2. České Budějovice: Statutární město České Budějovice, Nebe, 2006. 672 s. ISBN 80-239-6706-1. •• Hesla: archivy, 27–29 • finanční správa, 126–127 • horní správa, 164 • Jihočeský kraj, 201–202 • městská privilegia, 288–259 • městská správa, 290–293 • městské knihy, 297–298 • městské mýto, 299 • městské pečeti, 299–300 • městští písaři, 306 • notářství, 347–348 (spoluautorka hesla KRUPAUEROVÁ, Marta) • rentovní listiny, 461–462 • rychtářský úřad, 478–479 • soudnictví (spoluautorka KRUPAUEROVÁ, M.) • Státní okresní archiv, 529–530 (spoluautor PLETZER, Karel) • státní správa, 530.

Studie a články

- První pokusy s použitím asfaltu na úpravu ulic a chodníků v Českých Budějovicích. *Výběr*. 2000, 37(4), 336–338.
- Olovené buly v archivu města Českých Budějovic. *Jihočeský sborník historický*. 2000–2001, 69–70, 175–187.
- Listy purkmistra a rady města Hradiště hory Tábor do Českých Budějovic. Část 2. – 1538 až 1550. *Táborský archiv*. 2000–2001, 10, 291–319.
- Opomenutý průkopník na poli archivním. In: *Archiváři ve XX. století*. 2002, 149–150.
- Nové přírůstky do sbírky rukopisů Státního okresního archivu České Budějovice. *Jihočeský sborník historický*. 2002, 71, 150–154. •• Spoluautorka: CTIBOROVÁ, Miroslava.
- Tři drobnosti k dějinám Tábora z českobudějovického městského archivu. *Táborský archiv*. 2002, 11, 139–145.
- Das Staatliche Bezirksarchiv Budweis. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*. 2004, 20, 277–279.
- Konference Jaroslav Goll a jeho žáci. *Jihočeský sborník historický*. 2005, 74, 373–375.
- První archivní knihvazačská soutěžní přehlídka, České Budějovice 2004. In: *ČAS v roce 2004*. 2005, 63–66.
- Nerealizovaný návrh na změnu názvu města Trhových Svin. *Výběr*. 2006, 43(1), 29–31.
- Druhá archivní knihvazačská soutěžní přehlídka. *Občasník Společenstva českých knihářů*. 2007(3), 3–4.
- Druhá archivní knihvazačská soutěžní přehlídka 2007. *Archivní časopis*. 2007, 57(4), 266–268.
- Nový pramen k velkému požáru před 400 lety v Jindřichově Hradci. *Výběr*. 2007, 44(4), 367–368.
- Zkušenosti s digitalizací historických pohlednic v SOkA České Budějovice / Die Erfahrungen mit der Digitalisierung der historischen Ansichtskarten im Staatlichen Bezirksarchiv České Budějovice. In: *2. česko-rakouské pracovní setkání 2006*. [2007], 40–41 [v německé části 42–43].
- Právní příručky ve fondech Státního okresního archivu České Budějovice (Zákoníky, sbírky předpisů a jiné právní příručky používané městskou správou v Českých Budějovicích v 16. až 18. století). In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2007*. 2008, 181–186.
- Zlomek registratury města Tábora v Archivu Národní knihovny v Praze. *Táborský archiv*. 2009, 14, 77–101.
- Dvě neznámé rukopisné mapy s územím Novohradka z konce 18. století. *Jihočeský sborník historický*. 2008–2009, 77–78, 381–388.
- Dokumenty ze schránky v základním kameni českobudějovické Besedy a jejich restaurování. *Výběr*. 2009, 46(2), 120–128. •• Spoluautorka: KOUDELNÁ, Adéla.

- Má setkávání s Alexejem Salzmanem. In: *Poceta Alexeji Salzmanovi, poslednímu rytíři pod Šelmberkem k jeho jubileu 25. května 2010*. 2010, 28–30.
- Několik figurek ze starých Budějovic podruhé, aneb „Paměti hodné rarity města Českých Budějovic“. *Staré Budějovice*. 2010, 4, 107–113.
- Korespondence Petra Voka z Rožmberka s městem České Budějovice v letech 1592 až 1611 v písemnostech českobudějovického městského archivu (registář). *Archivum Trebonense*. 2011, 12, 91–126.
- Pře v loubí v létě roku 1584. *Staré Budějovice*. 2013, 5, 17–24.
- Karban v Českých Budějovicích na konci 16. století. *Výběr*. 2014, 51(1), 3–11.
- Hodináři a hodiny v Českých Budějovicích na konci 14. a na počátku 15. století. *Archivum Trebonense*. 2014, 13, 197–207.
- Čtvrtá archivní knihvazačská soutěžní přehlídka 2015. *Fórum archivářov*. 2015, 24(3), 35–37.
- Čtvrtá archivní knihvazačská soutěžní přehlídka 2015. *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska*. 2015, 27, 200–202.
- Květnové dny roku 1945 v Týně nad Vltavou v relacích místního rozhlasu. *Výběr*. 2015, 52(2), 115–130.
- O zaniklém budějovickém spolku Schlaraffia Budovicia. *Zpravodaj Historického klubu*. 2015, 10(4), 12–15.
- Proč se Klement Gottwald nestal čestným občanem obce Dřítně. *Výběr*. 2016, 53(1), 40–46.
- Kniha cti a hanby borovanské farní školy z první poloviny 19. století. In: *Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulítkové*. Brno 2016, 457–464.
- Krása knižních vazeb. Malé ohlédnutí za čtyřmi ročníky archivní knihvazačské soutěžní přehlídky. *Západočeské archivy*. 2016, 7, 5–9.

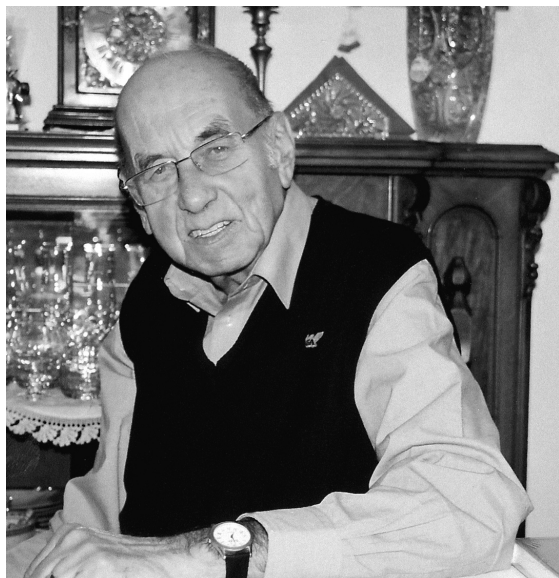
■ Laděna Plucarová – Daniel Kovář

*Pozn. redakce

Literatura byla ponechána ve formě dodané autory.

JINDŘICH SCHWIPPEL (*10. ÚNORA 1935 – †28. BŘEZNA 2019)

„*Ne vše, co se událo, bylo zapsáno, a ne vše, co bylo zapsáno, se stalo,*“ říkal úsměvně dr. Jindřich Schwippel k výběru rozhovorů dokumentovaných zvukovými záznamy, které vyšly pod názvem Pamětníci a spolutvůrci dějin ČSAV, rozhovory z Archivu AV ČR v časopise Práce z dějin Akademie věd. Jindřich Schwippel vystudoval archivnictví a historii na tehdejší Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy. V letech 1958–1960 působil jako vedoucí Okresního ar-

chivu v Jablonci nad Nisou, poté jako ředitel Oblastního muzea v Chebu, od roku 1964 pracoval ve Státním archivu v Praze. Od března 1968 byl redaktorem časopisu Národní výbory. V září 1969 získal azyl v tehdejší Ústředním archivu ČSAV (pozdějším Archivu AV ČR), jemuž pak zůstal věrný až do roku 1996. Zastával funkci vedoucího úseku archivních fondů ČSAV, zabýval se dějinami věd a techniky, německo-českými vztahy, překládal z němčiny. Po roce 1989 přednášel na Filozofické fakultě UK archivní teorii a praxi, etiku a orální historii, stal se členem Vědecké ar-

chivní rady ministra vnitra, členem Rady Národního filmového archivu. Podílel se na dvoudílné edici Franz Kafka. Amtliche Schriften a na knize Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích. V roce 2010 mu byla udělena medaile Za zásluhy o české archivnictví.

Předem bych rád upozornil, že je to můj první text tohoto druhu. Ty, které jsem kdy četl, se dělily v podstatě podle mého názoru do dvou skupin. První shrnující biografie a druhé leckdy velmi osobní. Obojí samozřejmě odráží vztah autora ke zmiňované osobě.

Dovolím si na dr. Schwippela zavzpomínat osobně, protože za to, kde se nyní profesně nacházím, vděčím z velké části právě jemu. Níže uvedené řádky budou tudíž psány velmi subjektivně s nadějí, že si řada jejich čtenářů vzpomene i na lecos podobného a omluví autora za to, co nebylo vzpomenu.

Moje první vzpomínka na dr. Schwippela je spojena s třetím ročníkem mého studia archivnictví a PVH na FF UK, konkrétně s předmětem Základy archivnictví. Nepřekvapil mě ani tak kouřící přednášející (to byl doc. Nový ve větší míře již od prvního ročníku), jako spíše nezaměnitelná dikce a hlavně obsah projevu. Archivnictví pro mě dostalo praktický nádech na jedné straně v podobě historek, které jsem leckdy pochopil až s jistým časovým odstupem a na straně druhé s možností doslova si osahat hlavní zájem archivářova snažení – dokument a jeho zasažení do struktury archivářovy práce. Jisté zkušenosti jsem již z různých příležitostí měl, ale ucelený pohled na primární archivářovo snažení, tj. pořádání jsem získal právě zde.

Učili jsme se spíše kladením otázek, než biflováním zdánlivě nezpochybnitelných pravd. Učili jsme se osahat si strukturu a podobu fondu přímo tak, abychom

pochopili zdánlivě nesouvisející skutečnosti. Učili jsme se tak, jak většina z nás do té doby nebyla zvyklá. Ve struktuře zdánlivě nezajímavého archivního souboru (fondu), nás učil vysledovat některé obecné zákonitosti, které jsme se do té doby snažili teoreticky pochopit například v diplomacie a zároveň zjistit i z jiných zdrojů „jak to vlastně bylo...“

Ústav nukleární biologie a radiochemie ČSAV nebyl pro většinu adeptů studia archivnictví a PVH tím pravým potěšením, přesto nás dr. Schwippel k doslova přitáhl k materii, která se nám již od počátku jevila jako krajně nezáživná, ba podezřelá. Přesto za oněch cca 14 dní vznikla zmíněná archivní pomůcka se vším všudy. I s oponenturou dr. Poddaného. Velmi se mi na uvedeném modelu líbilo, že praxe plnila v podstatě dvojitý účel. Lehce zvyšovala uspořádanost tehdejšího archivu AV ČR a nám přinesla povinné atestace samozřejmě s velkým množstvím dále pro naši praxi využitelných skutečností. Velmi nenásilné spojení akademického a fakultního prostředí par excellence!

Studium archivnictví a PVH dle dr. Schwippela mělo být velmi těsně spojeno s praxí. Pojem jako „klinický archiv“, jehož autorem sice dr. Schwippel nebyl, ale který jsme častokrát slyšovali, se v kontextu dnešní elektronické doby jeví pro archiváře více než potřebným. Co by dr. Schwippel asi říkal na to, jak mezi paleografické dovednosti zařadit i strukturu a zejména čtení souborů XML ...? Patrně by potáhl z cigarety a pro obeznámené svou dikcí něco pronesl. Jo?

Dalšího pole působnosti – tzv. oral history, byla více než významná část zájmu dr. Schwippela. Sám leckdy připomínal, že je mu toto označení trochu proti srsti, leč zní značně moderně. Přitom v dobách, kdy se již této činnosti věnoval, ne jen jako historik, ale i jako novinář, pracoval se stejnými principy jako nyní. Spíše mu byl milejší německý pojem „erfragte Geschichte“, který ostatně odpovídal i jeho naturelu.

Mně osobně byl blízký onen praktický přístup zdánlivě postrádající rozměr vědeckosti. Schwippelovy výběrové přednášky na katedře PVH a archivního studia k tzv. oral history, byly pouze logickým pokračováním Základů archivnictví. Rozhovor, erfragte Geschichte či oral history se Schwippelovi vlastně stávaly „novou“ pomocnou vědou historickou (PVH), které mohly významně doplnit nedoplnitelné. Takto získané prameny mohly velmi dobře osvětlit skutečnosti, které by z úředních (a leckdy nic neříkajících) dokumentů, byly těžko poznatelné, ne-li vůbec. Řada archivů a jejich akvizic, dle dr. Schwippela, by neměla spoléhat pouze na „úřední přísun“, ale archivy by měly získávat i fondy osobní povahy. V dnešní čím dál tím více „nepapírové“ době, je tento postulát více než potřebný.

Poslední oblastí, kde jsem měl možnost se s dr. Schwippelem potkat a stále se učit i za mnohé mu vděčit, byla oblast školení. Jeho oblíbení obecní kronikáři, kterým vyprávěl o stále pro ně složitější archivní legislativě, ale zejména o způsobech a možnostech vedení kronik tak, aby se z těchto pro historii významných dokumentů nestaly pouze povinně zveřejňované i lehce upravované a nic nesdělující informace. Zde jsem byl již na pozici kolegy, který dr. Schwippelovi sděluje to, co všechno do budoucna archiváře čeká a nemine, zejména se světem jedniček a nul.

Do poslední chvíle, kdy jsem měl možnost s dr. Schwippelem komunikovat, jevil čirý zájem a leckdy ironickou glosou mi pomohl překonat i jistou skepsi.

Na samotný závěr mi dovolte velmi osobní vyjádření. Byl jsem rád, že jsem se mohl ohradit proti vyjádření některých osob, které ve skrytu sociálních sítí se nezastavily ani před odchodem dr. Schwippela. Cituji sám sebe: Dovolil jsem si v komunitě Historie, konference atd. vyjádřit svůj názor na zmínku o úmrtí dr. Schwippela, dle mého názoru velmi zlou, navíc jen pár dní po jeho skonu. Už se zde bohužel vyjádřit nemůžu, protože mi bylo zablokováno přidávat komentáře. Tak aspoň takto:

„Zmínka o úmrtí dr. Schwippela se zde opět nese v rovině zmínky o agentství navíc vpravo dole doplněna o seznam překladů románů červené knihovny. Na obojí můžu sdělit. No a? Řada dnešních tzv. morálních hrdinů by neustála tlak, který by na ně byl veden a přeložit z němčiny 300 stran za víkend (aby aspoň bylo oblíbené cigarety a kávu a cigarety) vyžaduje obdiv. Howgh!“

■ Jan Schwaller

**Autorský kolektiv, Dějiny města Plzně 2. 1788–1918, Plzeň 2016, 913 stran.
ISBN: 978-80-87911-04-4**

Druhý svazek rozsáhlého projektu Dějiny města Plzně navazuje na svazek první, vydaný v roce 2014 a časově pokrývá období od roku 1788 do vzniku samostatného Československa v roce 1918. Kniha je rozčleněna do celkem sedmi tematických celků, které přibližují přerod současně západočeské metropole od původního královského města do podoby moderního průmyslového a kulturního centra. Rozsáhlý tematický záběr si tak jako v případě prvního dílu vyžádal práci nejen historiků a archivářů, ale též odborníků z řady dalších oborů a institucí. V čele autorského kolektivu tentokrát stál významný plzeňský archivář **Karel Waska**, v jehož týmu se sešli **Tomáš Bernhardt, Lenka Bočanová, Petr Domanický, Jan Hučka, Miroslav Hus, Jitka Janečková, Michal Jareš, Ivana Jonáková, Luděk Krčmář, Dominik Mačas, Jan Mergl, Ladislav Nohovcová, Anna Peřinová, Karel Řeháček, Hanuš Salz, Pavel Scheufler, Vlasta Smoláková a Viktor Viktora**.

Druhý díl Dějin je na rozdíl od dílu prvního členěn tematicky a teprve v rámci jednotlivých témat chronologicky. Tento postup významně pomáhá přehlednosti publikace a je i logický, vzhledem k tomu, že druhá kniha zahrnuje významně kratší období než díl úvodní. Textově nejrozsáhlejší první kapitola přibližuje v několika podkapitolách politický a společenský vývoj města včetně např. náboženského, spolkového či

sportovního života. Kapitola druhá mapuje vývoj hospodářský a je členěna do tří podkapitol, které jsou mimo jiné věnovány Škodovým závodům a plzeňským pivovarům, tedy podnikům, které od poloviny 19. století významně utvářely podobu a dějiny Plzně a samostatné medailonky si v takového syntéze dějin města určitě zaslouží. Kapitola třetí pak předkládá pohled na urbanistický a architektonický vývoj města. Čtyři následující kapitoly jsou zaměřeny na kulturu, a to zejména v oblastech výtvarného umění, literatury, hudby a divadla. V jejich rámci se ovšem čtenář seznámí nejen s pokračujícím vývojem malířství, sochařství a hudebním životem ve městě, ale například též s uměleckým řemeslem či s počátky fotografie v Plzni 19. století.

Vysokou odbornost druhého dílu Dějin doplňuje velmi zajímavé grafické zpracování. Na první pohled upoutá již motiv na předních deskách laděný do šedivých tónů, pro průmyslovou Plzeň v minulosti tolik typických. Výrazně dominuje nad samotným názvem díla vyvedeným v barvě tmavě zelené, ovšem pohled do areálu jedné z tradičních plzeňských továren nemůže nechat nikoho na pochybách, jakému místu a období se následujících více než 900 stran knihy věnuje. Velké množství černobílých fotografií a dalšího obrazového materiálu provází rovněž samotný text díla, a výmluvně tak dokumentuje sto třicet let plzeňské historie.

Závěrem je třeba poznamenat, že kniha je doplněna řadou příloh, bez nichž si takto rozsáhlou odbornou publikaci špičkové

úrovně nelze ani představit. Přílohy zahrnují mimo jiné rozsáhlý seznam literatury a citovaných pramenů, nechybí zeměpisný, osobní a předmětový rejstřík a též barevná obrazová příloha. Kniha je dále stejně jako první díl Dějin doplněna o zajímavou volně vloženou přílohu – tentokrát o Rukopisný plán Plzně s předměstími z r. 1821.

Lze jen konstatovat, že druhý svazek Dějin města Plzně důstojně navázal na díl první a že představuje další významný zdroj poznání plzeňské historie jak pro odbornou, tak laickou veřejnost. A můžeme jen doufat, že podobně vysokou kvalitou zaujme též svazek třetí, který projekt Dějin města Plzně završuje.

■ Pavla Karásková

Vlastivědný sborník Pelhřimovska. Svazek 22–24. Vlastivědná ročenka. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov. 2016–2018.

V roce 2015 se po šestileté přestávce začalo připravovat vydání dalšího čísla *Vlastivědného sborníku Pelhřimovska*, a to díky navázání spolupráce s Moravským zemským archivem v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov. Nyní za spolupráce dvou institucí, Muzea Vysočiny Pelhřimov p. o. a Moravského zemského archivu v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov, došlo k vydání již třetího čísla a lze předpokládat, že tato úspěšná společná aktivita bude i nadále pokračovat.

Ačkoliv je představovaná tiskovina nazývána sborníkem, jedná se o pravidelně vycházející periodikum v intencích jednoho roku. Přesnější označení skutečně vystihující charakter periodika je vlastivědná ročenka.

Sborník je dělen do několika částí, a to dle rozsahu a obsahu pojednání. Hlavní část tvoří Studie a články, kde jsou umístěny rozsáhlejší práce vztahující se k dějinám regionu. Další část je věnována osobnostem regionu a po ní následuje část pro drobné články, tedy kratší stati historického rázu. Na závěr jsou umístěny zprávy o nově vydané literatuře vážící se k regionu a stručné zprávy o činnosti obou vydávajících organizací. Následující řádky přiblíží obsahy prvních třech oddílů dosavadních ročníků.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 22

Část určená pro články a studie obsahuje čtyři stati, které po dobu nevydávání periodika čekaly na obnovení jeho tradice. Obdobím starších dějin se zabývá pouze práce Stanislava Vohryzka sledující osudy rodu vladkyň z Ústrašína a z Hodic do doby husitské (s. 7–20). Na Pelhřimovsku se ve středověku nacházelo mnoho vladyckých rodů, ovšem tento se během novověku proslavil a jako jeden z mála žil ještě v 19. století. Studie Markéty Bendlové se zabývá obdobím přelomu 19. a 20. století, konkrétně rolí sboru dobrovolných hasičů v každodenním životě Pelhřimovských (s. 21–36). Ostatní studie se zabývají nejnovějšími dějinami. Jedná se o práce Václava Kameníka *Padáky pod Svidníkem* (s. 37–72) přinášející střípek k dějinám partyzánského hnutí na Českomoravské vrchovině a Ireny Krčilové *Pelhřimov na počátku devadesátých let* (s. 73–82) o polistopadových změnách.

I když oddíl věnovaný osobnostem zahrnuje dvě pojednání, obě se věnují stejné osobnosti, a to Simonnettě Buonaccini, významné básnířce narozené v Pelhřimově. Jedna stať přibližuje její osudové životní okamžiky (s. 85–100), druhá přibližuje její životní a literární „cesty“ (s. 101–108).

Sekce drobných článků obsahuje pouze jeden příspěvek, zato se jedná spíše o poměrně rozsáhlou práci než o krátkou stať. Zdeněk Vašků na více než dvaceti stranách pojednává o dialektologii jihovýchodních Čech (s. 111–134). Součástí článku je bohatý slovník zachycující podstatnou část nářečních prvků jindřichohradeckého a pelhřimovského regionu s vysvětlením pojmů.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 23

Sborník z roku 2017 obsahuje rovněž čtyři články a studie a orientuje se převážně na novější dějiny. Pouze studie o detektorovém průzkumu tvrze v Ústrašíně na Pelhřimovsku (s. 7–14) od kolektivu autorů nabízí historický exkurz do staršího dějinného období. Další práce se opět obrací k 20. století, ačkoliv tematicky jsou velice rozmanité. Pavel Holub přiblížil problematiku muzejnictví na počátku 20. století ve spojení s požárem želivského kláštera, při němž došlo ke kompletnímu zničení specifické sbírky klášterního muzea budovaného od 60. let 19. století (s. 15–56). Příspěvek zahrnuje i edici seznamu shořelých sbírkových předmětů. Příspěvek Olgy Lhotské rovněž sahá do konce 19. století a pojednává o 130letém vývoji železniční trati Horní Cerekev – Tábor (s. 57–70). Podrobněji se zaměřuje na hlásku v Pavlově, kdy na život na ní zavzpomínali i poslední sloužící zaměstnanci. Poslední článek *Pelhřimov na přelomu tisíciletí* (s. 71–84) se zabývá nejnovější částí dějin a Irena Krčilová jím volně navázala na článek předchozího čísla o polistopadovém dění v Pelhřimově. Nyní autorka popisuje kulturní, stavební a politické změny ve městě na počátku nového tisíciletí.

Oddíl věnovaný osobnostem se i tentokrát věnuje pouze jedné, a to Františkovi Poříckému, umělci a pedagogovi působícím

především na Plzeňsku. V želivském klášteře byla této osobnosti během roku 2017 věnována výstava, která se konala při příležitosti 665. výročí obce Libkova Voda na Pelhřimovsku, kde se umělec narodil.

Drobné články přibližují nejstarší dějiny žirovnického pivovaru (Daniel Kovář, s. 107–110), ikonografii malířské výzdoby kaple při kostele sv. Bartoloměje (Anna Hamrlová, s. 111–118) a Zdeněk Martínek pojednává o kresbách z počátku 19. století od Jana Antonína Venuta, katolického duchovního, které zachycují různá místa na Pelhřimovsku (s. 119–122). Venutovy kresby představují veduty hradů a měst, či jiných staveb zasazených do krajiny.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 24

Dosud poslední číslo vlastivědného sborníku sdružuje příspěvky z konference *Mnohotvárnost: Pelhřimovské baroko 2017*, která se konala v rámci projektu Muzea Vysočiny Pelhřimov *BAROKO: Velký sloh na malém městě*. Kromě úvodního slova Miroslavy Kvášové o průběhu konference se v sekci Studie a články nachází pět příspěvků, jež byly předneseny na výše zmíněné konferenci a jejichž společným jmenovatelem je baroko.

Miloš Sládek se ve své studii věnuje obrazu české krajiny v barokních kázáních (s. 9–18). Michaela Kokojanová svůj článek zaměřila na proměnu města Prostějova po velkém požáru v roce 1697 (s. 19–36) a přinesla tak zajímavé porovnání s dějinami města Pelhřimova. Článek od pořadatelky konference Miroslavy Kvášové o freskovém sále pelhřimovského zámku pánů z Říčan, kde se setkání konalo, přibližuje vznik tohoto prostoru a především vysvětluje výjevy, které jsou v tomto jedinečném prostoru vyobrazeny (s. 37–46). Nástěnnou mal-

bou v kontextu barokní vizuální kultury se ve své studii zabývá i Anna Hamrlová, tentokrát však u objektu poutního kostela Nejsvětější trojice na Křemešniku (s. 47–58). Poslední studie Zuzany Trnkové otevírá dosud ne zcela probádané téma drobných sakrálních památek v krajině (s. 59–74).

Oddíl pro osobnosti přibližuje postavu Františka Jaromíra Rubeše, básníka, který se narodil v Čížkově u Pelhřimova (s. 77–94). V době národního obrození patřil k nejznámějším a nejoblíbenějším českým spisovatelům. Řadil se k tzv. národním básníkům, kteří oslovovali široké vrstvy obyvatel. Pro nás dnes tato osobnost zůstává zahalena nejdním tajemstvím.

Drobné články jsou již opět tematicky značně různorodé. Jan a Jakub Vazačovi zde sumarizují historii tvrze v obci Vojslavice (s. 97–106). O Vojslavicích pojednává i stař Ireny Krčilové, tentokrát o zvonech místního kostela Nanebevzetí Panny Marie (s. 107–112). Příspěvek k židovským dějinám v Pacově přinesl Karel Vošta (s. 127–134) a Olga Lhotská se ve svém příspěvku věnovala stavbě silnic na Pelhřimovsku v 19. a 20. století. (s. 113–126). V posledním článku Marie Fronková připomněla půlstoletou tradici jezdeckých závodů v Žirovnici (s. 135–140).

Na konci roku 2018 došlo k vydání zatím posledního čísla *Vlastivědného sborníku Pelhřimovska* ve spolupráci pelhřimovského archivu a muzea, další se bude připravovat v průběhu roku 2019. Po několikaleté přestávce se sborníku podařilo naskočit nejen na stejně dobrou úroveň příspěvků, ale i na předchozí oblíbenost a poptávku ze strany veřejnosti a zájemců o místní historii. Myslím, že všechna dosud vydaná čísla mohou být kladně hodnocena a že by se vydávání tohoto sborníku mělo

stát trvalou součástí pelhřimovské kulturní platformy.

■ Gabriela Krejčová Zavadilová

Michael Stolleis, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Materialien, Methodik, Fragestellungen [methodica – Einführungen in die rechtshistorische Forschung. Herausgegeben vom Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Band 4]. Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2018, 132 s. ISBN 978-3-11-055694-0

Recenzovaná publikace je čtvrtým svazkem nové řady metodických úvodů, které od roku 2016 vydává Institut Maxe Plancka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem (MPIER). Jejím autorem je bývalý dlouholetý ředitel MPIER prof. Michael Stolleis (nar. 1941), jenž bezesporu patří k nejvýznamnějším německým právním historikům posledního půlstoletí. Impozantním dílem jsou zejména jeho čtyřsvazkové dějiny veřejného práva a státovědy v Německu od 16. do 20. století.¹⁾ Po svém nástupu do funkce ředitele MPIER na počátku devadesátých let 20. stol. M. Stolleis inicioval vydávání široce pojaté ediční řady repertorií raně novověkého policejního a pořádkového zákonodárství. Územní záběr uvedené řady již přesáhl hranice někdejší Říšské říše, a v dosavadních dvanácti svazcích tak byly zachyceny rovněž policejní předpisy z Dánska, Švédska a dvou švýcarských kantonů.

Stolleisův přístup k tématu dějin správy a ústavních dějin se velmi zásadně liší od toho, který znají čeští archiváři a historikové přinejmenším od dob svých studií. Předmětem dějin správy, tak jak se u nás postupně ustálil v poválečném období, jsou

dějiny veřejné správy a institucí (převážně úřadů), které tuto správu vykonávají, jakož i jejich struktury a fungování.²⁾ Výzkum dějin správy je tak prováděn v úzké návaznosti na archivistiku a na pomocné vědy historické, zejména diplomatiku.³⁾ Formování předmětu dějin správy bylo u nás zároveň nesené opodstatněnou snahou o emancipaci z původní závislosti na (tradičních) dějinách práva, v jejichž rámci byly dějiny správy považovány obvykle za pouhou dílčí specializaci.⁴⁾ Takto zformulované dějiny správy jsou zároveň i dějinami politických institucí, soudnictví v nejširším slova smyslu, zákonodárných orgánů a státní moci.⁵⁾ Zahrnují tak v plném rozsahu i ústavní dějiny. Zároveň badatelé berou v potaz též spojitost se správním právem (jakožto vyhraněnou součástí právní vědy), které však vědomě pomíjejí.⁶⁾ O hlubší teoretické a metodické ukotvení dějin správy v soustavě historických věd se u nás pokusil ve druhé polovině osmdesátých let 20. století Rostislav Nový, jenž dospěl (na svou dobu a vlastně dodnes) k modernímu a velmi podnětnému pojetí správních dějin jako významné součásti dějin politické kultury.⁷⁾ Je škoda, že většina Nového metodických podnětů a teoretických impulzů byla domácími badateli v následujících třech desetiletích rozvinuta pouze v omezené míře.

M. Stolleis vnímá ústavní dějiny a dějiny správy sice na jedné straně především jako dějiny ústavního práva a veřejného práva, na druhé straně však též jako nedílnou součást historických věd (s. 3). Blízkost ústavních dějin a dějin správy k právní vědě vyplývá především z jejich tradičního institucionálního zakotvení na právnických (či právněvědných) fakultách.

Recenzovaná publikace sestává ze čtyř hlavních částí, dále rozčleněných na 13 oddílů. V první části (s. 1–56) se autor nejprve

pokouší postihnout společné rysy a rozdíly mezi dějinami správy a disciplínou správního práva, historickými vědami a také bádáním o dějinách správního práva. Poté definuje některé klíčové pojmy (stát, ústava, demokracie, právní stát, intervenční stát, veřejné právo ad.). Kořeny německého bádání o dějinách ústavního práva spatřuje Stolleis v polovině 18. století (Johann Jacob Moser).

Studium dějin správy autor definuje jako tu část bádání o činnosti státu, která se věnuje jednání úřadů a úředníků na všech hierarchických stupních a jejich vzájemnému propojení. Stolleis poukazuje i na vazby dějin správy vůči některým novým směrům historického bádání, jakými jsou např. dějiny komunikace či dějiny médií. V této souvislosti výslovně zdůrazňuje nutnost archivního bádání při studiu dějin správy (s. 31).

Do kontextu ústavních dějin a dějin správy řadí Stolleis navíc též dějiny vědy soukromého práva, nazývané též „dějiny právnických idejí“ (*juristische Ideengeschichte*), které ostatně byly a jsou hlavním objektem jeho vlastního právněhistorického bádání. Autor zároveň ukazuje, že německá právní a historická věda dosud nedospěla (přes pokusy konané už od poslední čtvrtiny 19. století) ke kompaktní syntéze dějin německé a středoevropské právní vědy. Pozornost badatelů je stále věnována především významným osobnostem s velkým mezinárodním přesahem, jakou byl např. pražský rodák Hans Kelsen, nebo dílčím vývojovým fázím právní vědy a jejím jednotlivým specializacím.

V dalším výkladu autor upozornil na několik dílčích témat a otázek, jimž by se měli badatelé při studiu ústavních dějin a dějin správy věnovat. Vysoce zajímavé je v této souvislosti Stolleisovo zasvěcené pojednání o vývoji vnímání státního zájmu (*raison*

d'état) od 16. století do současnosti (s. 41–43). Poté se autor zabývá vybranými metodickými otázkami a upozorňuje na některé fenomény, jimž by měla být podle jeho názoru při interpretaci pramenů k ústavním a správním dějin věnována zvýšená pozornost. Zdůrazňuje přitom mj. velmi podnětně, že dějiny správy jsou také dějinami rozhodnutí jednotlivých osob, u nichž je nutné sledovat nejen jejich fakticitu, ale i kauzalitu, na jejímž vytváření se podílí také např. intelektuální pozadí rozhodujících osob, jakož i různé (formální i neformální) „vlivy“.

Celý druhý oddíl publikace (s. 59–75) tvoří přehled nejvýznamnějších německých pramenů, odborných příruček, lexik a bibliografických přehledů k ústavním dějinám, dějinám správy a k dějinám vědy veřejného práva v Německu, resp. ve střední Evropě od středověku do počátku 21. století.

Ve třetí části (s. 77–113) se M. Stolleis pokusil postihnout hlavní problémy a budoucí perspektivy bádání o ústavních dějinách, dějinách správy, dějinách evropského práva a dějinách vědy veřejného práva. Ve sféře správních dějin (s. 103–105) spatřuje autor perspektivy bádání především ve srovnávací syntéze evropských dějin správy⁸⁾ a v prohloubeném studiu dějin byrokracie (*Bürokratieforschung*).

Závěrečnou, čtvrtou část (s. 115–132) publikace tvoří obecná bibliografie, dále specializované výběrové přehledy literatury k ústavním dějinám, dějinám správy, dějinám evropského práva a dějinám vědy veřejného práva, věcný rejstřík a rejstřík osob. Zmíněné bibliografické přehledy (s. 117–126) přinášejí více než dvě stovky titulů, z nichž většina byla publikována v posledním čtvrtstoletí.

Pokud recenzent nechce autorovi poněkud zlovolně vytýkat zásadně odlišný pří-

stup k předmětu a tematice dějin správy oproti tomu, na který byl zvyklý od časů svých univerzitních archivních studií, a má-li být tedy dostatečně otevřený vůči jiným, odlišným metodickým a badatelským přístupům, nelze vůči práci vyslovit v zásadě žádné věcné ani faktické výhrady.

Jako celek představuje recenzovaná publikace faktograficky bohatou, odborně kompetentní a podnětnou práci, která v mnoha ohledech výrazně přesahuje rámec pouhé (formálně jednotné) metodické příručky a komentované bibliografie. U tak významného a široce interdisciplinárně rozkročeného společenskovědního badatele, jakým bezesporu je prof. Stolleis, tomu ostatně ani nemůže být jinak.

■ Petr Kreuz

¹⁾ Michael Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*. 1. Band: *Reichspublizistik und Policeywissenschaft 1600–1800*, München 1988; 2. Band: *Staatsrechtslehre und Verwaltungswissenschaft 1800–1914*, München 1992; 3. Band: *Staats- und Verwaltungsrechtswissenschaft in Republik und Diktatur 1914–1945*, München 1999; 4. Band: *Staats- und Verwaltungsrechtswissenschaft in West und Ost 1945–1990*, München 2012.

²⁾ Zdeňka Hledíková – Jan Janák – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 7.

³⁾ Zdeněk Fiala – Jaroslav Kašpar – Stanislav Šisler – Lubomír Vebr, *Význam pomocných věd historických ve studiu novějších dějin*. Sborník archivních prací, 17, 1967, č. 1, s. 15–23. [Referáty přednesené na IV. sjezdu československých historiků (sekce archivnictví a pomocné vědy historické) konaném 27.–29. 9. 1966 v Brně], cit. s. 21: „Předmět

zkoumání dějin správy úzce souvisí s politickými dějinami a právní historií na jedné straně a archivní teorií a praxí a diplomatičkou na straně druhé. Dějiny správy jako historická disciplína zkoumají dějinný vývoj institucí a úřadů veřejné správy, jejich úlohu z hlediska správního, politického, hospodářského apod. a zároveň postihují vztah mezi institucemi a výsledky jejich činnosti ve formě písemných produktů.“

⁴⁾ Srov. Rostislav Nový, *Rozprava o dějinách správy (O předmětu, metodách a cíli oboru)*.

In: 200 let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1988, s. 255–286, cit. s. 255.

⁵⁾ Z. Hledíková – J. Janák – J. Dobeš, *Dějiny správy*, s. 7–8.

⁶⁾ *Tamtéž*, s. 8–9.

⁷⁾ Rostislav Nový, *Rozprava o dějinách správy*, zvl. s. 278.

⁸⁾ Stolles v této souvislosti upozorňuje především na průkopnické práce německého právního vědce, filozofa a historika Erika Volkmar Heyena (nar. 1944), jenž byl v letech 1981–1985 vědeckým pracovníkem MPIER a v letech 1992–2009 působil jako profesor na obnovené, resp. znovu zřízené právnické fakultě v Greifswaldu, jmenovitě pak na Heydenem v letech 1989–2008 vydávaný *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*.

Miscellanea Historico-Archivistica, Tom XXV. 2018. Wydawnictwo DiG, Warszawa 2017, 395 s., ISSN 0880-1054, ilustrace

Recenzované číslo ročenky *Miscellanea Historico-Archivistica* je uvozeno vzpomínkou na v roce 2017 zesnulého profesora Edwarda Potkowského. Nejde o pominutelný nekrolog již proto, že profesor varšavské univerzity a v letech 1981–1986 ředitel

Archivu starých akt ve Varšavě Edward Potkowski byl nejen významným znalcem středověké kultury a pomocných věd historických, ale i tvůrcem a prvním redaktorem recenzovaného periodika. Bylo tedy právě jeho zásluhou, že recenzovaná ročenka patří k nejstarším periodikům vydávaným polskými archivy.

Větší část letošního vydání pokrývá 13 zpráv o polonikách v petrohradských archívech, menší část je věnována stoletému výročí vzniku Polské republiky a týká se především pramenů ve vídeňských a varšavských archívech.

Z první části zaujmou českého historika některé obecněji zaměřené pramenovědné studie týkající se dokumentů k dějinám střední a východní Evropy. Patří mezi ně zprávy o archiváliích východních církví činných na území polsko-litevské unie. Jak konstatuje v úvodní studii Antoni Mironowicz z univerzity v Białystoku, tyto dokumenty se nalézají v archivu Petrohradského historického institutu Ruské akademie věd, v Ruském státním historickém archivu v Petrohradu a ve sbírce rukopisů Ruské národní knihovny v Petrohradu (bývalá Státní veřejná knihovna Saltykova Ščedrina). Dobrým příkladem je Sbírka Pavla Dobrochotova uložená archivu Petrohradského historického institutu obsahující dokumenty z archivů pravoslavných a řeckokatolických diecézí, královská privilegia vydaná ortodoxní církvi, donační listiny kostelům a klášterům, seznamy farností, vizitační protokoly klášterů, dokumenty správní povahy vztahující se k jednotlivým farnostem a monastýrům. Mezi materiály nechybí ani polemická a hagiografická literatura, historické studie z dějin klášterů, knihy zázraků a dokonce literární a vědecké práce.

Anna Krochmal z Vrchního ředitelství polských archivů se podrobně věnuje pe-

trohradskému archivu kyjevských metropolitů. Jde o archiv nejvyšších představitelů ortodoxní církve od roku 1407 a metropolitů řeckokatolické církve od roku 1596. Archiv utrpěl velké škody v 16. století v důsledku zápasů mezi pravoslavnou a uniatskou církví, posléze i proto, že byl často stěhován. V důsledku ruské expanze na Ukrajinu se ocitl mimo území polsko-litevské unie. Po rozdělení Polska v roce 1840 byl převezen do archivu Svatého synodu v Petrohradu a po 2. světové válce byl začleněn do Ruského státního historického archivu v Petrohradu. K tomuto souboru dokumentů, hojně využívaném badateli z Polska, Běloruska, Ukrajiny i Ruska, existuje dvojsvazková edice obsahující dokumenty z let 1470–1839.

Příspěvek Ułandzimira Padalinského z Běloruské státní univerzity v Minsku je věnován dokumentům týkajícím se parlamentního systému ve Velkoknížectví litevském v letech 1569–1600, které jsou uloženy v sbírce rukopisů Ruské národní knihovny v Petrohradu. Jde o materiály jednotlivých sejmíků, velkého sejmu Velkoknížectví litevského i velkého sejmu Republiky obou národů. Nejzajímavější část dokumentů tvoří doklady o politických zápasech ve Velkoknížectví litevském po dvojích volbách roku 1587.

Studie Arkadiusze Janického z univerzity v Gdaňsku je věnována pramenům k povstání Tadeusze Kościuszka roku 1794 v archivních souborech Ruského státního historického archivu a Ruské národní knihovny v Petrohradu. Z mnoha materiálů doposud zde uchovávaných vyniká korespondence mezi hlavními aktéry povstání ve sbírce Paskiewiczze-Erywanského uložené v Ruském státním historickém archivu v Petrohradu. Jeden z dopisů Karla Nassau-Singen z roku 1794 je publikován na konci studie. V Ruské

národní knihovně je to pak 13 archivních jednotek dokumentujících průběh povstání na území Velkoknížectví litevského.

Konečně Mariusz Kulik z Historického institutu Tadeusze Manteuffela polské Akademie věd ve Varšavě se zabývá prameny k dějinám separátního litevského vojenského sboru (1818–1830). Jde o rozkazy velkoknížete Konstantina z doby, kdy velel vojenským jednotkám na území Polska a Velkoknížectví litevského, včetně popsané jednotky. Materiály se týkají personálních a disciplinárních otázek i běžného vojenského života.

Studie Jerzyho Gaula z NDAP obsahují podrobný soupis dokumentů ve vídeňském Kriegsarchivu týkajících se vojenské správy Haliče a okupované části Království polského v roce 1918, které se týkají nejen polských legionů a polských pomocných jednotek, polských zajatců v Bulharsku a Turecku, hospodářské a finanční situace na obou územích, ale i ukrajinských deputací do Vídně. Tato část obsahuje i zprávu o panelové diskusi ve Vědeckém centru polské Akademie věd ve Vídni uskutečněné v prosinci 2017 na téma „*Józef Piłsudski a polská otázka v době první světové války*“. Její součástí byla i prezentace edice dokumentů z vídeňských archivů týkajících se Józefa Piłsudského uspořádaná Jerzym Gaulem.

Sborník si nepochybně zaslouží pozornost českých archivářů a historiků zabývajících se dějinami střední a východní Evropy.

■ Michal Wanner

Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 52, 2018, 1–2, 360 s.

Poslední 52. svazek Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka (jde o dvojčíslo

1 a 2 za celý rok 2018) pokračuje po bilančním charakteru v dalším uveřejňování článků z přírodovědné, především pak též ze společenskovední oblasti s připojenými zprávami i sděleními, tentokrát i rozsáhlejšího charakteru. Sborník uspořádali Lubomír Hanel (přírodovědná část) a Michal Sejk (společenskovední část). Příspěvky otištěné ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP), 52, 2018, 1–2, v oddílech Příroda a Společnost prošly recenzním řízením. Doprovázejí ho obrazové přílohy, které jsou ve většině případů fotografické a barevné.

Do přírodovědné části přispěli zveřejněním výsledků svých výzkumů celkem známí přírodovědci a vysokoškolští pedagogové jako **Pavel Kocourek**, který se věnoval výzkumu mnohonožek v oblasti Dolního Posázaví, nebo **Lubomír Hanel**. Ten sem ve spolupráci se svými dalšími kolegy **Petrem Baňárem** z Národního muzea v Praze a **Janou Hanelovou** napsal studii *Ploštice čeledi kněžicovitých (pentatomidae) na Podblanicku* a samostatně příspěvek *K poznání habitu mihule potoční (lamperta planeri) ve Strašickém potoce (CHKO Blaník)*.

Společenskovední část reprezentovala nejdříve archeologická studie kolektivu autorů **Terezy Davidové** (z Muzea Podblanicka ve Vlašimi), **Katky Kapusty** (z Archeologického ústavu AV ČR v Praze) a **Antonína Přichystala** (z Přírodovědecké fakulty MÚ v Brně) *Mezolitické osídlení v katastru obce Střechov nad Sázavou* (okres Benešov), pak následovala studie ze středověké archeologie **Terezy Davidové** a **Kláry Flekové** (z Ústavu archeologie Karlovy univerzity v Praze) *Dlaždice z Benešova a Martinic: turnajová scéna na gotické dlažbě*, již se archeologická část vlastně uzavírá.

Dále následují studie z různých oborů historie. Zde je jako první publikována

uměleckohistorická památkářská studie **Tomáše Řepy** (pracovníka Národního památkového ústavu v Praze, doktoranda Palackého univerzity v Olomouci) *Kaple božího hrobu ve Voticích*, kde kromě uměleckých a hmotných pramenů, s nimiž architekti a památkáři nejčastěji pracují, využil i archivní písemné prameny, především mutace kronik františkánského řádu z 18. století, které jsou uloženy v Národním archivu v Praze. Škoda jen, že neuvedl ještě další srovnání s podobným typem pramenů uloženým v Moravském zemském archivu v Brně. Zároveň upřesnil dataci vzniku kaple i její typologické zařazení. K dějinám 18. století se vázal také příspěvek našeho předního znalce dějin práva **Petra Kreuze** z Archivu Hlavního města Prahy *Neznámý pramen k dějinám hrdelního soudnictví města Benešova z poloviny 18. století. K nedožítým 65. narozeninám Evy Procházkové*. Autor zde doplnil rozbořem archivních pramenů a krátkou edicí k jednomu zvláštnímu soudnímu případu připomínanou činnost významné benešovské okresní archivářky, která se této problematice celoživotně věnovala během celé své profesní kariéry.

Několik příspěvků se rovněž věnovalo i historii 20. století. Na dějiny techniky byl především zaměřen příspěvek doktoranda Moderních hospodářských a sociálních dějin na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze **Michala Horáčka** *Cesta k vybudování soustavné kanalizace v Benešově*, který vysoce zhodnotil prospěšnost tohoto činu již v období před 2. světovou válkou, především ve třicátých letech 20. století jako moderní základ, na nějž mohly navázat v tomto směru budovaná další díla. Historik **Michal Plavec** (z Národního technického muzea v Praze) se zabýval válečnou problematikou i z hlediska dějin techniky a problémů, které

se tehdy začaly utvářet (např. štěchovický poklad) z doby 2. světové války ve studii „*Boj proti bolševizmu pokračuje*“ - *Výcvikový prostor Waffen SS Böhmen v roce 1945 ve světle dešifrovaných depeší*. Článek tak navazuje na problematiku, kterou se benešovští a podblaničtí historikové již po několik let soustavně zabývají. K přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století v okrese Benešov se váže studie doktorandky Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze **Šárky Maškové Janotové** (původně Státní okresní archiv Benešov) „*Povolání správných mužů – povolání horníka*.“ *Průběh Lánské akce na Benešovsku*, který se týkal historie náboru do tohoto pracovního odvětví. Na území Benešovska se však akce s patřičným ohlaselem, zejména např. na Neveklovsku, nesetkala.

V oddíle Zprávy a sdělení, které by vlastně zde mohly vytvářet jakési druhé číslo zde prezentovaného sborníku, se nejprve můžeme setkat se souhrnnou studií **Pavla Procházky**, přírodovědce a zoologa Muzea Podblanicka, *Bobr evropský na Podblanicku*. Krátká studie mapuje vývoj bobří populace do roku 2016, tedy do termínu, kdy mělo být toto číslo SVPP původně vydáno. Konečným se stal tento termín i pro studii na pomezí zprávy, kterou zpracoval **Václav Bartůšek**, emeritní knihovník NA. Šlo o článek zachycující delší období činnosti *Tematika piaristů v regionální historiografii s přihlédnutím k periodikům v letech 2000–2016*. Z regionálních sborníků a časopisů připomněl autor kromě SVPP Středočeský sborník historický, Jihočeský sborník historický, Orlické hory a Podorlicko, Z českého ráje a Podkrkonoší, Jižní Moravu, Okolo Strážnice a dále pak i celou řadu jiných periodik i akcí (seminářů, výstav apod.). Závěrečnou studií v tomto oddíle i v celém

SVPP, 52, 2018, 1–2, byla práce pracovnice Národního muzea v Praze, kastelánky na zámku Vrchotovy Janovice **Ludmily Fiedlerové** *Park Sidonie Nádherné (obnova zámeckého parku ve Vrchotových Janovicích)*. Autorka se zde na základě pramenů a literatury i dochovaných památek a artefaktů zabývá výše jmenovaným zámeckým parkem, stavebními pracemi, jejich přípravou a průběhem. V závěru dokumentuje také to, jaký efekt všechna opatření v tomto směru přinesla v oblasti drobných staveb v parku a jejich archeologii i udržení charakteru objektu, např. i z hlediska dendrologie a možností budoucího vývoje této lokality vůbec.

Celý sborník uzavírají nakonec drobnější zprávy a informace personálního charakteru, které si většinou vyžádala jeho redakce k aktuálním výročím života některých vědců, kteří působí na Podblanicku, ale bohužel také i k těm, kteří opustili naše řady spolu se zhodnocením odborných i vědeckých zásluh. Ze žijících šlo o Jaroslava Pánka, který v lednu 2017 dosáhl sedmdesáti let věku. Příspěvek k tomuto jubileu *Sedmdesát let profesora PhDr. Jaroslava Pánka, DrSc., Dr. h. c.*, napsala **Vladimíra Hradecká**. Redakce SVPP připravila příspěvky *Dr. Eduard Šimek, čerstvý osmdesátník, který stále nezapomíná na kraj svého mládí*, a ještě *Půlkulaté výročí paní docentky Lydie Petráňové*. Vedoucí oddělení NA **Jiří Křesťan** napsal z popudu redakce příspěvek *Klikatá cesta, pevný cíl... Ze vzpomínek jde o článek Za profesorem Josefem Petráněm, který napsal Bohumil Jiroušek z Univerzity v Českých Budějovicích a Vzpomínku na Zdeňka Smetánku Tereza Davidová*. Můžeme tedy konstatovat, že i SVPP, který po krizích a peripetiích, jež se vázaly k jeho poslednímu číslu, které nyní s nejméně dvouletým zpožděním oproti původním plánům držíme v rukou, v budoucnu přinese v krat-

ších intervalech ještě daleko více informací k přírodě, historii i současné společnosti na Podblanicku než nyní a stále si udrží své místo mezi kvalitními regionálními vlastivědnými sborníky.

■ Václav Bartůšek

Ivan Jakubec – Jan Štemberk: Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše. Praha, Karolinum 2018, 310 s.

Nakladatelství Karolinum vydalo minulý rok publikaci autorské dvojice Ivana Jakubce a Jana Štemberka, věnovanou ne příliš probádanému tématu naší historie – cestovnímu ruchu v období existence Protektorátu Čechy a Morava. Jde o téma, kterému se oba z autorů dlouhodobě věnují a publikovali k němu již řadu knih a studií. Ke komplexnějšímu zpracování však dochází až s touto knižní novinkou. **Ivan Jakubec** působí jako profesor na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK v Praze a zabývá se dějinami techniky, dopravy a infrastruktury. **Jan Štemberk** je docentem na fakultě humanitních studií FF UK v Praze a jeho doménou je historie cestovního ruchu, mimo jiné i v období Protektorátu.

Něco, co může na první pohled vypadat jako nezvyklé spojení se tak stává tématem knihy. Cestovní ruch si asi většina z nás s obdobím druhé světové války nespojí, ale autoři dokazují, že se jednalo o oblast, které byla ze strany německých i protektorátních úřadů věnována značná pozornost. Díky autorům máme možnost nahlížet na cestovní ruch jako na společenský, ekonomický, politický a kulturní fenomén, jehož vývoj započatý v meziválečném období Československa se v době války nezastavil. Naopak se v některých směrech rozvíjel, což může působit zvláště, doba války přinesla

mnohá omezení, ale bylo tomu skutečně tak.

Knihou navazuje na předchozí výzkum, čímž si lze vysvětlit absenci rozsáhlejší kapitoly uvádějící čtenáře do kontextu meziválečné éry. Její jádro představuje oblast Protektorátu a za chvályhodné lze považovat, že autoři nerezignovali na oblasti, které byly součástí Československa před jeho rozpadem (pohraniční oblasti a Slovensko s Podkarpatskou Rusí) a nevynechávají ani kontext Třetí říše odkud přicházelo mnoho úředních nařízení, která byla aplikována v domácím prostředí Protektorátu.

Knihou je rozdělena na šest kapitol; první popisuje poněkud spleť organizací a to, jak se projevovaly společenské poměry na politiku cestovního ruchu. Zde zdůrazněna německá snaha o zasahování a přeměnu cestovního ruchu podle jejich vzoru. Zde sledujeme mimo jiné i významnou postavu cestovního ruchu Hermannu Essera, který již v květnu 1939 přijel „jako první ministr Říše do Prahy, jelikož péče o cestovní ruch spadá do mého resortu.“ Čtenářsky vstřícnější je již kapitola druhá, věnovaná předpokladům pro účast a rozvoj cestovního ruchu – tedy existenci volného času. V této souvislosti byly postupně vyčleňovány z veřejného prostoru určité skupiny obyvatel (převážně Židé). Součástí kapitoly jsou i zmínky o stále narůstající významu ochrany krajiny. Třetí a čtvrtá kapitola se věnuje ubytování, stravovacím službám a dopravě. Fungující doprava a ubytovací služby patřily k základním předpokladům rozvoje cestovního ruchu a během probíhající války doznaly značných omezení (přídělový systém, využití železnice pro vojenské účely). Zájem státních drah o turisty ale neochládl a byl podporován řadou výzev a reklam. V posledních dvou kapitolách je sledován domácí a zahraniční ces-

tovní ruch se svými specifiky a problémy, organizační strukturou. Ocenit lze tabulky s přehledem návštěvnosti Protektorátu podle jednotlivých národností nebo i srovnání konkrétních lázeňských měst v průběhu války.

S ohledem na fakt, že se tématu věnuje historiografie až poslední desetiletí se autoři

museli opřít především o pramenný materiál z českých i zahraničních archivů. Výčet navštívených archivů a probádaných fondů je úctyhodný a zaslouží si obdiv, že autoři dokázali z této mozaiky vytvořit výslednou publikaci, která se stane v mnoha ohledech průkopnickou.

■ Martin Dolejský

Autoři tohoto čísla

PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Tábořská 821, 256 01 Benešov; bartusek.vaclav@seznam.cz

PhDr. Mikuláš Čtvrtník, Ph.D., Státní oblastní archiv v Praze, Archivní 4/2257, 149 00 Praha 4; mikulas.ctvrtnik@soapraha.cz

PhDr. Martin Dolejský, kurátor Městského muzea v Čelákovících, Vykáň 51, 289 15, pošta Kounice; martin.dolejsky@atlas.cz

PhDr. Pavel Holub, MZA Brno – SOKA Pelhřimov, Pražská 1883, 393 01 Pelhřimov; Katedra PVH a AS, FF UK Praha, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1; holub@mza.cz

Mgr. Pavla Karásková, Státní oblastní archiv v Plzni, Sedláčkova 44, 306 12 Plzeň; karaskova@soaplzen.cz

PhDr. Daniel Kovář, Státní oblastní archiv v Třeboni, Státní okresní archiv České Budějovice, Rudolfovska 40, 370 01 České Budějovice; daniel.kovar@ceskearchivy.cz

Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Masarykovo náměstí 12, 393 01 Pelhřimov; g.krejcova@muzeumpe.cz

Doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr., Magistrát hlavního města Prahy, odbor Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4; Petr.Kreuz@praha.eu

PhDr. Jiří Plachý, Ph.D., Vojenský historický ústav, U Památníku 2, 130 05, Praha 3; museum@army.cz

PaedDr. Laděna Plucarová, Státní oblastní archiv v Třeboni, Husova 143, 379 01 Třeboň; e-mail ladena.plucarova@ceskearchivy.cz

Mgr. Jan Schwaller, Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4; Jan.Schwaller@praha.eu

PhDr. Michal Wanner, Ph.D., odbor archivní správy a spisové služby MV, M. Horákové 133, 166 21 Praha 6; michal.wanner@mvr.cz